

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

เอกสารประกอบการสัมมนา

เรื่อง ประวัติศาสตร์ไทยบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลง : การประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย

วันที่ 28 - 29 พฤศจิกายน 2541

ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

โดยการสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

- สถานภาพของความรู้ทางประวัติศาสตร์
ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย
ฉลอง ศูนย์ทรวาณิชย์
สุวิมล รุ่งเจริญ
- สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม :
ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม
ชลดา โกพพัฒนา
- สถานภาพแห่งองค์ความรู้ประวัติศาสตร์
ไทย
สุนทรี อาสะโวทัย
ธรรมเกียรติ ก็นอริ
- สถานภาพแห่งองค์ความรู้ประวัติศาสตร์
วิทยาและสิ่งแวดล้อม
อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์
- การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย :
บทสำรวจสถานะความรู้
พรณี บัวเล็ก
- สถานภาพของความรู้ทางประวัติศาสตร์เรื่อง
รัฐและรัฐบาลไทย
นครินทร์ เมฆไตรรัตน์
- การสำรวจสถานภาพงานวิจัยประวัติศาสตร์
ไทย : การศึกษาประวัติศาสตร์เมือง การ
คมนาคม และการบริการในประเทศไทย
อดิศร หมวกพัฒนา
- การศึกษาเชิงประวัติเรื่องการศึกษาใน
สังคมไทย : บทสำรวจสถานะความรู้
วราณี โอสดารมย์
- สัทธรรมของ 'ท้องถิ่นศึกษา' ในมิติประวัติศาสตร์
: จากภายใต้กรอบประวัติศาสตร์ชาติไทย สู่อการปลด
ปล่อยและพัฒนาพลังประชาชน
ขงยุทธ ชูแว่น

โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย
ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

บทคัดย่อจากรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์
เรื่อง

สถานภาพของความรู้ทางประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย

โดย

นายฉลอง สุนทรวาณิชย์

นางสาวสุวิมล รุ่งเจริญ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

- ชื่อโครงการ** โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย
- หัวหน้าโครงการ** ศาสตราจารย์ ดร.แถมสุข นุ่มนนท์
- หัวข้อวิจัย** สถานภาพของความรู้ทางประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย
- ผู้วิจัย** อาจารย์ฉลอง สุนทราวณิชย์ และอาจารย์สุวิมล รุ่งเจริญ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- แหล่งทุน** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
- วัตถุประสงค์** เพื่อสำรวจและประเมินสถานภาพและพัฒนาการของความรู้ทางประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทยในรอบ 30 ปีที่ผ่านมา
- ระยะเวลาการวิจัย** 1 ปี 3 เดือน (มีนาคม 2540-พฤษภาคม 2541)
- วิธีการวิจัย** เป็นการวิจัยเอกสาร โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์
- ผลการวิจัย** พบว่า การศึกษาเชิงวิชาการในด้านประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย เพิ่งเริ่มขึ้นอย่างแท้จริงในช่วงปลายทศวรรษ 2500 ด้วยสาเหตุจากการขยายตัวของการศึกษาระดับอุดมศึกษา และการเติบโตของวิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีโดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม ผลงานการศึกษาทางด้านนี้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลงานของนักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี นักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม และนักวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ยังมีปริมาณน้อยและครอบคลุมเฉพาะบางแขนงของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย กล่าวคือ การแพทย์และสาธารณสุข การเกษตรและการชลประทาน โลหกรรม เครื่องปั้นดินเผา และการสื่อสารคมนาคมและขนส่ง ในขณะที่แขนงทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอื่นๆ ที่มีความก้าวหน้าในการศึกษา และรวมทั้งเทคโนโลยีที่มีบทบาททางประวัติศาสตร์ไทยบางแขนง กลับมีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์น้อยมากหรือไม่มี เป็นต้นว่า สถาปัตยกรรม วิศวกรรมศาสตร์ และการทอผ้า ในขณะที่เดียวกัน แม้แต่แขนงที่มีการศึกษาทางด้านนี้อยู่บ้าง ก็พบว่ามีผลงานการศึกษาไม่มากนัก หรือไม่มีเลย ที่กล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างแท้จริง เพราะให้ความสนใจต่อการเข้ามาของความรู้ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีตะวันตก ประเด็นด้านนโยบายและ

การบริหาร และการขยายตัวเติบโตเชิงกายภาพขององค์กร มากกว่าที่จะพิจารณาพัฒนาการของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ผลงานในแขนงที่กล่าวได้ว่าการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากที่สุด คือ โลหวิทยา

ปัญหาและอุปสรรค ของการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย จะอยู่ที่การขาดสำนึกรับรู้เกี่ยวกับบทบาทของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในประวัติศาสตร์ไทย การที่ความเปลี่ยนแปลงเป็นวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ในพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ได้เกิดจากปัจจัยที่เป็นพื้นฐานวัฒนธรรมภายใน และเป็นการ “นำเข้า” จากตะวันตก ดังนั้น จึงไม่มีสิ่งที่อาจเรียกได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทยสมัยใหม่ การขาดความเข้าใจในหมู่นักวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สนใจพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความหมายและวิธีการทางประวัติศาสตร์ และการที่นักประวัติศาสตร์ขาดพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับสาระและวิธีการของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้ ก็คือ นอกจากการแก้ปัญหาอุปสรรคข้างต้นแล้ว คือการส่งเสริมให้มีการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแขนงต่างๆ โดยอาศัยประโยชน์จากความก้าวหน้าในการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จากข้อมูลพื้นฐานทั้งทางเอกสาร โบราณคดี และชาติพันธุ์วรรณาจำนวนมากที่มีปรากฏออกมา และจากการศึกษาวัฒนธรรมเปรียบเทียบ เพื่ออาศัยความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมอื่นๆ มาช่วยให้เกิดความหลากหลายในประเด็นปัญหา วิธีการ ทฤษฎี และการใช้หลักฐาน

สถานการณ์ของความรู้ทางประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย

ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย ก่อน พ.ศ. 2500

การปฏิวัติวิทยาศาสตร์ในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้กระตุ้นให้ผู้คนในโลกตะวันตกหันมาสนใจโลกของธรรมชาติและพยายามแสวงหาคำอธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติมากขึ้น นักวิทยาศาสตร์ในโลกตะวันตกภายหลังการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์จะเข้าใจดีว่า ความก้าวหน้าของความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมของคนนั้น ส่วนหนึ่งอาศัยพื้นฐานมาจากการสังเกตและการสังสมความรู้ที่อารยธรรมหรือวัฒนธรรมก่อนหน้านั้น เป็นต้นว่า กรีก โรมัน สมัยกลาง บิวด อารบ จีน และอินเดีย ได้สร้างไว้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของฟิสิกส์ การแพทย์ คณิตศาสตร์ เข็มทิศ ดินปืน ฯลฯ

ความสนใจดังกล่าวในหมู่ชาวตะวันตกหลังคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา นำไปสู่จารีตการเขียนของนักเดินทางที่เรียกกันว่า “ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ” (Natural History) ซึ่งก็คือบันทึกที่ว่าด้วยข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์เกี่ยวกับธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ได้จากการสังเกตตลอดรวมถึง “ความรู้” ที่เกี่ยวกับความจริงของธรรมชาติ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และเทคโนโลยีของสังคมหรือกลุ่มวัฒนธรรมอื่นๆ จารีตงานเขียนดังกล่าวดำรงสืบทอดมาและพัฒนาไปเป็นจารีตหลักของการศึกษาทางด้านชาติพันธุ์วิทยาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 20

ชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามายังอยุธยาในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 16 และ 17 จึงนับเป็นพวกแรกๆ ที่ได้ศึกษา รวบรวมและบันทึกข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์เกี่ยวกับธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติของไทย และรวมทั้งรวบรวม “ความรู้” เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยไว้อย่างเป็นระบบภายใต้อิทธิพลของจิตวิญญาณแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่

ผลงานการเขียนในแนวนี้นี้ที่สำคัญก็มีอย่างเช่น *Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam* (ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองของราชอาณาจักรสยาม) ของ Nicolas Gervaise บาทหลวงชาวฝรั่งเศสในสังกัด Societe des Missions Etrangeres ซึ่งได้เดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาที่อยุธยาเป็นเวลา 4 ปี หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกที่ปารีสใน ค.ศ. 1688 นอกจากเรื่องราวเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง กฎหมาย วัฒนธรรมประเพณี การค้า ฯลฯ ของราชสำนักอยุธยาแล้ว หนังสือเล่มนี้ยังให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพทางกายภาพในด้านต่างๆ ของอยุธยา รวมถึงพืช สัตว์ แร่ธาตุ แมลง สัตว์เลื้อยคลาน มาตราชั่ง ตวง วัด การคำนวณ ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาของคนไทยที่อยุธยา เป็นต้น

อีกเล่มหนึ่งคือ *Du royaume de Siam* (ราชอาณาจักรสยาม) ที่เขียนโดย Simon de la Loubere ราชทูตฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามายังราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชใน ค.ศ. 1687 นอกจากข้อมูลทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครองแล้ว หนังสือเล่มนี้ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิต การผลิต ทรัพยากรธรรมชาติ หัตถกรรม อุตสาหกรรม กสิกรรมและการเลี้ยงสัตว์ การก่อสร้าง การศึกษา การแพทย์ เคมี คณิตศาสตร์ จักรวาลวิทยา ปฏิทิน ดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ เป็นต้น สิ่งที่น่าสนใจในงานเขียนชิ้นนี้ก็คือ ลาลูแบร์ ดูเหมือนจะได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยในหลายแขนง ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียและจีน เป็นต้นว่า ปฏิทิน ดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ และการคำนวณ

นอกจากนี้ ยังมีงานเขียนของนักเดินทางและนักการทูตชาวตะวันตกที่เกี่ยวกับไทยสมัยรัตนโกสินทร์ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ได้แก่ John Crawford ทูตอังกฤษที่เดินทางเข้ามาเจรจากับไทยสมัยรัชกาลที่ 2 Bishop Pallegoix บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในสมัยรัชกาลที่ 4 และ Sir John Bowring ทูตอังกฤษที่เข้ามาในตอนต้นรัชกาลที่ 4

อย่างไรก็ดี ผลจากการที่ชาวตะวันตกเริ่มเดินทางเข้ามาในไทยมากขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ทั้งเพื่อการค้าขายและการเผยแผ่ศาสนา ก็ได้ทำให้เกิดการพัฒนาจริตใหม่ของการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยอย่างเห็นได้ชัด งานชิ้นสำคัญที่สะท้อนความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลงานของ แดน บีช แบรดลีย์ (Dan Beach Bradley) ซึ่งเป็นทั้งนายแพทย์และหมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน ซึ่งมีบทบาทสำคัญอยู่ในประวัติศาสตร์ไทยช่วงการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สมัยใหม่ ไม่เพียงในด้านการเผยแผ่ศาสนาและการแพทย์สมัยใหม่แบบตะวันตกเท่านั้น แต่ยังรวมถึงด้านการพิมพ์ การหนังสือพิมพ์ และการจุดประเด็นถกเถียงกับชนชั้นนำไทยในเรื่องสาระของคำสอนทางศาสนา ศีลธรรม และจริยธรรมทางการเมืองการปกครอง

ในปี พ.ศ. 2408 แบรดลีย์ได้ตีพิมพ์บทความที่เขียนขึ้น 2 ชิ้นในหนังสือ *Bangkok Calendar* ที่มีชื่อว่า “Siamese Theory and Practice of Medicine” และ “Siamese Practice of Medicine” ตามลำดับ บทความทั้งสองกล่าวถึงทฤษฎีทางการแพทย์แผนไทย การรักษาพยาบาล การใช้ยา สถานะของวิชาชีพด้านการแพทย์แผนไทย การถ่ายทอดความรู้ทางการแพทย์และการใช้ยารักษาโรค และความสัมพันธ์ระหว่างแพทย์และคนไข้ อย่างที่เป็นอยู่ในสังคมไทยในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ตลอดจนถึงประสบการณ์ของผู้เขียนที่เกี่ยวกับการแพทย์และการรักษาแผนไทย ทั้งในราชสำนักและในระดับของชาวบ้าน “ราษฎร”

แม้ว่าผลงานทั้งสองชิ้นนี้จะไม่ได้เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ของการแพทย์แผนไทย การรักษาโรคและการรักษาพยาบาลแบบไทยโดยตรง แต่นับเป็นครั้งแรกที่ความรู้ดั้งเดิมเชิงทฤษฎีและการปฏิบัติในทางวิทยาศาสตร์แขนงหนึ่งของไทย คือทางด้านการแพทย์และการรักษาพยาบาล ได้รับการพิจารณาศึกษาอย่างละเอียดและจริงจังในเชิงวิชาการ

ผลงานที่อาจับเนื่องได้ว่าเป็นการศึกษาค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ของไทยโดยนักเขียนชาวต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ชิ้นหนึ่งก็คือ งานเขียนที่ชื่อ “The Modern Buddhist” ของ นายเฮนรี อลาบาสเตอร์ (Henry Alabaster) ตันตระกูลเสวตศิลา ผู้เป็นเจ้าหน้าที่ทูตอังกฤษที่กรุงเทพฯ ซึ่งต่อมาลาออกเพื่อเข้ารับราชการในราชสำนักของรัชกาลที่ 5 งานเขียนเล่มนี้เป็นการศึกษาความคิดของปัญญาชนไทยคนหนึ่งของยุคสมัยนั้นที่เกี่ยวกับคำสอนของพุทธศาสนา ตลอดจนถึง จักรวาลวิทยา โลกทัศน์ฐาน ความจริงของธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ โดยอาศัยการศึกษาผ่านงานเขียนชิ้นสำคัญและมีชื่อเสียงยิ่งของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) เรื่อง **หนังสือแสดงกิจจานุกิจ**

งานเขียนอีกสองชิ้น ซึ่งเขียนขึ้นโดยชาวต่างประเทศในตอนปลายรัชกาลที่ 5 เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทยชิ้นหนึ่งว่าด้วยการแพทย์ คือ “About Siamese Medicine” ของ C. Beyer ตีพิมพ์ในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2450 และอีกชิ้นหนึ่งเป็นเรื่องเครื่องปั้นดินเผา คือ “La ceramique de Thai” ของ Lucien Fournereau ซึ่งตีพิมพ์ขึ้นในฝรั่งเศสในปีเดียวกัน

ความตื่นตัวและสนใจในศิลปวิทยาการของตะวันตกที่เริ่มขึ้นในสังคมไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะในหมู่ชนชั้นนำ ไม่ได้ส่งผลที่เป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการศึกษาค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย และการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในเชิงวิชาการอย่างกว้างขวางโดยทันที ความสนใจในหมู่ชนชั้นนำในเรื่องความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย ดูจะเริ่มขึ้นในตอนกลางสมัยรัชกาลที่ 5 พร้อมกับ การเริ่มปฏิรูปการศึกษา และการปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัย ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่จะดำรงรักษาความรู้เดิมที่มีอยู่ และปรับปรุงความรู้เดิมเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่มาจกวิทยาการของตะวันตก ความพยายามดังกล่าวในด้านหนึ่ง อาจเป็นผลมาจากความจำเป็นที่ต้องสร้างหรือรักษา “อัตลักษณ์” ของตน ไม่ให้ถูกกลืนหายไปกับกระแสของการหลั่งไหลเข้ามาของวิทยาการตะวันตก ในอีกด้านหนึ่ง เป็นความพยายามในการเสนอ “ทางเลือก” ของการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ตั้งแต่กลางสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทยอย่างน้อย 2 แขนงที่ได้รับความสนใจจากชนชั้นนำไทย แขนงหนึ่งคือความรู้เกี่ยวกับการเกษตร ซึ่งสอดคล้องกับเศรษฐกิจและวิถีชีวิตหลักของสังคมไทย ดังปรากฏให้เห็นในหนังสือ *เรื่องทำสวน* ของ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ และ *เรื่องทำนา* ของ กรมหลวงพิชิตปรีชากร งานเขียนสั้นๆ ทั้งสองเล่มนี้เป็นงานเขียนเชิงพรรณนาวิธีการเพาะปลูกที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย โดยไม่ได้วิเคราะห์เทคนิควิทยาการนั้นๆ แต่กระนั้น หนังสือประเภทนี้ก็น่าจะเป็นประโยชน์ทั้งในแง่ที่เป็นคู่มือสำหรับชาวสวนสวนในการปรับปรุงวิธีการผลิตของตน และสำหรับนักวิชาการหรือนักบริหารในระบบราชการ รวมทั้งบรรดาที่ปรึกษาชาวต่างชาติ ได้เข้าใจถึงสภาพความเป็นไปที่แท้จริงของการเกษตรที่ดำรงอยู่และเป็นข้อมูลพื้นฐานของการปฏิรูป

ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไทยอีกแขนงหนึ่ง ที่ได้รับความสนใจศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ การแพทย์ การปฏิรูปทางการแพทย์ของไทยที่เริ่มขึ้นในช่วงทศวรรษ 2430 ด้วยการตั้งโรงพยาบาลศิริราช และโรงเรียนแพทยากร เป็นความพยายามที่จะใช้ประโยชน์จากทั้งแพทย์แผนตะวันตกและแพทย์แผนไทย หลักสูตรการเรียนการสอนและแบบแผนการรักษาจึงมีทั้ง 2 แบบด้วยเหตุดังนั้น จึงเริ่มมีการรวบรวมตำราแพทย์แผนไทยขึ้นให้เป็นระบบเป็นครั้งแรก

อย่างไรก็ดี ดูเหมือนว่า งานเขียนที่บ่งบอกความสนใจในความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทยในช่วงหลังการปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 ที่สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการรักษา "อัตลักษณ์" ของไทย ได้ดีที่สุดเล่มหนึ่ง คือ *Siam and Its Productions, Arts and Manufactures...* ที่เขียนขึ้นโดย พระสารสาสน์พลขันธ์ (G.E. Gerini) ข้าราชการทหารไทยชาวอิตาลีที่รับราชการอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อประกอบงานนิทรรศการศิลปวัฒนธรรม และผลผลิตทางการเกษตรของไทยในงานแสดงความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมนานาชาติ ที่เมืองตูริน ประเทศอิตาลี ใน พ.ศ. 2454 งานเขียนเล่มนี้ แม้ว่าจะไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการบรรยายความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยโดยตรง มากเท่ากับพรรณนาถึงผลผลิตทางการเกษตร เครื่องไม้เครื่องมือ สิ่งประดิษฐ์อันเป็นงานหัตถกรรม ตลอดจนถึงยานพาหนะ ฯลฯ แต่โดยนัยแล้ว ผลผลิตและสิ่งประดิษฐ์ทั้งหมดนั้น ก็สะท้อนให้เห็นถึงฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สังคมไทยมีอยู่

การทหาร เป็นหน่วยงานหนึ่งในระบบราชการแบบใหม่ที่กำลังกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงขยายตัวอย่างรวดเร็วและรุนแรงที่สุด ทั้งในแง่ขององค์กรและในการปรับเข้าสู่ระบบการศึกษาแบบใหม่ พัฒนาการอันเกิดจากการปฏิรูปการทหารของไทยแตกต่างไปจากการปฏิรูปทางการแพทย์

แพทย์และสาธารณสุขในสมัยเดียวกัน ที่แสดงให้เห็นถึงความพยายาม อย่างน้อยที่สุดก็ในระยะแรก ที่จะประสานกันระหว่างแนวคิดทางการแพทย์และการรักษาแบบดั้งเดิมของไทยเข้ากับแบบตะวันตก แต่ปัญหาความมั่นคงที่ถูกท้าทายอย่างรุนแรงจากภายนอก ทำให้การปฏิรูปทางการทหารในสมัยรัชกาลที่ 5 หมายถึงการกำจัดองค์ความรู้เดิมเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธี การฝึก ตลอดจนอาวุธยุทธโปกรณ์ และการจัดองค์กรแบบเดิมทิ้งไปอย่างสิ้นเชิง และรับเอาแนวคิดและเทคโนโลยีทางการทหารแบบใหม่ ของทางตะวันตกที่มีพลังและประสิทธิภาพสูงกว่าเข้ามาเป็นประเพณีการทหารไทยสมัยใหม่

การปฏิรูปทางการทหารของไทยให้เป็นแบบตะวันตกที่เริ่มขึ้นอย่างจริงจังในทศวรรษ 2430 จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในประเทศไทยไปโดยปริยาย อย่างไรก็ดี การศึกษาในแขนงนี้ที่ทําขึ้นในระยะแรกก็หาใช่ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการทหารของไทยแต่อย่างใด หากเป็นประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของการทหารในอินเดียและโลกตะวันตก

งานเขียนประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการทหารในภาษาไทยเล่มแรกๆ น่าจะเป็น **พิไทยสงครามอินดูโบราณ...** ของ พระสารสาส์นพลจันทร์ (G.E. Gerini) ซึ่งเริ่มต้นรับราชการทหารในกองทัพบกไทยด้วยการเป็นอาจารย์โรงเรียนนายร้อยทหารบก และงานเขียนชิ้นนี้ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2437 คงจะใช้เป็นตำราสำหรับสอนนักเรียนนายร้อยทหารบกไทย

ในด้านหนึ่ง การปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยและการปฏิรูปการบริหารการปกครองที่เริ่มขึ้นอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ 5 อาศัยหลักวิชาของตะวันตก แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ถือการสร้าง “อัตลักษณ์” เฉพาะตนขึ้นมาบนฐานของประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี วรรณคดี ศิลธรรม และศิลปะแขนงต่างๆ ในอดีตของไทยเอง ดังนั้น นับตั้งแต่สมัยนี้เป็นต้นมา การศึกษาอดีตของไทยในด้านต่างๆ จึงได้รับความสนใจและสนับสนุนจากชนชั้นนำ แนวโน้มของความพยายามที่จะ “ฟื้นฟู” ตลอดจนรวมถึงการค้นคว้าประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย เพื่อใช้เป็นพื้นฐานของ “อัตลักษณ์” ของ “ชาติ” จะบ่งชี้ถึงความเข้มข้นมากขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ดังจะเห็นได้จากนโยบายชาตินิยม และรัฐนิยม สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม

วัฒนธรรมของไทยด้านหนึ่งที่ได้รับการสนใจมากเป็นพิเศษจากชนชั้นนำไทย และรวมถึงชาวต่างประเทศที่สนใจเรื่องไทย ในช่วงภายหลังการปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 คือ ศิลปะแขนงต่างๆ ของไทย โดยเฉพาะ เครื่องถ้วย จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมทางศาสนา ซึ่งมีรูปแบบและพัฒนาการที่น่าประทับใจหลงเหลือให้เห็นเป็นหลักฐานอยู่เป็นจำนวนมาก สามารถใช้

เป็นประจักษ์พยานยืนยัน “อัตลักษณ์” และความสูงส่งของวัฒนธรรมไทยได้ดีที่สุด ดังนั้น ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา จึงปรากฏกระแสความเคลื่อนไหวของการผลิตงานที่เป็นการศึกษาศิลปะและโบราณคดีไทยอย่างต่อเนื่อง แต่เป็นการศึกษาในแนวทางของประวัติศาสตร์ศิลปะ มุ่งพรรณนารูปแบบและสุนทรียภาพ มากกว่าที่จะให้ความสำคัญต่อการศึกษาในด้านประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ดังนั้น แม้ว่าในช่วงก่อนหน้า พ.ศ. 2500 กระแสของความสนใจศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์ และความจำเป็นที่จะต้องมี “อัตลักษณ์” ของชาติ จะมีอยู่สูง แต่ผลงานกลับมีอยู่น้อยมาก แต่หนึ่งในบรรดางานที่เป็นการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทยแท้ๆ ที่น่าสนใจยิ่ง คือ งานเขียนของ พระยานครพระราชม เรื่อง “Tai Pottery” ซึ่งเป็นการศึกษาเทคโนโลยีของเผาและการทำเครื่องถ้วยสังคโลกสมัยโบราณ บนพื้นฐานของการออกสำรวจงานภาคสนาม และเป็นผลงานทางวิชาการของนักวิชาการไทยเกือบจะชิ้นเดียว ที่การศึกษาประวัติศาสตร์เทคโนโลยีเครื่องถ้วยของไทยสมัยสุโขทัยที่ในสมัยต่อมา มักจะอ้างอิงถึง

ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย หลัง พ.ศ. 2500

หลัง พ.ศ. 2500 บริบทของการศึกษาทางประวัติศาสตร์ในประเทศไทยโดยรวมเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัดด้วยสาเหตุปัจจัยหลายประการ ซึ่งส่วนแล้วแต่ส่งผลต่อแนวโน้มที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นของการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย แม้ว่าในเชิงเปรียบเทียบการเติบโตของการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทยโดยรวมนั้น อาจกล่าวได้ว่าในหลายต่อหลายด้าน ยังเป็นไปอย่างค่อนข้างล่าช้า มีปริมาณน้อย และการพัฒนาเชิงคุณภาพทำได้ค่อนข้างจำกัด

ประการแรก “สมัยแห่งการพัฒนา” ภายหลังการปฏิวัติยึดอำนาจทางการเมืองและการสถาปนาระบอบเผด็จการทางทหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ใน พ.ศ. 2501 มีผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทยโดยรวมอย่างน้อยที่สุด 2 ด้าน กล่าวคือ ในด้านหนึ่ง “การพัฒนา” เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นเพื่อมุ่งขจัดปัญหาการทำลายความมั่นคงทั้งที่มาจากภายนอกที่กำลังก่อตัวอยู่รอบๆ ประเทศ และภาพของการเติบโตและอิทธิพลของขบวนการคอมมิวนิสต์ในประเทศ ทำให้ชนชั้นนำที่มีอำนาจทางการเมืองเห็นความจำเป็นในการที่จะต้องเร่งสร้าง “อัตลักษณ์” ของชาติให้เข้มแข็งอย่างรีบด่วนโดยผ่านความรู้ทางประวัติศาสตร์ และการส่งเสริมฟื้นฟูขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นของไทย ทั้งในระดับราชสำนักและในระดับของชาวบ้าน เป็นต้นว่า การ

“ฟื้นฟู” สถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ และพระราชพิธีต่างๆ และการเปิดโอกาสให้มหาชน ได้มี “ส่วนร่วม” และชื่นชมในพระราชพิธีอย่างใกล้ชิด ในขณะเดียวกัน ก็ให้ความสำคัญแก่การศึกษาประวัติศาสตร์ไทย โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะจัดทำประวัติศาสตร์ไทย “ที่ถูกต้อง” เป็นฉบับมาตรฐานของทางราชการ

ในอีกด้านหนึ่ง การพัฒนาประเทศภายหลังการปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หมายถึง การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งนอกเหนือไปจากการเน้นการลงทุนจากต่างประเทศในบรรยากาศของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแล้ว ยังรวมไปถึงการขยายภาคเศรษฐกิจบริการเพื่อดึงดูดเงินตราต่างประเทศ เช่น การส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ด้วยการจัดตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อสท.) ขึ้น ศิลปะ ทัศนกรรม วัฒนธรรมและประเพณีไทย ซึ่งแต่เดิมมีบทบาทหลักในการเป็นอุปกรณ์ของการสร้าง “อัตลักษณ์” ของชาติ มาบัดนี้ มีบทบาทเพิ่มขึ้นด้วยการเป็นจุดขายสำคัญของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไทย ซึ่งส่งผลให้การศึกษาทางประวัติศาสตร์ยิ่งทวีความสำคัญและแพร่หลายมากขึ้น

ประการที่สอง ทศวรรษหลัง พ.ศ. 2500 ยังได้เห็นความเปลี่ยนแปลงในการศึกษาอดีตยุคก่อนประวัติศาสตร์ของบริเวณที่เป็นประเทศไทยเริ่มขึ้นอย่างจริงจัง การศึกษาอดีตยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์โบราณของไทยก่อนหน้านั้น เน้นการศึกษาจากลวดลายและแบบทางศิลปะของโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นหลัก แต่ช่วงหลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา การศึกษาทางด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์และโบราณคดีประวัติศาสตร์เริ่มเจริญก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ อันเป็นผลเนื่องมาจากโครงการการขุดค้นทางโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่เป็นโครงการความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยและเดนมาร์ก ในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2500 ที่บ้านเก่า กาญจนบุรี ที่นำไปสู่การค้นพบและการศึกษาวัฒนธรรมสมัยหินใหม่อย่างเป็นรูปธรรมในบริเวณที่เป็นประเทศไทยเป็นครั้งแรก

การค้นพบดังกล่าวก่อให้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ และจะโดยบังเอิญหรือจงใจก็ตาม ได้ทำให้แนวการศึกษาวิชาโบราณคดีและการศึกษาทางโบราณคดีในประเทศไทยเปลี่ยนจากการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ศิลปะเพียงอย่างเดียว มาเป็นการให้ความสำคัญกับการขุดค้นทางโบราณคดีและมีลักษณะที่เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น ในขณะที่นักวิชาการทางด้านโบราณคดีรุ่นใหม่ ๆ ที่รับการศึกษาจากโลกตะวันตกเริ่มมีบทบาทมากขึ้น แน่นนอนที่ว่าประเด็นที่สำคัญประการหนึ่งของการศึกษาในลักษณะดังกล่าวนี้ก็คือ พัฒนาการของเทคโนโลยีของกลุ่มคนในวัฒนธรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยนั่นเอง

แต่การค้นพบที่สำคัญพอๆ กัน หรืออาจจะมากกว่า หรืออย่างน้อยก็เป็นที่กล่าวขวัญถึงในวงที่กว้างขวางกว่า มีสี่ชิ้นมากกว่า และน่าตื่นตันทึ่งกว่าการค้นพบที่บ้านเก่า คือการค้นพบวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเชียงในช่วงปลายทศวรรษ 2500 อย่างน้อยที่สุด ข้อสรุปเบื้องต้นในช่วงนั้นเกี่ยวกับอายุของภาชนะดินเผา เครื่องมือโลหะสัมฤทธิ์ ของบ้านเชียง และบริเวณใกล้เคียง ที่สะท้อนถึงความก้าวหน้าของเทคโนโลยีทั้งสองด้านที่เด่นกว่าที่อื่นๆ เท่าที่วงการโบราณคดีของโลกในขณะนั้นเคยรู้จัก ก็ได้สร้างกระแสความสนใจในหมู่นักวิชาการและสาธารณชนในประเทศไทยต่อการศึกษาร่องรอยสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของไทยอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน

สิ่งที่น่าสังเกตของพัฒนาการการศึกษาทางด้านโบราณคดีในประเทศไทยหลัง พ.ศ. 2500 ก็คือ ความก้าวหน้าของการศึกษาแขนงนี้ ส่วนหนึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นความก้าวหน้าที่เกิดขึ้นจากโครงการที่เป็นความร่วมมือระหว่างนักวิชาการไทยและต่างประเทศ

ประการที่สาม การขยายตัวของการอุดมศึกษาไทยที่เกิดขึ้นในสมัยของการพัฒนาภายหลังการปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั้น ไม่เพียงมุ่งไปที่การกระจายการศึกษาในระดับนี้ออกสู่ภูมิภาค และการส่งเสริมการจัดการศึกษาโดยภาคเอกชนเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการส่งเสริมการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษาที่เน้นการวิจัยขั้นสูงในสาขาต่างๆ ทั้งทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โดยผ่านการจัดตั้ง “บัณฑิตวิทยาลัย” ในมหาวิทยาลัยต่างๆ และสถาบันวิจัยต่างๆ เฉพาะสาขาวิชาหรือกลุ่มวิชาที่ตั้งขึ้นในมหาวิทยาลัย เช่น สถาบันวิจัยสังคม สถาบันไทยคดีศึกษา สถาบันประชากรศาสตร์ สถาบันไทยศึกษา เป็นต้น และยังรวมไปถึงการขยายการสนับสนุนการวิจัยของคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ มาให้แก่สาขาวิชาทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์อีกด้วย

นอกจากนั้น ยังอาจกล่าวได้ว่าการเติบโตขยายตัวของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในช่วงดังกล่าว ยังสัมพันธ์กับการเติบโตขยายตัวด้วยสาเหตุเดียวกัน ของสาขาวิชาทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์อื่นๆ ในการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ซึ่งนอกเหนือไปจากสาขาโบราณคดีที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังประกอบไปด้วย สาขาวิชาทางด้านรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ นิเทศศาสตร์ วรรณคดี สังคมวิทยา มานุษยวิทยาสังคม ชาติพันธุ์วิทยา ชาติพันธุ์วรรณา ภาษาศาสตร์ วิจิตรศิลป์ และวัฒนธรรม การศึกษาค้นคว้าในทางวิชาการเกี่ยวกับพัฒนาการของหัตถกรรมและศิลปกรรมไทย เช่น ผ้าทอ เครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ ก็ได้เริ่มมีขึ้น

ประการที่สี่ ผลสืบเนื่องประการหนึ่งที่สำคัญมากของสมัยแห่งการพัฒนาในช่วงทศวรรษ 2500 และทศวรรษต่อมาประการหนึ่ง ก็คือการขยายตัวของระบบราชการที่เป็นการรวมศูนย์อำนาจ

ทางการเมืองการบริหาร เพื่อเป็นกลไกของการดำเนินนโยบายทั้งที่เป็นการพัฒนาโดยตรงและที่เกี่ยวกับความมั่นคงของรัฐ ในด้านหนึ่ง การขยายตัวของระบบราชการ ซึ่งหมายรวมถึงขอบเขตอำนาจและภารกิจที่เพิ่มมากขึ้น จำนวนบุคลากรที่เพิ่มขึ้น และงบประมาณรายจ่ายที่สูงขึ้น ของหน่วยราชการต่างๆ ได้ทำให้หน่วยราชการเหล่านี้จำต้อง “ยืนยัน” ความชอบธรรมของความเติบโตของระบบ เพื่อให้ทั้งผู้มีอำนาจทางการเมืองในระดับสูงที่เหนือขึ้นไป และสาธารณชนทั่วไป เห็นความสำคัญ ขอมรับความจำเป็น และความสมเหตุสมผลของการขยายตัวของระบบ

อย่างไรก็ดี วิธีหนึ่งที่ได้ผลและทั้งยังนำไปสู่การเสริมสร้างและต่อยอด “อัตลักษณ์” ขององค์กร ทำให้องค์กรมีความมั่นคงและมีเอกภาพได้ดีที่สุด ก็คือ การรวบรวมข้อมูลจัดทำ “หนังสือที่ระลึก” เนื่องในวาระครบรอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับหน่วยราชการนั้น ซึ่งส่วนหนึ่งของข้อมูลดังกล่าวที่เกือบจะเป็นสูตรสำเร็จของการทำหนังสือที่ระลึกโดยหน่วยราชการก็คือ ภาคประวัติ อันว่าด้วยกำเนิดความเป็นมาและพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ของหน่วยงานนั้นๆ ความสนใจเชิงประวัติศาสตร์ดังกล่าวที่ปรากฏให้เห็นใน “หนังสือที่ระลึก” ในเวลาต่อมา ยังได้ขยายจากประวัติของหน่วยงานราชการและสถาบัน ไปสู่ความสนใจในพัฒนาการทางวิชาการของแขนงวิชา โดยเฉพาะแขนงวิชาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศโดยตรง

ประการที่ห้า ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้เกิดกระแสความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาและสังคมที่รุนแรงมากขึ้นตามลำดับในหมู่นักวิชาการ และองค์กรพัฒนาของเอกชน ในเรื่องของ “การกระจายอำนาจทางการเมืองและการกระจายอำนาจการตัดสินใจในการใช้ทรัพยากร” “วัฒนธรรมชุมชน” “การพัฒนาที่ยั่งยืน” และ “ทางเลือกของการพัฒนา” ตลอดจนไปถึงปัญหาที่เกิดจากผลกระทบต่อนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากการขยายตัวของชุมชนเมือง และการผลิตในภาคอุตสาหกรรมและการเกษตรขนาดใหญ่

ความเคลื่อนไหวดังกล่าว โดยเฉพาะหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ที่นำไปสู่การกระจายอำนาจในการจัดการศึกษาของท้องถิ่นในระดับหนึ่ง ส่งผลกระทบต่อความตื่นตัวในการศึกษาเรื่องของท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน และเทคโนโลยีพื้นบ้าน โดยผ่านหน่วยงานในท้องถิ่นอย่างเช่น ศูนย์วัฒนธรรม และสถาบันการศึกษาในภูมิภาค อย่างวิทยาลัยครู (สถาบันราชภัฏ) เป็นต้น การสัมมนาทางวิชาการที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จัดขึ้นโดยหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เริ่มมีมากขึ้นตามลำดับ และได้ผลิตผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวกับความรู้ทางด้านนี้ไว้จำนวนหนึ่ง

อย่างไรก็ดี ในส่วนที่เกี่ยวกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นั้น ผลกระทบที่เป็นความเปลี่ยนแปลงในการศึกษาที่เห็นได้ชัด ส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการผลักดันของนักวิชาการทางด้านวัฒนธรรมชุมชนและทางเลือกการพัฒนา โดยเฉพาะทางด้านการแพทย์และสาธารณสุข การเกษตร และสิ่งแวดล้อม นับเป็นการเปิดมิติใหม่ไม่เพียงให้แก่การศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทยเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการกระตุ้นให้วงวิชาการเริ่มให้ความสนใจต่อพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย โดยเฉพาะที่เป็นวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในระดับพื้นบ้านด้วย

การศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย หลัง พ.ศ. 2500

บริบทของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่เปลี่ยนแปลงไปภายหลัง พ.ศ. 2500 ที่เกิดจากสาเหตุปัจจัยทั้ง 5 ประการข้างต้น ได้ช่วยทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์และเทคโนโลยีไทยเริ่มก่อตัวขึ้นอย่างช้าๆ และทำให้เกิดผลงานการศึกษาในแขนงดังกล่าวทั้งโดยตรงและโดยอ้อมมากขึ้น รวมทั้งมีสำนึกและประเภทของการศึกษาที่หลากหลายมากขึ้นด้วย

เมื่อพิจารณาในเชิงปริมาณของผลงานที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแขนงที่มีการศึกษาในรอบ 30-40 ปีที่ผ่านมา ที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการมากที่สุด น่าจะได้แก่ การแพทย์ (รวมวิทยาศาสตร์แขนงที่เกี่ยวข้อง เช่น การรักษาพยาบาล การสาธารณสุข เภสัชกรรม) การเกษตร (รวมการเพาะปลูกและการชลประทาน) โลหวิทยาและเครื่องปั้นดินเผา ดาราศาสตร์ และการสื่อสารคมนาคมขนส่ง

สถานภาพของประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในประเทศไทย

ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแขนงต่างๆ ที่ไม่เพียงหลากหลายมากมายเท่านั้น แต่ยังมีเนื้อหาของแต่ละแขนงที่ค่อนข้างเฉพาะ แต่ส่วนใหญ่แล้ว ก็มักจะศึกษาแยกออกจากกันเป็นแขนงย่อยเฉพาะ ทำให้ในการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ขาดทฤษฎี กรอบวิธีคิด ประเด็นปัญหาที่ศึกษา และประเด็นข้อถกเถียง ที่มีร่วมกันระหว่างแขนงต่างๆ อย่างแท้จริง หรือหากจะมี ก็มีในลักษณะที่ใช้ได้ร่วมกันอย่างจำกัด เพื่อทำการวิเคราะห์ปัญหาเฉพาะปัญหาใดปัญหาหนึ่งที่มืออยู่ร่วมกันเท่านั้น เป็นต้นว่า ทฤษฎีหรือแนวการวิเคราะห์ที่ว่าด้วยกำเนิดหรือการเปลี่ยนแปลงในพัฒนาการของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในเวลาหนึ่งๆ ไม่ว่าจะโดยรวม หรือในแขนงเฉพาะแขนงใดแขนงหนึ่ง ว่าเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญา หรือ “อัจฉริยภาพที่เกิดขึ้นเอง” ภายในสังคมนั้น แล้วแพร่ขยายไปที่อื่นๆ หรือเป็นผลมาจากจากการรับถ่ายทอดมาจากสังคมอื่น ที่ผ่านความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ หรือไม่ก็เกิดจากการเลือกปรับใช้ความรู้ที่ได้จากที่อื่นๆ ผสมผสานเข้ากับความรู้ที่มีอยู่ภายในสังคมหรือวัฒนธรรมนั้น ให้สอดคล้องกับภาวะความเป็นจริงทั้งทางวัตถุและวัฒนธรรม

ดังนั้น ในการประเมินสถานภาพประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย จึงแยกพิจารณาการศึกษาในแขนงต่างๆ เท่าที่มีอยู่ ออกจากกัน คือ ทางด้านการแพทย์การสาธารณสุข การเกษตร โลหวิทยา ลูกปัดและเครื่องปั้นดินเผา และการคมนาคมขนส่ง โดยเน้นการประเมินใน 2 ประเด็นต่อไปนี้ คือ 1. ประเด็นการศึกษาที่ผ่านมา และ 2. ประเด็นข้อถกเถียงทางทฤษฎี วิธีการหลักฐานที่ใช้ศึกษาและข้อสรุป

ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทางการแพทย์และสาธารณสุขไทย

ประเด็นการศึกษาที่ผ่านมา มีประเด็นที่ว่าด้วยที่มาและพัฒนาการของทฤษฎีทางการแพทย์แผนไทยก่อนสมัยใหม่ การรับและปรับเปลี่ยนไปเป็นการแพทย์แผนใหม่และอุปสรรคและปัจจัยเกื้อหนุน พัฒนาการของการแพทย์แผนใหม่และการศึกษาทางการแพทย์ในเชิงนโยบายและสถาบัน ผลกระทบของการแพทย์แผนใหม่ต่อการแพทย์แผนไทยและต่อสังคมไทย

ในประเด็นที่ว่าด้วยที่มาและพัฒนาการของทฤษฎีทางการแพทย์แผนไทยก่อนสมัยใหม่นั้น มีการศึกษาอย่างจริงจังไม่มากนัก การอภิปรายที่สำคัญและหนักแน่นปรากฏอยู่ในงานการศึกษา

ทางประวัติศาสตร์ของ บุคคี คปนิยากร¹ และปรากฏการอธิบายอยู่บ้างในส่วนที่เป็นความนำของงานเขียนที่เกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยอื่นๆ เป็นต้นว่า งานการศึกษาของ Viggo Brun และคณะ ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณนาและมานุษยวิทยาทางการแพทย์² และ Somchintana Thongthew Ratanasarn ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาทางการแพทย์³ การอธิบายในงานเขียนประเภทหลังนี้ มักจะอ้างอิงการศึกษาการแพทย์แผนไทยของนายแพทย์แบรดลีย์ ผลงานที่เหลือนอกเหนือจากนี้ส่วนใหญ่เป็นการ “ผลิตซ้ำ” ของงานที่กล่าวมาแล้ว และปราศจากการอธิบายที่แตกต่างในสาระสำคัญ ไปจากที่มีการศึกษามา

การรับและปรับเปลี่ยนเป็นการแพทย์แผนใหม่และอุปสรรคและปัจจัยเกื้อหนุน และบทบาทของชนชั้นนำไทยในการรับและปรับเปลี่ยน ดูจะเป็นประเด็นที่มีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ค่อนข้างมาก ทั้งโดยนักวิชาการทางการแพทย์ และนักประวัติศาสตร์ ทั้งหมดเป็นการศึกษาบทบาทของมิชชันนารีชาวตะวันตกในการนำความรู้ทางการแพทย์และการพยาบาลแผนปัจจุบันเข้ามาสู่สังคมไทย ในสมัยรัชกาลที่ 3 ปฏิบัติต่อต้านและทำให้การตอบรับอย่างระมัดระวังในหมู่นักชั้นนำในระยะแรก และการยอมรับอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

พัฒนาการของการแพทย์แผนใหม่และการศึกษาทางการแพทย์ในเชิงนโยบายและสถาบัน ตลอดจนบทบาทของชนชั้นนำไทย ผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศ และองค์กรต่างประเทศ เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจศึกษามากที่สุด ผลงานการศึกษาในประเด็นดังกล่าว มุ่งพรรณนาการกำหนดและการขยายตัวของโรงพยาบาล หน่วยงานทางด้านการสาธารณสุขและสถาบันการศึกษาทางการแพทย์ นโยบายของรัฐทางด้านการแพทย์และการสาธารณสุข และบทบาทของชนชั้นนำในงานทางด้านการแพทย์และสาธารณสุขแผนใหม่ของไทย ทั้งนี้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

ประเด็นสุดท้ายที่มีการศึกษาในทางด้านประวัติศาสตร์การแพทย์ไทย คือ ผลกระทบของการแพทย์แผนใหม่ต่อการแพทย์แผนไทยและต่อสังคมไทยในบางด้านนั้น ซึ่งแม้ว่าจะมีจำนวนไม่

¹ บุคคี คปนิยากร, “วิวัฒนาการของการแพทย์ไทย ตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นยุครัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

² Viggo Brun and Trond Schumacher, *Traditional Herbal Medicine in Northern Thailand*, Bangkok: White Lotus, 1994.

³ Somchintana Thongthew Ratanasarn, *The Principles and Concepts of Thai Classical Medicine*, Bangkok: Thai Khadi Research Institute, Thammasart University, 1989.

มากนัก แต่กลับมีประเด็นการศึกษาที่หลากหลายน่าสนใจยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นการแพทย์และการสาธารณสุขแผนใหม่กับการจัดการปัญหาโรคระบาดร้ายแรงในสังคมไทย หรือผลกระทบของการแพทย์แผนใหม่ต่อความเสื่อมของการแพทย์แผนไทยภายหลังสมัยปฏิรูป ของ สูด แสงวิเชียร และ Oaay Ketsingh¹

ประเด็นข้อถกเถียงทางทฤษฎี วิธีการ หลักฐานที่ใช้ศึกษาและข้อสรุป ในขณะที่ปริมาณเชิงเปรียบเทียบที่เกี่ยวกับผลงานด้านประวัติศาสตร์การแพทย์ไทยจะมีค่อนข้างสูง แต่ประเด็นข้อถกเถียง โดยเฉพาะในทางทฤษฎีและวิธีการกลับมีไม่มากนัก

ในด้านการใช้หลักฐาน การศึกษาส่วนใหญ่ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการแพทย์แผนใหม่อาศัยข้อมูลเชิงเอกสาร ทั้งที่เป็นเอกสารทางราชการ เอกสารของมิชชันนารีตะวันตก เอกสารขององค์กรต่างประเทศที่มีบทบาทในทางการแพทย์แผนใหม่ของไทย และงานเขียนประเภทความทรงจำของบุคคลที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่ในส่วนที่เป็นการแพทย์แผนไทย อาศัยข้อมูลเชิงเอกสารจากคัมภีร์และตำรา และข้อมูลในเชิงชาติพันธุ์วรรณนา ผลงาน 2 ชิ้นที่แสดงให้เห็นการใช้หลักฐานที่ลึกลงไปอีกระดับหนึ่ง และนำไปสู่การวิเคราะห์ที่น่าสนใจ ให้มุมมองที่แตกต่าง คือ ผลงานการศึกษาของ Viggo Brun และคณะ บนพื้นฐานของการศึกษาเปรียบเทียบเชิงทฤษฎีการแพทย์ระหว่างของไทยและของอินเดีย และการวิเคราะห์ข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณนาอย่างเป็นระบบ และของ Wariya Siwasariyanon ที่อาศัยหลักฐานเอกสารที่กว้างขวาง ทั้งของไทยและต่างประเทศ ทำการวิเคราะห์เชิงการศึกษาเปรียบเทียบในกรอบแนวคิดที่ชัดเจน ดังที่จะกล่าวต่อไป

ประเด็นข้อถกเถียงที่น่าสนใจในการศึกษาประวัติศาสตร์การแพทย์ของไทย มีอยู่ 2 ประเด็น กล่าวคือ ประการแรก การถกเถียงในเรื่องรากฐานและพัฒนาการของความรู้ทางการแพทย์แผนไทยสมัยโบราณว่ามีความเป็นมาอย่างไร ข้อสรุปหลักที่มีอยู่คือ รากฐานทางทฤษฎีของการแพทย์แผนไทยนั้น มีที่มาจากอารยธรรมโบราณของทางตะวันออก โดยเฉพาะอินเดีย และสังคมข้างเคียงที่สังคมไทยมีความสัมพันธ์ด้วยในทางวัฒนธรรม ผสมผสานกับภูมิปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ของคนในท้องถิ่น และคติความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับพิษสมุนไพร ในขณะที่อิทธิพลของความรู้ทางการแพทย์ของจีนมีอยู่น้อย

¹ จู สูด แสงวิเชียร, "จุดจบของแพทย์แผนโบราณและการเริ่มต้นของการแพทย์แผนปัจจุบันของไทย," วารสารสังคมศาสตร์การแพทย์, 1 (2521), หน้า 20-27; Oaay Ketsingh, "The Impact of Western Medicine on the Practice of Thai Traditional Medicine," A paper presented to the 7th IAHA, Bangkok, 1977.

อย่างไรก็ดี การวิเคราะห์ที่แตกต่างออกไปปรากฏในงานของ Viggo Brun และคณะ สรุปว่า ศีลทางการแพทย์ไทยมักจะอ้างที่มาของความรู้จากคัมภีร์อินเดีย ทั้งนี้เพื่อให้ดู “ศักดิ์สิทธิ์” มากขึ้น แต่โดยข้อเท็จจริงในทางปฏิบัติ แม้แต่ในวัฒนธรรมของ “หมอหลวง” ในราชสำนัก ก็ไม่ได้อาศัยพื้นฐานความรู้เชิงทฤษฎีทางการแพทย์ของอินเดียเป็นสำคัญอย่างที่กล่าวอ้างไว้ การแพทย์แผนโบราณของไทยจึงมีที่มาจากประสบการณ์และภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นภายในสังคมไทย และจากปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับสังคมข้างเคียงเป็นสำคัญ

ประการที่สอง ข้อถกเถียงขัดแย้งที่น่าสนใจกว่าและเป็นการถกเถียงในระดับของทฤษฎี ก็คือ ประเด็นปัญหาที่เกี่ยวกับการยอมรับและการขยายตัวอย่างรวดเร็วของการแพทย์แผนใหม่ในสังคมไทย ว่ามาจากสาเหตุอะไร และนำไปสู่ความเสื่อมถอยลงของการแพทย์แผนไทยภายหลังสมัยปฏิรูปอย่างไร ผลงานการศึกษาส่วนใหญ่จะเน้นไปที่ประสิทธิภาพและความเป็นวิทยาศาสตร์ของการแพทย์แผนใหม่ของตะวันตก ที่ทำให้การแพทย์แผนใหม่เหนือกว่าการแพทย์แผนไทยที่ไร้หลักการทางวิทยาศาสตร์อย่างสิ้นเชิง ซึ่งในด้านหนึ่งก็คือ “การผลิตซ้ำ” ทางความคิดของวาทกรรมของชาวตะวันตกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา และรวมทั้ง ยังมาจาก “ลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม” ของไทยที่หวงวิชาความรู้ ทำให้พัฒนาการของความรู้ทางการแพทย์แผนไทยหยุดชะงัก ไม่อาจเจริญเติบโตแข่งขันกับการแพทย์แผนใหม่ได้

อย่างไรก็ดี ทฤษฎีและข้อสรุปแบบข้างต้นจะถูกท้าทายอย่างสำคัญจากผลงานการศึกษาของ Wariya Siwasariyanon¹ ซึ่งเน้นการศึกษาในกรอบทฤษฎีจักรวรรดินิยมใหม่และระบบโลก และทำการตรวจสอบพัฒนาการของการศึกษาทางการแพทย์ของสหรัฐอเมริกา ในตอนต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 20 และอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งให้เห็นว่าการสถาปนาการแพทย์แผนใหม่ในสังคมไทย โดยเฉพาะการเร่งการพัฒนาไปสู่แพทย์แผนใหม่อย่างเข้มข้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา เป็นส่วนหนึ่งของความเคลื่อนไหวของทุนนิยมโลก อุดมการณ์ทางเศรษฐกิจของมหาอำนาจอุตสาหกรรมตะวันตก ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าวนี้เอง ที่ในด้านหนึ่งส่งผลเชิงนโยบายให้การแพทย์แผนไทยต้องถูกส่งไปจากการพัฒนาทางการแพทย์และสาธารณสุขของไทย นับเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์การแพทย์แผนใหม่ของไทยในประเด็นใหม่และด้วยมิติที่แตกต่างไปจากเดิม

¹ Wariya Siwasariyanon, "The Transfer of Medical Technology from the First World to the Third World: A Case Study of the Rockefeller Foundation's Role in a Thai Medical School (1923-1935)," Unpublished Doctoral Dissertation, University of Hawaii, 1984.

ในขณะที่ผลงานการศึกษาประวัติศาสตร์ทางการแพทย์ส่วนใหญ่ ให้การยอมรับบทบาทของมิชชันนารีตะวันตกในการกระบวนกาเปลี่ยนเข้าสู่การแพทย์แผนใหม่โดยไม่สงสัย หรือนับหนึ่งเน้นพลังอันเป็นปัจจัยจากภายนอก บนเหตุผลของควมมีประสิทธิภาพกว่าของวิทยาศาสตร์การแพทย์ของตะวันตกนั้น ข้อเสนอในเชิงถกเถียงของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ในเรื่องความเปลี่ยนแปลงทางภูมิปัญญาในสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ที่เป็นผลของพลังความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในสังคมไทย โดยเฉพาะในหมู่ชนชั้นนำเอง นานก่อนหน้าการเข้ามาของมิชชันนารีตะวันตก กลับมีผลต่อการศึกษาด้านประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์การแพทย์ไทยไม่มากนัก ดังนั้น ผลงานเกือบทั้งหมด หรือทั้งหมดก็ได้ จึงเน้นไปที่บทบาทการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากตะวันตกเข้าสู่สังคมไทยผ่านการกระทำหรือริเริ่มของมิชชันนารีตะวันตกเป็นหลัก

ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการเกษตรไทย

ประเด็นการศึกษาที่ผ่านมา มีประเด็นที่ว่าด้วยกำเนิดและพัฒนาการของวัฒนธรรมการเกษตร อันได้แก่การเพาะปลูก โดยเฉพาะข้าว และการเลี้ยงสัตว์ รวมถึงเครื่องมือทางการเกษตร ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พัฒนาการของการชลประทานและการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรสมัยประวัติศาสตร์ พัฒนาการของการปลูกข้าว พันธุ์ข้าว และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการแปรรูปข้าว ในสมัยประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยใหม่หลังการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 นโยบายทางการเกษตรและผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทย บทบาทของชนชั้นนำไทยและของชาวต่างชาติในการเกษตรสมัยใหม่ ฯลฯ

ประเด็นที่ว่าด้วยกำเนิดและพัฒนาการของวัฒนธรรมการเกษตรในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นประเด็นหนึ่งที่มีการศึกษากันมากในด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา หลังจากที่มีการค้นพบวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเชียงและที่อื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือของไทย ซึ่งทำให้มีการสันนิษฐานกันว่าวัฒนธรรมทางการเกษตรของไทย รวมถึงโลหะกรรมและเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์เริ่มขึ้นที่นี่ และมีพัฒนาการที่เก่าแก่กว่าที่อื่นๆ มาก ไม่ว่าจะเป็นจีนหรืออินเดีย การอภิปรายในประเด็นกำเนิดและพัฒนาการของการเกษตรจะปรากฏอยู่ในผลงานของ Wilhelm G. Solheim II และคนอื่นๆ ในช่วงนั้น¹ ภายหลังก่อ

¹ ดู การสรุปผลการศึกษาด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในประเด็นดังกล่าวที่ทำขึ้นในช่วงทศวรรษ 2510 ได้ใน Charles F. Keyes, *The Golden Peninsula: Culture and Adpatation in Mainland Southeast Asia*, New York: Macmillan, 1977 ซึ่งอ้างถึงผลงานชิ้นแรกๆ ที่ถกเถียงในประเด็นดังกล่าว เป็นต้นว่า Wilhelm G.

มา ความสนใจในประเด็นดังกล่าวก็เริ่มลดลง อันเนื่องมาจากปัญหาของร่องรอยหลักฐาน และวิธีการตรวจสอบอายุของหลักฐานที่ยังไม่สามารถให้คำตอบที่ขึ้นชั้นชัดเจนได้ อย่างไรก็ตาม ความสนใจในกำเนิดและพัฒนาการของวัฒนธรรมการเพาะปลูกในบริเวณที่เป็นประเทศไทยสมัยก่อนประวัติศาสตร์จะมาได้รับการฟื้นฟูศึกษาใหม่เมื่อมีการขุดค้นที่โคกพนมดี

พัฒนาการของการชลประทานและการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรสมัยประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นต้นมา เป็นประเด็นหนึ่งที่มีการศึกษามากโดยนักประวัติศาสตร์ นักวิชาการด้านการเกษตร นักวิชาการทางด้านการชลประทาน นักธรณีวิทยา และนักมานุษยวิทยา วัฒนธรรมทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เป็นต้นว่า โดยปรกฏเป็นส่วนหนึ่งของการอภิปรายในผลงานการวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวที่รวบรวมโดย Yoneo Ishii และที่เป็นการศึกษาพัฒนาการทางกายภาพ โดยเฉพาะการใช้ที่ดิน การชลประทาน และการเกษตรในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาของ ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล, Yoshikazu Takaya และ Shigeharu Tanabe¹ ในผลงานวิจัยที่เกี่ยวกับการขยายเขตปลูกข้าวและการชลประทานในสมัยปฏิรูปของ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, กิตติ ดันไทย, ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, บุรินทร์ คำแหง, ชลวิ มาคคาลีน, ซอลลิ่งกา, ชัยยุทธ สุขศรีและโกศล ประสงค์สม และสุนทรี อาสะไวย์² และในผลงานเกี่ยวกับการชลประทานและการเกษตรไทยหลังสมัยของการ

Solheim II, "Reworking Southeast Asian Prehistory," *Patdeuma*, XV (1969), pp. 125-39; D.T. Bayard, *Non Nok Tha: The 1968 Excavation*, Otago University, 1971 และ Karl Hutterer et al., "An Evolutionary Approach to the Southeast Asian Cultural Sequence," *Current Anthropology*, XVII (1976), pp. 243-62. ดูเพิ่มเติมการสรุปพัฒนาการของการเพาะปลูกข้าวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้ใน Yoneo Ishii (ed.), *Thailand: A Rice Growing Society*, Honolulu: University of Hawaii Press, 1978, Chapter I, pp. 3-14 และดู พัฒนาการทางการเพาะปลูกสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเชียงที่สรุปอยู่ใน *มรดกวัฒนธรรมบ้านเชียง*, เอกสารกองโบราณคดี หมายเลข 8/2534, กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2534.

¹ ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล, "นิเวศวิทยากับประวัติการพัฒนาที่ดินบริเวณทุ่งรังสิต," ใน *ร้อยปีคลองรังสิต* โครงการวิจัยนำร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก, สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2539; Yoshikazu Takaya, *Agricultural Development of a Tropical Delta: A Study of the Chao Phraya Delta*, Honolulu: University of Hawaii Press, 1987; Shigeharu Tanabe, "Historical Geopgraphy of the Canal System in the Chao Phraya River Delta," *Journal of the Siam Society*, Vol. 65, Part 2 (July 1977), pp. 23-72.

² ดู เดวิด บรูซ จอห์นสัน, *สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2527*, พริกิรมณ์ เอี่ยมธรรม บก. แปล. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530; กิตติ ดันไทย, "ทดลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย," *วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2520; ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, "การผลิต

พัฒนา ของ Shigeharu Tanabe, Abha Sirivongs na Ayudhya และ Vanpen Surarerks¹

พัฒนาการของการปลูกข้าว พันธุ์ข้าว และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการแปรรูปข้าวในสมัยประวัติศาสตร์ ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยใหม่หลังการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่เป็นผลงานการศึกษาของนักประวัติศาสตร์ นักวิชาการเกษตร และนักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม ครอบคลุมประเด็นที่เกี่ยวกับพัฒนาการของการปลูกข้าวแบบเลื่อนลอย นาหว่าน และนาดำ สภาพทางนิเวศวิทยาและพัฒนาการทางเทคโนโลยีกับการเลือกพันธุ์ข้าว พัฒนาการของเครื่องมือทางการเกษตร ทั้งการเพาะปลูกและการแปรรูป เป็นต้นว่า การสีข้าวและกิจการโรงสีข้าว

นโยบายทางด้านการเกษตรกับผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเกษตรและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทย ซึ่งครอบคลุมประเด็นที่เกี่ยวกับนโยบายทางด้านเศรษฐกิจ ภาวการณ์เกษตรของประเทศไทยตั้งแต่สมัยการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีทางการผลิต โดยเฉพาะในเรื่องข้าว ยางพารา น้ำตาล และผลกระทบที่มีต่อสังคมไทย เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจและมีการศึกษามากที่สุด ทั้งในด้านปริมาณและในเชิงรายละเอียดของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่เป็นผลงานการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และสังคมวิทยา

และการค้าข้าวในภาคกลาง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2475)," วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520; ยุพิน คำแท้ง, "เทคโนโลยีการผลิตข้าวของประเทศไทย พ.ศ.2398-2475," วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเซียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528; ชิตวี มาดาคาธินา สอดสิงกา, "การจัดการชลประทานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," ปริญญานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520; ชัยยุทธ สุขศรี และ โกศล ประสงค์สม, "แหล่งน้ำและการชลประทานในพื้นที่รังสิต," ใน ร้อยปีของรังสิต โครงการวิจัยนาร่องเฉลิมฉลองวโรกาสกาญจนาภิเษก, สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2539 และ กุณฑรี อาสะไวย์, ประวัติของรังสิต: การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ.2431-2475, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

¹ Tanabe, Shigeharu, *Ecology and Practical Technology: Peasant Farming Systems in Thailand*, Bangkok: White Lotus, 1994; Abha Sirivongs na Ayudhya, *A Comparative Study of Traditional Irrigation Systems in Two Communities of Northern Thailand*, Bangkok: Chulalongkorn University Social Research Institute, 1983 และ Vanpen Surarerks, *Historical Development and Management of Irrigation System in Northern Thailand*, Chiang Mai University, 1986.

ประเด็นข้อถกเถียงทางทฤษฎี วิธีการ หลักฐานที่ใช้ศึกษาและข้อสรุป

ในด้านการใช้หลักฐาน การศึกษาที่เกี่ยวกับกำเนิดของวัฒนธรรมการเพาะปลูกสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นผลจากการศึกษาทางด้านโบราณคดี อาศัยข้อมูลหลักฐานจากการขุดค้นจากแหล่งวัฒนธรรมประวัติศาสตร์ก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะที่บ้านเชียงและที่โนนนกทา ที่อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน และในบริเวณภาคกลางที่โคกพนมดี ทั้งนี้ การศึกษาส่วนใหญ่ดำเนินความคู่ไปกับการศึกษาวัฒนธรรมเครื่องปั้นดินเผาและโลหะ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากร่องรอยหลักฐานที่เกี่ยวกับเครื่องมือการเกษตรและเมล็ดพืชที่หลงเหลือตกทอดมา มีไม่มากนัก ไม่เพียงพอต่อการพิสูจน์ยืนยันได้อย่างแน่นอนตามหลักวิชาการ ดังนั้น มาในระยะหลัง จึงไม่มีประเด็นข้อถกเถียงที่สำคัญเกี่ยวกับกำเนิดการเพาะปลูกในบริเวณดังกล่าว โดยเฉพาะอายุความเก่าแก่ของพัฒนาการทางการเกษตรและการปลูกข้าว ที่ครั้งหนึ่งเคยเชื่อว่าอาจจะเริ่มขึ้นในบริเวณที่เป็นประเทศไทยก่อนส่วนอื่นๆ ของโลก ตรงกันข้าม ดูเหมือนว่า ข้อสรุปจากการศึกษาทางด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในจีนกลับยืนยันว่า วัฒนธรรมการเพาะปลูกชาวนั้น เกิดขึ้นในจีนก่อนที่อื่นๆ¹ ปัญหาที่คงจะต้องถกเถียงกันต่อไปก็คือว่า วัฒนธรรมการเพาะปลูกข้าวในประเทศไทยเป็นการรับมาจากวัฒนธรรมภายนอก หรือเป็น “ภูมิปัญญา” ภายในชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ของไทยเอง

สิ่งที่น่าสังเกตก็คือว่า ผลงานการศึกษาในประเด็นดังกล่าวที่สำคัญส่วนใหญ่ เป็นผลงานของนักวิชาการชาวญี่ปุ่น เป็นต้นว่า ผลงานของ Tadayo Watabe และ Shigeharu Tanabe และของ Yoshikazu Takaya และ Toshiaki Ohji ที่อ้างไว้แล้ว สำหรับผลงานของนักวิชาการไทยในด้านการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินทางการเกษตรในบริเวณภาคกลางของไทยก็คือ ผลงานของ ธนวัฒน์ จารุพงษ์สกุล ที่ได้อ้างไว้แล้วข้างต้นเช่นกัน

เนื่องจากผลงานส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับพัฒนาการทางการเกษตรของไทยหลังการปฏิรูปเป็นต้นมา มุ่งวิเคราะห์เชิงนโยบาย การบริหาร สถาบัน และผลกระทบต่อสังคมไทยด้านต่างๆ มากกว่า หรือมุ่งศึกษาปัญหาอุปสรรคเชิงนโยบายที่ทำให้การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการเกษตรของไทยล้มเหลว โดยไม่ได้เน้นการวิเคราะห์พัฒนาการของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีโดยตรง หรือหากมีก็เป็นในลักษณะของการพรรณนาความ ดังนั้น ประเด็นที่เป็นข้อถกเถียงเชิงทฤษฎี วิธีการ หรือข้อ

¹ ดูตัวอย่างการอภิปรายในประเด็นพัฒนาการของการเพาะปลูกข้าวในยุคสำริด ใน Charles Higham, *The Bronze Age of Southeast Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

ขัดแย้งในการสรุป ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของการเกษตรในเชิงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจึงมีไม่มาก

ประเด็นกำเนิดของวัฒนธรรมการเกษตรสมัยก่อนประวัติศาสตร์ว่าเกิดขึ้นเมื่อไร มีพัฒนาการมาอย่างไร และเก่าแก่กว่าที่อื่นๆ หรือไม่ รวมถึงประเด็นที่ว่าเป็นการรับวัฒนธรรมดังกล่าวจากภายนอก หรือเกิดขึ้นเองแล้ว “ส่งออก” ไปที่อื่นหรือไม่ อย่างไร นั้น คงเป็นประเด็นที่ต้องรอความก้าวหน้าจากการศึกษาจากการขุดค้นของโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ จนมีข้อมูลหลักฐานที่ชัดเจนขึ้นจนได้หนักแน่น

ดังนั้น ประเด็นที่มีการถกเถียงกันอย่างแท้จริงในประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการเกษตรไทย จึงเป็นประเด็นที่เกี่ยวกับ พัฒนาการของการใช้พันธุ์ข้าวต่างๆ คือ พันธุ์ข้าวในกลุ่ม Indica, Japonica และ Javanica พัฒนาการในสมัยประวัติศาสตร์ของแบบวิธีการเพาะปลูกในวัฒนธรรมการปลูกข้าวของไทย คือ ข้าวไร่และการเพาะปลูกแบบเลื่อนลอย และข้าวนาลุ่ม หรือการปลูกแบบนาหว่านและนาดำ และพัฒนาการของการใช้ไถเหล็กในการเพาะปลูกข้าว

การอภิปรายในประเด็นข้างต้น ยังมีนะที่บ่งบอกว่า แม้ว่าวัฒนธรรมการปลูกข้าวของไทย อาจจะมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ก็จริง แต่เทคโนโลยีการปลูกข้าวในสมัยประวัติศาสตร์ ที่ทำให้ข้าวกลายเป็นวัฒนธรรมหลักของสังคมไทย โดยเฉพาะการปลูกข้าวลุ่มนั้น ได้รับอิทธิพลจากภายนอก กล่าวคือ Watabe เห็นว่า กระแสอิทธิพลด้านหนึ่งมาจากจีนที่เข้ามาทางตอนเหนือ และกระแสหนึ่งมาจากอินเดีย เข้ามาทางชายฝั่งทะเลของภาคกลาง ในขณะที่ Takaya โดยอาศัยการศึกษาจากวัฒนธรรมและพิธีกรรมที่สำคัญเกี่ยวกับการปลูกข้าว เห็นว่าได้รับอิทธิพลจากอินเดียเป็นหลัก

ข้อถกเถียงเกี่ยวกับอิทธิพลจากภายนอกที่มีต่อเทคโนโลยีการปลูกข้าวของไทย มาได้รับการอภิปรายเพิ่มเติมในประเด็นที่น่าสนใจมากขึ้นจาก Ohji จากการศึกษาเปรียบเทียบหัวไถ ทั้งของไทย (ภาคเหนือและภาคกลาง) กับของอินเดียและจีน และเปรียบเทียบภาพของหัวไถที่ปรากฏอยู่บนภาพสลักที่นครวัด และซากเครื่องมือเหล็กของไทยสมัยพุทธศตวรรษที่ 11 ทำให้พบว่า ก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ 17 นั้น เครื่องมือการเกษตรของไทยที่ทำด้วยเหล็ก เกิดขึ้นจากกรรมวิธีการตี (forging) ซึ่งคล้ายคลึงกับเครื่องมือการเกษตรที่ทำด้วยเหล็กของอินเดียในสมัยเดียวกัน แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมา เครื่องมือการเกษตรที่ทำด้วยเหล็กของไทยส่วนใหญ่ทำด้วยกรรมวิธีการหล่อ (casting) อันเป็นแบบของจีนเป็นหลัก

ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีโลหวิทยาไทย

ประเด็นการศึกษาที่ผ่านมา ที่สำคัญมีอยู่เพียง 4 ประเด็น คือ กำเนิดและพัฒนาการของโลหะกรรมในประเทศไทยสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โลหกรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทย พัฒนาการของเทคโนโลยีโลหะกรรมในสมัยประวัติศาสตร์ และพัฒนาการการทำเหมืองดีบุกและอุตสาหกรรมเหมืองดีบุกในประเทศไทยหลังสมัยปฏิรูปของรัชกาลที่ 5

ประเด็นกำเนิดและพัฒนาการของเทคโนโลยีโลหะกรรม เป็นประเด็นที่สืบเนื่องมาจากการขุดค้นทางโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเชียงและแหล่งวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์อื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2500 และก่อกระแสความตื่นตัวศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ของไทยอย่างขนานใหญ่ในเวลาต่อมา

การศึกษากำเนิดและพัฒนาการของเทคโนโลยีโลหะกรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งสำริด ทองแดง และเหล็ก จึงเป็นผลงานการศึกษานักโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ การอภิปรายถกเถียงที่สำคัญ ปรากฏอยู่ในผลงานการศึกษานอง พิสิฐ เจริญวงศ์, สุรพล นาคะพินธุ, Wilhelm G. Solheim II, Donn Bayard, Anna Bennett, Bennet Bronson, Armand J. Labbe, H.H.E. Loofs-Wissowa และ Charles Higham¹ ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาจากหลักฐานที่ขุด

¹ อุ พิสิฐ เจริญวงศ์, มรดกบ้านเชียง, กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2530; สุรพล นาคะพินธุ, "โบราณโลหวิทยาในอีสาน," ใน เอกสารสัมมนาเรื่อง "ยุคก่อนประวัติศาสตร์และ โบราณคดีอีสาน" 19-21 สิงหาคม พ.ศ. 2530 ณ วิทยาลัยครูอุดรธานี; สุรพล นาคะพินธุ, "แหล่งผลิตทองแดงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคกลางของประเทศไทย," ใน การค้นคว้าวิจัยทางโบราณคดีในประเทศไทย. การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 2. 9-11 ธันวาคม 2534. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534; Surapol Natapintu, "Current Research on Ancient Copper-Based Metallurgy in Thailand," in Pisit Charoenwongsa and Bennet Bronson (eds.), *Prehistoric Studies: The Stone and Metal Ages in Thailand*, Papers in Thai Antiquity, Volume 1. Bangkok: The Thai Antiquity Working Group, 1988, pp. 107-124; Wilhelm G. Solheim II, *op.cit.*; Armand J. Labbe, *Ban Chiang: Art and Prehistory of Northeast Thailand*, Santa Ana, California: Bowers Museum, 1985; Donn Bayard and Pisit Charoenwongsa, "The Development of Metallurgy in Southeast Asia: Reply to Loofs-Wissowa," *Journal of Southeast Asian Studies*, XIV, 1 (March 1983), pp. 12-17; Ann Bennett, "Prehistoric Copper Smelting in Thailand," in Pisit Charoenwongsa and Bennet Bronson (eds.), *op.cit.*, pp. 125-135; Anna Bennett, "Prehistoric Copper Smelting in Central Thailand," in Ian and Emily Glover (eds.), *Southeast Asian Archaeology 1986*, Proceedings of the First Conference of the Association of Southeast Asian Archaeologists in Western Europe, Institute of Archaeology, University College London, 8th-10th September 1986. BAR

ค้นได้จากแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น บ้านเชียง โนนกทา และในภาคกลาง เช่น ที่ลพบุรี บ้านดอนตาเพชร โลกพนมดี เป็นต้น

ประเด็นที่ว่าด้วย โลหกรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ศึกษาโดยนักโบราณคดี ผลงานที่สำคัญเกี่ยวกับพัฒนาการของโลหะกับพัฒนาการของประวัติศาสตร์ไทย คือ ผลงานของ ศิริ ศักร วลัทธิโกดม และ Charles Higham

พัฒนาการของเทคโนโลยีโลหะกรรมในสมัยประวัติศาสตร์ เป็นการศึกษาเทคโนโลยีเกี่ยวกับการหลอมและทำเครื่องมือเหล็กของไทย โดยเฉพาะในสมัยก่อนอยุธยา อยุธยา จนถึงต้นรัตนโกสินทร์ โดยพิจารณาพัฒนาการเชิงเทคโนโลยีของการถลุงและการขึ้นรูปอย่างละเอียดทุกขั้นตอน ตลอดจนรวมถึงการเปรียบเทียบกับเทคโนโลยีเดียวกันในสังคมอื่น และอิทธิพลที่มีต่อพัฒนาการของเทคโนโลยีดังกล่าวของไทย ผลงานสำคัญ 2 ชิ้นเป็นผลงานของนักโบราณคดี คือ Pornchai Suchitta จากการศึกษาที่แหล่งโบราณคดีบ้านดิลัง ลพบุรี ที่เริ่มขึ้นอย่างช้าตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 และ Bennet Bronson ซึ่งศึกษาประวัติศาสตร์เทคโนโลยีของเหล็กในประเทศไทย สมัยประวัติศาสตร์ ตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงต้นรัตนโกสินทร์¹ ผลงาน 2 ชิ้นนี้ เป็นตัวอย่างของการศึกษาประวัติศาสตร์เทคโนโลยีการถลุงเหล็กในประเทศไทยที่ดีที่สุด และเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากที่สุด

พัฒนาการการทำเหมืองดีบุกและอุตสาหกรรมเหมืองดีบุกในประเทศไทยหลังสมัยปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 การศึกษาในประเด็นดังกล่าวเป็นการศึกษาการขยายตัวของการทำเหมืองแร่ดีบุกและกระบวนการแปรรูปแร่ที่เกิดขึ้นในภาคใต้ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เมื่อดีบุกกลายเป็นแร่ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ และเป็นสินทรัพย์การส่งออกที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจของไทย เป็น

International Series 561, 1990, pp. 109-120; Bennet Bronson, "Notes on the History of Iron in Thailand," *Journal of the Siam Society*, Vol. 73 (1985), pp. 205-225; H.H.E. Loofs-Wissowa, "The Development and Spread of Metallurgy in Southeast Asia: A Review of the Present Evidence," *Journal of Southeast Asian Studies*, XIV, 1 (March 1983), pp. 1-11 และ Charles Higham, *The Bronze Age of Southeast Asia*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

¹ Pornchai Suchitta, "The History and Development of Iron Smelting Technology in Thailand," Unpublished Doctoral Thesis, Brown University, 1983 และ Bennet Bronson, "Notes on the History of Iron in Thailand," *op.cit.*

กันว่า ผลงานการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของ พรหม อวนสกุล และ พวงทิพย์ เกียรติสกุล¹ อย่างไรก็ดี การศึกษาในปัญหาประเด็นดังกล่าวก็มีการอภิปรายพัฒนาการเชิงเทคโนโลยีอยู่น้อยมาก

ประเด็นข้อถกเถียงทางทฤษฎี วิธีการ หลักฐานที่ใช้ศึกษาและข้อสรุป ในเชิงของหลักฐานที่ใช้ในการศึกษาในเรื่องประวัติศาสตร์ของเทคโนโลยีโลหะกรรมไทยนั้น ดูจะไม่แตกต่างไปจากการศึกษาประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับเทคโนโลยีทางการเกษตร กล่าวคือ มีการแบ่งแยกอย่างชัดเจนระหว่างการพิจารณาปัญหาที่เกี่ยวกับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งอาศัยหลักฐานทางด้านโบราณคดี การขุดค้น สมัยประวัติศาสตร์อาศัยหลักฐานโบราณคดีการขุดค้นส่วนหนึ่ง กับหลักฐานเชิงเอกสาร ข้อมูลจากการศึกษาเปรียบเทียบ และข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณา โดยเฉพาะในผลงานของ Pomchai Suchitta ซึ่งอาศัยข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณาของการถลุงเหล็กและการทำเครื่องมือเหล็กแบบดั้งเดิมที่ยังมีหลงเหลืออยู่ในชุมชนชนบททางเหนือของไทย ในขณะที่ สมัยใหม่หลังการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 ใช้หลักฐานเอกสาร โดยเฉพาะเอกสารราชการไทยและสถิติอุตสาหกรรม และการค้า เป็นหลัก

เป็นที่เข้าใจได้ไม่ยากว่า กระแสความตื่นตัวเกี่ยวกับการค้นพบวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ของไทยที่บ้านเชียงในช่วงปลายทศวรรษ 2500 และต้นทศวรรษ 2510 ได้ทำให้ประเด็นการศึกษาดังกล่าวได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง ข้อสรุปเบื้องต้นว่า เทคโนโลยีสำริด อาจมีกำเนิดขึ้นในบริเวณที่เป็นประเทศไทยก่อนที่อื่นๆ โดยมีอายุประมาณ 5000 ปี และรวมทั้งเป็นพัฒนาการของสำริดที่ต่างไปจากที่เกิดขึ้นในที่อื่นๆ

ข้อถกเถียงระหว่างสองฝ่ายที่เริ่มต้นด้วยเรื่องเทคโนโลยีของสำริดนั้น ในเวลาต่อมาจะขยายไปสู่ปัญหาเทคโนโลยีเกี่ยวกับการถลุงและทำเครื่องมือเหล็ก ข้อโต้แย้งหลักทั้งในเรื่องของสำริดและเหล็กมาจากข้อสงสัยในการได้มาและการวิเคราะห์ข้อมูล ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของวิธีการได้มาซึ่งข้อมูลจากการขุดค้น ที่ไม่เป็นไปตามหลักวิชาการ ไม่มีความน่าเชื่อถือเพียงพอ จนถึงวิธีการตรวจสอบวิเคราะห์ที่ให้ผลที่ไม่มีความแม่นยำ เป็นต้น ทำให้ต้องมีการแก้ไขผลการวิเคราะห์เรื่องอายุอยู่เสมอ

¹ พรหม อวนสกุล, "กิจการเหมืองแร่ตึกกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภาคใต้ประเทศไทย พ.ศ. 2411-2474," วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521 และ พวงทิพย์ เกียรติสกุล, "บทบาทของชาวจีนและชาวตะวันตกต่อกิจการเหมืองแร่ตึกของมณฑลภูเก็ต ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25-พ.ศ. 2474," วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิตสาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

อย่างไรก็ดี ประเด็นการถกเถียงเชิงทฤษฎีที่น่าสนใจในทางวิชาการกว่าก็คือประเด็นเกี่ยวกับพัฒนาการของเทคโนโลยีการถลุงเหล็กและการทำเครื่องมือเหล็กในสมัยประวัติศาสตร์ของไทย ที่เกิดจากการศึกษาของ Pornchai Suchitta ที่ได้วิเคราะห์ในรายละเอียดให้เห็นภาพของพัฒนาการทางเทคโนโลยีการถลุงเหล็กที่บ้านคี่ลังและพัฒนาการของชุมชนแห่งนี้ ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-19 และภาพรวมของอุตสาหกรรมการผลิตและบทบาทของเหล็กในประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา โดยอาศัยทั้งข้อมูลจากการขุดค้น การตรวจสอบข้อมูลการขุดค้นด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ หลักฐานที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ และข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณา ตามมาด้วยผลงานของ Bennet Bronson ที่เกี่ยวกับพัฒนาการของเทคโนโลยีการถลุงเหล็กของไทยโดยรวม ตั้งแต่ปลายสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ โดยเน้นการอภิปรายพัฒนาการทางเทคโนโลยีในเชิงความเปลี่ยนแปลง ที่เริ่มเห็นได้ว่า นอกจากเทคโนโลยีการถลุงแบบโดยตรง (Direct Process) อันเป็นเทคโนโลยีการถลุงเหล็กแบบดั้งเดิมในพื้นที่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว มาในสมัยอยุธยา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นอย่างช้าที่สุด ที่เทคโนโลยีการถลุงเหล็กแบบโดยอ้อม (Indirect Process) ที่เป็นของจีนเริ่มเข้ามาในไทย อย่างไรก็ดี ผลงานการศึกษาของ Toshiaki Ohji เกี่ยวกับพัฒนาการของหัวใจในการปลูกข้าวของไทย ได้ช่วยให้ความกระจ่างชัดในประเด็นดังกล่าวด้วยการเสนอว่า เทคโนโลยีการถลุงและทำเครื่องมือเหล็กแบบของจีน ซึ่งเป็นการหล่อนั้น น่าจะเข้ามาในบริเวณแถบนี้ อย่างช้าไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 17

ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีถูกปิดและเครื่องปั้นดินเผาไทย

ประเด็นการศึกษาที่ผ่านมา มีประเด็นเกี่ยวกับกำเนิดและพัฒนาการของเทคโนโลยีการทำเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พัฒนาการและการขยายตัวของเทคโนโลยีเครื่องปั้นดินเผาสมัยประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเครื่องถ้วยสมัยสุโขทัย พัฒนาการของเทคโนโลยีการทำลูกปัดสมัยประวัติศาสตร์ และอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาแบบพื้นบ้านกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่

ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการของเทคโนโลยีการทำเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ก็เช่นเดียวกันกับประเด็นทางด้านการเกษตรและโลหะกรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่กลายเป็นประเด็นปัญหาทางวิชาการที่ได้รับความสนใจมาตั้งแต่การพบแหล่งวัฒนธรรมก่อนประวัติศาสตร์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ซึ่งนำไปสู่ข้อสรุปเบื้องต้นถึงความเก่าแก่ของกำเนิด

ของเทคโนโลยีแขนงดังกล่าวในลักษณะเดียวกับที่เป็นข้อสรุปในเรื่องเทคโนโลยีของการเกษตรและสารพัดที่กล่าวไปแล้ว ดังนั้น ผลงานที่เกี่ยวกับการศึกษากำเนิดและพัฒนาการของเทคโนโลยีการทำเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จึงเป็นของนักโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ชุดเดียวกันกับการเกษตรและสารพัด เป็นต้นว่า ฟลิทซ์ เจริญวงศ์, Wilhelm G. Solheim II, Armand J. Labbe และ Joyce C. White อย่างไรก็ดี ผลงานการศึกษาที่ให้ภาพรวมของบทบาทเครื่องปั้นดินเผาและเทคโนโลยีเครื่องปั้นดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในแหล่งต่างๆ ที่น่าสนใจมากอีกเล่มหนึ่ง เป็นผลงานการบรรณาธิการของ สุจิตต์ วงษ์เทศ ใน พ.ศ. 2528¹

แม้เครื่องปั้นดินเผาสมัยประวัติศาสตร์ในแหล่งโบราณคดีต่างๆ ทั่วทุกภาคด้วย จะได้รับความสนใจศึกษาจากนักวิชาการอย่างกว้างขวาง แต่ประเด็นที่เกี่ยวกับพัฒนาการทางด้านเทคโนโลยีโดยตรง กลับยังมีไม่มากนัก ผลงานการศึกษาที่สำคัญและให้รายละเอียด รวมทั้งการวิเคราะห์ เท่าที่เห็นอยู่คือ ของ Charles Nelson Spinks และ J.C. Shaw และของ สุจิตต์ วงษ์เทศ²

พัฒนาการของเทคโนโลยีการทำลูกปัดสมัยประวัติศาสตร์ เพิ่งจะได้รับความสนใจศึกษาเมื่อไม่นานมานี้ ภายหลังจากค้นพบแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ที่ควนลูกปัด กระเป๋ ซึ่งพบลูกปัดจำนวนมาก จนมีการสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นแหล่งผลิตลูกปัดที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่ง อย่างไรก็ดี ผลงานที่สำคัญที่เป็นการศึกษาเทคโนโลยีการผลิตลูกปัดมีอยู่เพียง 2 ชิ้นคือ ผลงานทางด้านโบราณคดีประวัติศาสตร์ของ Bennet Bronson และ Kishor Basa³

อุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาแบบพื้นบ้านกับความเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ เป็นผลงานการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่มุ่งเน้นการอธิบายผลกระทบที่เกิดจากความ

¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ (บก.), *เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมของไทย*, กรุงเทพฯ: บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, 2528.

² Charles Nelson Spinks, *The Ceramic Wares of Siam*, Bangkok: The Siam Society, 1978 และ J.C. Shaw, *Introducing Thai Ceramics, Also Burmese and Khmer*, Bangkok: Craftman Press, 1987.

³ Bennet Bronson, "Glass and Beads at Khuan Lukpad, Southern Thailand," in Ian and Emily Glover (eds.), *Southeast Asian Archaeology 1986*, pp. 213-230; Kishor Basa, "Early Historic Glass Beads in Thailand and Peninsular Malaysia," in Ian Glover (ed.), *Southeast Asian Archaeology 1990: Proceedings of the Third Conference of the Association of Southeast Asian Archaeologists*, Centre for South-East Asian Studies, University of Hull, 1992, pp. 85-102.

เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมต่อการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในระดับชุมชน เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของ เณลิ้มชัย โคกขุนทด ที่บ้านด่านเกวียน นครราชสีมา¹

ประเด็นข้อถกเถียงทางทฤษฎี วิธีการ หลักฐานที่ใช้ศึกษาและข้อสรุป หลักฐานที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์เทคโนโลยีเครื่องปั้นดินเผาส่วนใหญ่เป็นหลักฐานทางด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์และโบราณคดีประวัติศาสตร์ มีการใช้หลักฐานข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณาบ้าง ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบกับเทคโนโลยีพื้นบ้านในปัจจุบัน และรวมทั้งการศึกษาเปรียบเทียบกับเทคโนโลยีในที่อื่นๆ

ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีการคมนาคมขนส่งไทย

ประเด็นการศึกษาที่ผ่านมา ยังคงมีไม่มากนัก ประเด็นที่มีการศึกษาเกี่ยวกับเทคโนโลยีการคมนาคมขนส่ง คือ การคมนาคมขนส่งไทยก่อนสมัยใหม่ และพัฒนาการของการสื่อสารคมนาคมขนส่งภายหลังการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5

ประเด็นเทคโนโลยีทางการคมนาคมขนส่งไทยก่อนสมัยใหม่ ที่เห็นอยู่มีไม่มาก เป็นเรื่องของพาหนะและการคมนาคมทางน้ำในกรุงเทพฯ และภาคกลาง มีทั้งที่เป็นการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วิทยาของพาหนะทางน้ำของชุมชนชนบทไทยในภาคกลางของ สุรธ ภูมะธน และในเชิงประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับคลองในกรุงเทพฯ ของ ปิยนาด บุนนาค และคณะ²

พัฒนาการของการสื่อสารคมนาคมขนส่งภายหลังการปฏิรูปของรัชกาลที่ 5 จะเป็นประเด็นที่ได้ความสนใจมากที่สุด โดยนักประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบจากเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่มีผลต่อพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของไทย หรือการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ของการเข้ามาของเทคโนโลยีบางแขนงและการเติบโตขององค์กรที่เกี่ยวข้อง

ประเด็นข้อถกเถียงทางทฤษฎี วิธีการ หลักฐานที่ใช้ศึกษาและข้อสรุป หลักฐานที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์เทคโนโลยีด้านการสื่อสารคมนาคมและการขนส่งของไทย ส่วนใหญ่เป็นหลักฐานทางด้านเอกสารของทางราชการเป็นหลัก มีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาบ้าง และเนื่องจาก

¹ เณลิ้มชัย โคกขุนทด, "อุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผากับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนด่านเกวียน พ.ศ.2484-2526," วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

² สุรธ ภูมะธน, *เรือในภาคกลาง, ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลพบุรี วิทยาลัยครูเทพสตรี, 2533* และ ปิยนาด บุนนาค และคณะ, *คลองในกรุงเทพ, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.*

เกือบทั้งหมดเป็นการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ โดยไม่ได้เน้นประเด็นของพัฒนาการทางเทคโนโลยี ดังนั้นจึงไม่ปรากฏข้อถกเถียงสำคัญไม่ว่าในทางวิธีการ หรือทฤษฎีที่เห็นได้ชัดแต่อย่างไร

ความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กับการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในประเทศไทย

จากการศึกษาผลงานที่นับได้ว่าเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยใน 5 งานข้างต้น คือ การแพทย์ การเกษตร โลหวิทยา เครื่องปั้นดินเผา และการสื่อสารคมนาคมและการขนส่ง พบมีข้อสังเกตที่สรุปได้ดังนี้

ประการแรก ผลงานที่นับได้ว่าเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทยนั้น ทำขึ้นโดยนักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี นักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม และนักวิชาการทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่ก็มี ความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดในแนววิธีการศึกษา และประเด็นปัญหาที่ศึกษา

นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะช่วงก่อนสมัยใหม่ ช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สมัยใหม่ และสมัยใหม่ ในขณะที่นักวิชาการทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีส่วนใหญ่ นั้น ก็ดูจะมีความสนใจที่ไม่ต่างไปจากนักประวัติศาสตร์เท่าไรนัก โดยเฉพาะทางด้านการแพทย์และการเกษตร

ความสนใจของนักโบราณคดีและนักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม กลับเน้นไปในทางตรงกันข้าม กล่าวคือ สนใจศึกษาสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ก่อนหน้าสมัยใหม่ โดยอาศัยข้อมูลจากการขุดค้น รวมทั้งข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณา เอกสารทางประวัติศาสตร์ และการศึกษาเชิงวัฒนธรรมเปรียบเทียบ

ประการที่สอง การศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยที่ผ่านมา โดยเฉพาะที่ทำโดยนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ ยังอาศัยประโยชน์จากการศึกษาเชิงวัฒนธรรมเปรียบเทียบไม่มากเท่าที่ควร และยังมีข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์ทางทฤษฎีหรือกรอบวิธีการศึกษาที่แตกต่างกันออกไป ทำให้ไม่มีความหลากหลาย ตัวอย่างหนึ่งของการใช้ทฤษฎีหรือกรอบวิธีการศึกษาที่น่าสนใจคือการศึกษาประวัติศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ของไทย ของ Wariya Siwasariyanon

ประการที่สาม ในขณะที่ในรอบ 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา การศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในประเทศไทยจะมีความก้าวหน้าไปมากในเกือบทุกแขนง ไม่ว่าจะเป็น วิทยาศาสตร์พื้นฐานสมัยใหม่ วิศวกรรมศาสตร์ สถาปัตยกรรม การทหาร ฯลฯ รวมทั้งหน่วยงานทางราชการ

และองค์กรธุรกิจอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้อง ก็ขายตัวเติบโตไปอย่างรวดเร็ว นั่น กลับไม่ได้ช่วยส่งเสริมให้เกิดการขยายตัวของการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวางอย่างที่ควรจะเป็น การศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ยังไม่ได้มีฐานะเป็นแขนงของการศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ในขณะที่ในวงการวิชาการของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยก็ไม่เห็นความสำคัญของการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเฉพาะแขนงของตน หรือโดยรวม ความสนใจที่พอมืออยู่ในทางประวัติศาสตร์จึงเป็นเรื่องขององค์กรและนโยบายเท่านั้น

สรุปปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะ

ปัญหาของการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย ที่ได้รับความสนใจน้อยและมีพัฒนาการช้า ปราศจากผลงานการศึกษาที่เข้มข้น หลากหลาย และการโต้เถียงที่กว้างขวางในช่วงเวลาที่ผ่านมา นั้น เป็นผลมาจากสาเหตุดังนี้ คือ

1. ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ไม่ใช่จุดแข็งหรือจุดเด่นของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของไทย ต่างไปจากกรณีของอินเดีย จีน และโลกตะวันตก การกล่าวเช่นนี้ ไม่ได้หมายความว่าไทยไม่มีวัฒนธรรมทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เป็นของตนเอง แต่อย่างน้อยที่สุด สำนักรับรู้ทางประวัติศาสตร์ของไทยเน้นไปที่ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของรัฐและอาณาจักร และวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมหรือคติความเชื่อและศาสนา มากกว่าที่จะเป็นพัฒนาการของวัฒนธรรม ดังที่จะเห็นได้จากจารึกการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของไทยที่ผ่านมา ในขณะที่ในกรณีของ จีน อินเดีย และโลกตะวันตกนั้น พัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมเหล่านั้น เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อย่างเห็นได้ชัด ในกรณีของจีนและอินเดีย สำนักรับรู้ทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับความรุ่งโรจน์ยิ่งใหญ่ของอารยธรรมของตนนั้น ไม่ได้วางอยู่บนรากฐานของการเมืองหรือการปกครอง หรือคติความเชื่อทางศาสนาเท่านั้น หากแต่ยังอยู่ที่ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีด้วย ที่ช่วยเสริมให้เกิดความสำเร็จทางการเมืองการปกครอง ในขณะที่ของโลกระหว่างนั้น ความสำเร็จทางการเมือง และเศรษฐกิจสมัยใหม่ของตน เป็นผลิตผลของพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่โลกตะวันตกสร้างขึ้น การที่จะเข้าใจความสำเร็จดังกล่าวจึงต้องเข้าใจบนฐานของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า สังคมไทยยังขาดประเพณีหรือจารีตที่เข้มแข็งทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

2. ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย ขาดพัฒนาการที่ต่อเนื่อง ในขณะที่ความเปลี่ยนแปลงที่มีอยู่ ไม่ได้เกิดขึ้นจากพัฒนาการภายในขององค์ความรู้เดิม หากเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างฉาบฉวยจากภายนอก แฉกหักจากความรู้ที่เข้ามาจากภายนอก ทำให้พัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในช่วงประวัติศาสตร์สมัยใหม่ไม่มีความหลากหลาย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า การที่พัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ของไทยถูกครอบงำด้วยความรู้ของทางตะวันตก ทั้งวิธีคิด องค์ความรู้ และปัญหาในการวิจัย โดยเกือบจะไม่มีมีการดัดแปลง พัฒนาหรือปรับปรุงเนื้อหาในเชิงคุณภาพให้แตกต่างออกไปจากของตะวันตก ทำให้ พัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ของไทยไม่มีประวัติศาสตร์ของตนเอง หรือถ้าหากจะมี ก็ไม่สามารถกล่าวได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย

3. วงการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย หากจะมีความสนใจประเด็นทางประวัติศาสตร์ของปริณิชนของคนไท่ ก็ยังขาดความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของ “ประวัติศาสตร์” วิธีการทางประวัติศาสตร์ และแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ทำให้การศึกษาทางประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ทำโดยนักวิชาการทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีส่วนใหญ่ นั้น ปราศจากความหลากหลายทั้งในประเด็นการศึกษา และแนวทางการศึกษา ซึ่งเกิดจากข้อจำกัดในการศึกษาหลายๆ ประการ เป็นต้นว่า การวิพากษ์หลักฐาน ความหลากหลายของการใช้หลักฐาน ความเข้าใจเกี่ยวกับมิติของเวลาหรือบริบทของประวัติศาสตร์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เป็นต้น

4. ขณะเดียวกัน นักประวัติศาสตร์โดยส่วนใหญ่ที่สนใจประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก็ขาดความรู้พื้นฐานที่กว้างขวางเกี่ยวกับ “สาระ” และวิธีการ ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กล่าวได้ว่า ปัญหาดังกล่าวเป็นผลเนื่องมาจากความคับแคบของระบบการศึกษาของไทยที่ผ่านมา ที่แยกการศึกษาทางด้านมนุษยศาสตร์ออกจากการศึกษาทางวิทยาศาสตร์อย่างสิ้นเชิง ในเกือบจะทุกระดับการศึกษา นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ที่มีพื้นฐานการศึกษามาทางด้านมนุษยศาสตร์แต่ต้น จึงขาดความเข้าใจเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ ทำให้ไม่สามารถฝ่าประเด็นการศึกษาไปได้ไกลเกินกว่าผลกระทบของเทคโนโลยีทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง หรือปัญหาเชิงนโยบายและการขยายตัวขององค์กรที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ แต่แม้กระนั้น ก็ยังเป็นที่น่าสงสัยว่า การศึกษาเกี่ยวกับผลกระทบ นโยบาย และองค์กร บนพื้นฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องที่ไม่หนักแน่นมั่นคง อาจจะทำให้การวิเคราะห์ในประเด็นผลกระทบ นโยบายหรือองค์กร ไม่มีความหลากหลาย หรือขาดความน่าเชื่อถือไปด้วย

กล่าวได้ว่า แม้แต่แขนงที่มีผลงานเชิงประวัติศาสตร์ที่ดีที่สุด อย่างโลหวิทยา ก็ยังต้องการการศึกษาอย่างเข้มข้นจะลึกให้เห็นพัฒนาการที่ชัดเจนกว่าที่ได้ทำมาแล้ว อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแขนงอื่นๆ ที่มีความเป็นไปได้มากที่จะพัฒนาขึ้นมา บนพื้นฐานของข้อมูลและความพร้อมทางวิชาการ ก็คือ ทางการแพทย์ ทั้งแพทย์แผนไทยและแพทย์แผนใหม่ การเกษตรและชลประทาน โลหวิทยา เครื่องปั้นดินเผา การสื่อสารคมนาคมขนส่ง สถาปัตยกรรม และการก่อสร้าง การทหาร ดาราศาสตร์ โหราศาสตร์ การทอผ้า และอุตสาหกรรมการผลิตที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ทั้งหลาย เช่น น้ำตาล โรงสีข้าว ฯลฯ

เมื่อพิจารณาจากทั้งความก้าวหน้าของการศึกษาประวัติศาสตร์ และศาสตร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น โบราณคดี มานุษยวิทยาวัฒนธรรมชาติพันธุ์วรรณา และชาติพันธุ์วิทยา และของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแขนงต่างๆ รวมทั้งที่เป็นผลมาจากกระแสความตื่นตัวในการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีพื้นบ้านที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ก็ทำให้เห็นได้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และ

เทคโนโลยีไทยในประเทศไทย ยังสามารถที่จะพัฒนาไปได้อีกมาก ทั้งโดยประเด็นปัญหา และข้อมูลสำหรับใช้ในการศึกษา เพราะที่ผ่านมา มีผลงานทางวิชาการจำนวนมาก ที่แม้จะไม่ใช่งานทางประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีโดยตรง หากเป็นความรู้เชิงชาติพันธุ์วรรณนาที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยในอดีต หรือวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแบบชาวบ้าน ซึ่งน่าจะมีประโยชน์ของการเป็นข้อมูลสำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย

ผลงานการค้นคว้าและวิจัยที่เกี่ยวกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแบบจารีตพื้นบ้านเหล่านี้ มีปรากฏในด้านต่างๆ ต่อไปนี้ เป็นต้นว่า ปฏิทินและโหราศาสตร์ เครื่องมือเครื่องใช้ และเครื่องทุ่นแรง เครื่องมือช่างตวงวัด แพทย์แผนโบราณและสมุนไพร เทคโนโลยีการชลประทาน เทคโนโลยีด้านโลหวิทยา เทคโนโลยีเครื่องปั้นดินเผา เทคโนโลยีการทอ เทคโนโลยีทางการเกษตร (การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และการคัดเลือก/ปรับปรุงพันธุ์) เทคโนโลยีการสื่อสารคมนาคมและขนส่ง อาวุธและการทหาร ลักษณะที่เป็นมงคลหรืออัปมงคลของสัตว์เลี้ยง/สัตว์ใช้งาน เทคโนโลยีการก่อสร้าง สถาปัตยกรรม และศิลปกรรม เป็นต้น

ตัวอย่างของประเด็นปัญหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทางการแพทย์ ที่อาจนำไปสู่การคิดเพื่อตั้งประเด็นปัญหาในการศึกษาแขนงอื่นๆ ได้ มีอย่างเช่น การเข้ามาของการแพทย์แผนตะวันตกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ได้เปลี่ยนแปลงหรือมีผลกระทบต่อ “ความรู้” ในด้านการแพทย์และแผนไทยไปอย่างไร หรืออีกนัยหนึ่ง แพทย์แผนไทยปรับตัวจาก “ประโยชน์” ของความรู้ของแพทย์แผนใหม่ ในด้านเภสัชวิทยา กายวิภาค ฯลฯ อย่างไร ในทางกลับกัน ความตื่นตัวของการแพทย์แผนไทยที่เกิดขึ้นในช่วง 1-2 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีผลกระทบในเชิงเปลี่ยนแปลง “ความรู้” เกี่ยวกับการรักษาพยาบาล เภสัชวิทยา ฯลฯ ของการแพทย์แผนใหม่ในสังคมไทยอย่างไร ประเด็นหลังนี้เป็นการปรับมาจากการศึกษาในที่อื่นๆ เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในความรู้และการรักษาพยาบาลของการแพทย์สมัยใหม่ในโลกตะวันตก อันเกิดจากความรู้เกี่ยวกับการฝังเข็มของจีน

ประการสำคัญ ประเด็นการศึกษาและวิธีการศึกษาใหม่ๆ และหลากหลาย ในการศึกษาประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย จะเกิดขึ้นได้จากการมีพื้นที่ความรู้ที่กว้างขวางทางประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเปรียบเทียบ โดยเฉพาะความรู้ที่มีอยู่เกี่ยวกับทั้งสังคมข้างเคียงและโลกตะวันตก

เอกสารประกอบการสัมมนา
ประวัติศาสตร์ไทยบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลง :
การประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย
ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

สถานภาพการศึกษา
ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม
ชลดา โกพัตตะตา

โดยการสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สถานภาพการศึกษา

ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม:ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม*

ชลดา โกพัตตา

ส่วนที่ I . สถานภาพความรู้เรื่องประวัติศาสตร์วัฒนธรรม

ความหมาย “วัฒนธรรม” และ “ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม”

“วัฒนธรรม” เป็นคำใหม่ซึ่งบัญญัติขึ้นในสังคมไทยในทศวรรษ 2480 ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมพุทธศักราช 2483 และ 2485 เป็นคำซึ่งแปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “culture” แต่มีความหมายเฉพาะซึ่งเกิดขึ้นพร้อมการจัดตั้งสถาบันซึ่งรับผิดชอบดูแลเรื่องวัฒนธรรมของชาติโดยตรง คือ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า “ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงามความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน”¹ ซึ่งเป็นความหมายที่สัมพันธ์กับนโยบายและการดำเนินงานของรัฐ ต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การรับรู้และความสนใจในเรื่องวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงแนวทางไปในทางที่ต่างและหลากหลายจากเดิม การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมได้รับความสนใจศึกษาจากนักวิชาการสาขาค่าง เช่น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา คติชนวิทยา รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สถาปัตยกรรม โบราณคดี ความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” จึงมีการให้คำนิยามความหมายที่หลากหลายตามเงื่อนไขของเวลาและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป และมีผลต่อความสนใจในการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมในสังคมไทยด้วย

“ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม” เป็นคำที่ปรากฏใช้ในการศึกษาอย่างจริงจังและอธิบายทำความเข้าใจให้ความหมายกับคำนี้ ในทศวรรษ 2520 นี้เอง เท่าที่ทำการสำรวจพบในงานศึกษาของ ศรีศักร วัลลิโภดม² และ ธิดา สารยา³ การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในสังคมไทยมีมานานแล้ว และมองเห็นความหมายของประวัติศาสตร์วัฒนธรรมใน 2 ทางในส่วนวิธีการและเนื้อหา คือ 1. การ

* สรุปร้อยจากรายการวิจัย “สำรวจความรู้สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม” โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยทางประวัติศาสตร์ไทยทุนวิจัยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2540.

¹ สุชีพ ปุญญานุภาพ, “พระราชบัญญัติวัฒนธรรม พุทธศักราช 2485” วัฒนธรรมวิทยา (กรุงเทพฯ : สำนักวัฒนธรรมทางจิตใจ, 2500) หน้า 159.

² ศรีศักร วัลลิโภดม, “ข้อคิดมูลใหม่เกี่ยวกับเชียงแสน พะเยา” ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2538 (2523) หน้า 273. และ “ศรีสะเกษเขตเขมรป่าดง” แอ่งอารยธรรมอีสาน. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2538 (2523) หน้า 376.

³ ธิดา สารยา, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2529) หน้า 28.

ศึกษาเห็นประวัติศาสตร์ที่ใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรม เป็นการมองประวัติศาสตร์ในกรอบวัฒนธรรม และ 2. การศึกษาเรื่องราวทางวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์

ทั้งความหมายและการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในสังคมไทย จึงไม่อาจเข้าใจได้เพียงความหมายและแนวทางการศึกษาในปัจจุบันเท่านั้น หากแต่ต้องรู้และเข้าใจในอดีตของสังคมไทยด้วย

พัฒนาความหมายและการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม

1. ระยะแรก วัฒนธรรมในความหมาย การรับรู้อดีตและขนบธรรมเนียมในลักษณะความเจริญงอกงาม ความก้าวหน้าของชาติ กระบวนการสร้าง“วัฒนธรรมแห่งชาติ” และงานเขียนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในกระแสหลัก คือ ประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม (ตั้งแต่ทศวรรษ 2440)

2.ระยะที่สอง วัฒนธรรมในความหมาย วิถีชีวิต พฤติกรรมของมนุษย์และสิ่งทีกลุ่มสังคมสร้างขึ้นจากการเรียนรู้จากกันและกันของมนุษย์ และงานเขียนประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม (ตั้งแต่ทศวรรษ 2490)

3.ระยะที่สาม วัฒนธรรมในความหมาย วิถีชีวิตของสังคมที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ซึ่งมีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น มีพล่งแห่งการเปลี่ยนแปลงและมีพลวัตรสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม และงานเขียนประวัติศาสตร์ชีวิตวัฒนธรรม ⁴ (ตั้งแต่ทศวรรษ 2520-ปัจจุบัน)

ระยะที่หนึ่ง วัฒนธรรมในความหมาย การรับรู้อดีตและขนบธรรมเนียมในลักษณะความเจริญงอกงาม ความก้าวหน้าของชาติ เป็นความหมายและกระบวนการซึ่งเกิดขึ้นโดยรัฐหรือผู้ปกครอง และงานเขียนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในกระแสหลัก คือ ประวัติศาสตร์ศิลปะ (ทศวรรษ 2440)

เมื่อรัฐไทยเข้าสู่สมัยใหม่ การสนใจอดีตในเรื่อง “วัฒนธรรม ” มีนัยที่แปรเปลี่ยนไป คือ การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมในลักษณะความเป็นประเทศอารยะและความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับชาติตะวันตก ขนบธรรมเนียมประเพณีจึงเป็นเครื่องแสดงถึงเป็นประเทศศิวิไลซ์ ทำให้ผู้ปกครองยอมรับอิทธิพลของตะวันตกขณะเดียวกันก็พยายามดำรงรักษาคุณค่าของวัฒนธรรมไทยด้วยการเลือกเฟ้นผสมผสานและอธิบายวัฒนธรรมของสยามในบริบทใหม่⁵ ว่า การที่รัฐเปลี่ยน

⁴ การมองพัฒนาการประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในลักษณะนี้ ผู้เขียนได้แนวทางมาจากการมองความหมายวัฒนธรรมใน 3 แบบ คือ ศิลปวัฒนธรรม สังคมวัฒนธรรมและชีวิตวัฒนธรรม ของ ศรีศักร วัลลิโภดม ใน มองอนาคต อย่างไรก็ตามการอธิบายให้สัมพันธ์กับการศึกษาประวัติศาสตร์เป็นของผู้เขียนเอง

⁵ David K. Wyatt , The Politic of Reform in Thailand : Education in Reign of King Chulalongkorn , p. 380

แปลงในขนบธรรมเนียมประเพณีก็เพื่อรักษาและเปลี่ยนแปลงประเทศไปในทางที่เจริญก้าวหน้าขึ้น ความเปลี่ยนแปลงในความสนใจและการศึกษานี้เกิดเนื่องมาจากการเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตก และประสบการณ์แบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในสังคมไทย การสร้างความรู้ในสมัยนี้จึงปฏิเสธความรู้อำนาจในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผิสงเทวดา ความเชื่อในทางลี้ลับและอิทธิฤทธิ์ต่างๆ โดยการหันมาให้ความสำคัญกับการอธิบายชุดความรู้ต่างๆ อย่างเป็นเหตุเป็น ผลตามหลักวิทยาศาสตร์⁶

ในกระบวนการนี้ สยามแสดงความเป็นอารยะด้วยการยืนยันถึงความเป็นมาที่เก่าแก่ของ รัชสยาม เป็นผลให้ในยุคนี้ผู้ปกครองสยามให้ความสำคัญและความสนใจสอค้นและสร้างความรู้ ในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี และตำนานสยามอันเป็นอดีตของชนชาติไทย ดังปรากฏในงาน เขียนตำนานและพงสาวดารในช่วงเวลานั้น ทั้งนี้เพราะขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติแสดงถึง ความเป็นประเทศศิวิไลซ์ ...ชาติไทยไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่าเถื่อน หรือที่อังกฤษเรียกว่า “อันจิวิไลซ์ ” ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมานานแล้ว...⁷ ในแนวทางและความหมายนี้ “วัฒนธรรม” ปรากฏใช้ ในรูปคำต่างๆ เช่น อารยธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ธรรมเนียม คติ ภูมิธรรม ศิวิไลซ์ เป็นต้น⁸

งานศึกษาสืบค้นเรื่องราวเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” ขนบธรรมเนียมประเพณีจึงเน้นให้เห็นความ เป็นชาติศิวิไลซ์ของสยาม ซึ่งแสดงให้เห็นจากสิ่งที่เป็นรูปธรรม นั่นคือ ศิลปะ อันได้แก่ โบราณวัตถุ โบราณสถาน ขนบธรรมเนียมประเพณี ตำนาน ปรากฏในการรวบรวมแสวงหาเรื่องราวเกี่ยวกับ ขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่องบ้านเมืองของกลุ่มคนเชื้อชาติต่างๆ งานเขียนเรื่องเก่าเรื่องโบราณ เรื่องการสืบค้นชาติไทย โดยใช้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดีตามแนวคิดและวิธี การตะวันตกมาช่วยในการสืบค้น ซึ่งเรื่องเก่าเรื่องโบราณและการสืบค้นชาติไทยให้ความรู้ความเข้าใจในขนบธรรมเนียมโบราณที่ดึกดำบรรพ์ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต้องรักษาไว้ โดยเฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวกับราช สำนักและการปกครอง เช่น เรื่องโลกันต์แต่ก่อน ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ ราชกรณียาสูตร พระราชพิธีสิบสองเดือน พ.ศ. 2431 ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ หัว พงสาวดารโยนก พ.ศ. 24 ตำนานหอพระสมุด พ.ศ. 2459 ตำนานการเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2469 ตำนานการรับราชทูตไทย นิทานโบราณคดี แสดงบรรยายพงสาวดารสยาม พ.ศ. 2467 ตำนาน พุทธเจดีย์ พ.ศ. 2469 ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ พ.ศ. 2477 ของ สมเด็จพระยาเจ้าคำ

⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุสภา, 2514).

⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระราชนิพนธ์คำนำ” เทียบเมืองพระร่วง (กรุงเทพฯ : องค์การค้าคุรุ สภา, 2526) หน้า ค.

⁸ บรัดเลย์, แคนบิช , หนังสืออักขราภิธานศัพท์ (กรุงเทพฯ : คุรุสภา, 2514) หน้า 74 ,135 ,413 .

ราชานุกาพ เที้ยวเมืองพระร่วง พ.ศ.2450 ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น ผลจากงานสืบค้นเรื่องเก่าเรื่องโบราณและการสืบค้นชาติไทยโดยเฉพาะในทางโบราณคดีทำให้ได้ ข้อมูลทางวัฒนธรรมใหม่ที่พบ เรื่องราวประวัติศาสตร์สยามเด่นชัดขึ้น แต่การแสวงหาข้อมูลใหม่ เรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณี บ้านเมืองของกลุ่มชนเชื้อชาติต่างๆซึ่งเป็นข้อมูลวัฒนธรรมมิได้มี ผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในขณะนั้นนัก เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์คงอยู่ภายใต้งานเขียน ประวัติศาสตร์ตามแบบพงศาวดารที่เน้นศูนย์กลาง คือ รัฐหรือพระมหากษัตริย์ ซึ่งเน้นเรื่องราวของ พระมหากษัตริย์และเหตุการณ์บ้านเมือง แต่ผลในการศึกษาโดยตรงต่อการศึกษาเรื่องราวในอดีต ปรากฏในการศึกษาโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์ศิลปะ

ความรู้ในความหมาย“วัฒนธรรม”ซึ่งเป็นเครื่องแสดงความเจริญก้าวหน้าของชาติไทย ปรากฏว่าได้รับการถ่ายทอดความรู้ในกลุ่มชนชั้นสูง ทั้งในรูปของประกาศต่างๆ คำราและงานเขียน โดยทั่วไป ความรู้ดังกล่าวยังได้ขยายสู่สังคมในวงกว้างโดยผ่านระบบการศึกษา หนังสือแบบเรียน ได้บรรจุความรู้เรื่องวัฒนธรรม ในแบบเรียนธรรมจาริต แบบเรียนธรรมจริยา แบบเรียนหน้าที่ ศีลธรรม⁹ เพื่อกล่อมเกลตาและปลูกฝังกริยามารยาทในชีวิตประจำวัน การยึดขนบธรรมเนียม ประเพณี พุทธศาสนา เพื่อความเจริญด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายวิชาการและฝ่ายจิตใจ

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ความสนใจ ให้ความสำคัญและการศึกษา วัฒนธรรมโดยกรอบใหญ่ไม่ต่างจากเดิมนัก หากแต่เปลี่ยนจากการให้ความสำคัญกับรัฐหรือราช สำนักมาเป็นรัฐและผู้นำในระบอบประชาธิปไตยซึ่งเป็นสามัญชนในเวลาต่อมา โดยแสดงออกใน ลักษณะความเป็น“ชาติ” ทั้งนี้เพราะอุดมการณ์ในเรื่องสิทธิ เสรีภาพและการครภาพในระบอบการ ปกครองแบบประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้สามัญชนมีโอกาสในการแสดงความคิดและเห็นศักยภาพ ในความเป็นมนุษย์ของตน งานประวัติศาสตร์ของสามัญชน เช่น ชัย เรื่องศิลป์ หลวงวิจิตรวาทการ พระยาอนุมานราชธน เสนอเรื่องราวของวัฒนธรรมที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ ระบบ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวกับสามัญชนซึ่งมีความสำคัญในฐานะที่เป็นข้อมูลทาง วัฒนธรรม เช่น ประวัติศาสตร์ชาติไทย พ.ศ. 2478 หลักไทย พ.ศ. 2471 บทละครอิงประวัติศาสตร์ เป็นต้น งานเขียนประวัติศาสตร์หลัง พ.ศ. 2475 ยังคงอยู่ในแนวทางของอุดมการณ์ทางประวัติ ศาสตร์ที่เน้นศูนย์กลาง แต่ให้ความสำคัญกับความเป็น “ชาติไทย” มาก

⁹ รังสิมา โฉมศิริกร, “แนวคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษา” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539) หน้า 20-22 .

ภายใต้การนำของจอมพล ป.พิบูลสงคราม รัฐให้ความสำคัญและใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างชาติในลักษณะรัฐนิยมและชาตินิยม รัฐดำเนินการประกาศใช้นโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติ เริ่มจากพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2483 และพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ 2485 และพระราชบัญญัติฉบับต่างๆ พร้อมกันนี้รัฐได้จัดตั้งหน่วยงานทางวัฒนธรรมของรัฐขึ้น ได้แก่ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติซึ่งมีหน่วยงานในการรณรงค์วัฒนธรรม

การดำเนินการตามนโยบายของรัฐมีผลต่อการรับรู้การให้ความหมายและการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมอย่างเป็นทางการและจริงจังเป็นครั้งแรก รัฐให้ความหมายกับคำว่า “วัฒนธรรม” วัฒนธรรม หมายถึง “ ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน” แม้ความหมายนี้จะต่างจากความหมายตามคำแปลวัฒนธรรมที่มาจากคำว่า “culture” ในภาษาอังกฤษซึ่งมีรากศัพท์จากภาษาละตินว่า “cultura” หมายถึงความเจริญงอกงามที่มนุษย์ทำให้เกิดขึ้น และสมเด็จพระมหันนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติแปลความมาว่า ความเจริญงอกงาม แต่ความหมายที่รัฐให้คำนิยามนี้ก็สอดคล้องกับสำนึกในเรื่องวัฒนธรรมของผู้นำสยามที่เป็นมาในสังคมไทยในสมัยก่อนหน้านี้อยู่ และยังอยู่ในหน่วยงานราชการ หนังสือตำเรียนสังคมศึกษาเรื่อยมา

จากการสนับสนุนของรัฐอย่างจริงจังภายใต้กระแสชาตินิยมนี้ทวีความเข้มข้นในทศวรรษ 2490 ปรากฏว่าความสนใจและความนิยมในการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมขยายในวงกว้างมากขึ้น ทั้งโดยการปฏิบัติและงานเขียนต่างๆทั้งทางวิชาการ งานเขียนทั่วไป และงานเขียนจากหน่วยงานเฉพาะที่รัฐจัดตั้งขึ้น เพื่อเผยแพร่วัฒนธรรมตามแนวทางของรัฐ เช่น งานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ พระยาอนุมานราชธน และสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ แนวทางการเขียนงานศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัยนี้ยังคงอยู่แนวทางอุดมการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เน้นศูนย์กลาง คือ รัฐ ผู้นำ ได้แก่ ชาติไทย ชาตินิยมและ ผู้นำ แต่ขอบเขตของเนื้อหาได้ขยายออกไปถึงสามัญชนซึ่งเป็นคนไทยทั้งหมด หลักฐานและข้อมูลจะมีผลต่อการมองประวัติศาสตร์ในกรอบของสังคมและวัฒนธรรมในสมัยต่อมา

งานเขียนวัฒนธรรมในช่วงทศวรรษ 2490 ยังคงอิงอยู่กับรัฐ คือ การแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นประเภทตามหน่วยงานของรัฐที่จัดตั้งขึ้นครอบคลุมวิถีชีวิตของประชาชน เพื่อการรณรงค์ปลูกฝังวัฒนธรรมของรัฐในทุกๆด้าน งานเขียนมีลักษณะเป็นการอธิบายที่มาและความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ปรากฏในงาน “วัฒนธรรมวิทยา” ของ สุชีพ ปุญญานุภาพ เมื่อ พ.ศ.2496 วัฒนธรรมเบื้องต้น ของ พระยาอนุมานราชธน พิมพ์ใน พ.ศ.2501 ทั้งวัฒนธรรมวิทยาและวัฒนธรรมเบื้องต้นเป็นงานเขียนขึ้นเพื่อใช้เป็นตำราในการเรียน และการศึกษาวัฒนธรรมโดยแยกศึกษาเป็นส่วนต่างๆตามความหมายที่รัฐสร้างขึ้น เช่น วัฒนธรรมทางด้านการปกครอง การทหาร ความเป็นอยู่ วัฒนธรรมทางจิตใจ วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นต้น ทั้งนี้เป็นผลมาจากการจัดตั้งหน่วยงานส่งเสริมวัฒนธรรมของรัฐในด้านค่า งามและการอธิบายความหมายของรัฐทั้งที่ปรากฏงานตำราเรียนงาน

เขียนทั่วไปและวารสารที่ในการควบคุมของรัฐ สิ่งพิมพ์ที่ออกมาเผยแพร่ความรู้ทางด้าน วัฒนธรรม คือ วารสารวัฒนธรรมออกเผยแพร่ใน พ.ศ.2496 และ วารสารวัฒนธรรมไทย ใน พ.ศ .2504 ของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติซึ่งเป็นวารสารที่ให้ความรู้เรื่องวัฒนธรรม งานเขียนเกี่ยวกับ วัฒนธรรมหลายชิ้นซึ่งนำมาตีพิมพ์เผยแพร่ในทศวรรษ 2500ค่อนั้น ส่วนงานเขียนอื่นๆ เช่น งาน เขียนของสมเด็จพระมหินทราธิบาลพยุหยากร หน่วยงานกระทรวงกลาโหม เป็นต้น อย่างไรก็ตามก็ ตามจากนโยบายของรัฐและการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน วัฒนธรรมในการรับรู้ทั่วไปจึง ถูกแยกออกเป็นส่วนๆ และส่วนที่เป็นรูปธรรม คือ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะได้รับการเน้น นำเสนออย่างชัดเจน วัฒนธรรมในการรับรู้ของคนทั่วไปจึงเหลือเพียงเรื่องขนบธรรมเนียม ประเพณี ปรากฏงานเขียนในแนวนี้น่าทึ่งมากทีเดียว งานเขียนเกี่ยวกับ วัฒนธรรมไทยในช่วงแรกนี้มี ลักษณะเป็นงานรวบรวมข้อมูลพื้นฐานและประวัติศาสตร์ชาติซึ่งเน้นวัฒนธรรมของชาติในด้าน ต่างๆ เช่น วัฒนธรรมทางการปกครอง วัฒนธรรมทางการทหารในกองทัพ วัฒนธรรมชาติไทย เป็นต้น งานศึกษาเหล่านี้ได้เป็นจุดเริ่มต้นและมีอิทธิพลอย่างมากต่องานต่อมาและกลายเป็นกระแส การศึกษาวัฒนธรรมในกระแสหลัก)

ระยะที่สอง วัฒนธรรมในความหมาย วิถีชีวิต พฤติกรรมของมนุษย์และสิ่งที่กลุ่มสังคม สร้างขึ้นจากการเรียนรู้จากกันและกันของมนุษย์ และงานเขียนวัฒนธรรมที่ใช้ความรู้ในสาขาวิชา ต่างๆ เป็นแนวทางในการศึกษา (ทศวรรษ 2490)

การรับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นผลให้การ พัฒนาประเทศเป็นไปตามแนวทางของอเมริกาสืบเนื่องมาในทศวรรษ2500 การพัฒนาประเทศตาม แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1-3 (พ.ศ. 2524-2529)นโยบายเร่งรัดพัฒนาประเทศในด้าน ต่างๆทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม เช่น การส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยและต่อต้านลัทธิ คอมมิวนิสต์ การพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมส่งเสริมอุตสาหกรรมและการลงทุนในต่างประเทศ ความช่วยเหลือทางการทหาร ด้านการศึกษาวิชาการ อาทิ การให้ทุนศึกษาต่อในต่างประเทศ การแลกเปลี่ยนนักวิชาการ การปรับปรุงคุณภาพการศึกษา

จุดเปลี่ยนที่สำคัญในความหมายวัฒนธรรมในแนวทางเดิม คือ วัฒนธรรมของราชสำนัก หรือวัฒนธรรมของรัฐ ลดบทบาทลง ขณะที่ความหมายในทางมานุษยวิทยาเด่นชัดขึ้น พร้อมกับมี งานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมในทางวิชาการมากขึ้น คือ การศึกษาสังคมไทยจากนักวิชาการตะวันตก งานศึกษาวัฒนธรรมในสังคมไทยในความหมายทางมานุษยวิทยาในระยะเริ่มแรก เป็นงานศึกษา โดยนักมานุษยวิทยาชาวตะวันตก มีการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมตามหลักวิชาการอย่างจริงจัง ด้วย ความร่วมมือระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา นักวิชาการตะวันตกซึ่งเข้ามาศึกษาสังคมไทยในช่วง ทศวรรษ 2490-2510 ในโครงการต่างๆ เช่น โครงการศึกษาสังคมไทย หน่วยงานวางแผนและควบ

คุมการวิจัยการต่อต้านรัฐบาลในประเทศไทย และคณะกรรมการที่ปรึกษาทางวิชาการเกี่ยวกับประเทศไทย เป็นต้น ซึ่งให้ความสนใจศึกษาวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและบุคลิกภาพในสังคม ศึกษาวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ศาสนา ประเพณี พิธีกรรม งานศึกษาที่เกิดขึ้นนี้ถือเป็นงานเริ่มต้นศึกษาวัฒนธรรมตามแนวมานุษยวิทยาอย่างจริงจัง ได้แก่ รุท เบเนดิกซ์(Ruth Benedict) ลูเซียง แฮงส์(Lucien M. Hanks) ลอริสตัน ชาร์ป(Lauriston Sharp) จอห์น เอมบริ(John Embre) เทกซ์เทอร์(Textor R.B.) เทมเบียห์ (Tambiah S.) เทอร์วิล(Terwiel B.J.)¹⁰

การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมมาเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาอย่างจริงจัง นักวิชาการซึ่งได้รับการศึกษาจากต่างประเทศกลับเข้ามามีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ในวงวิชาการไทย และเมื่อมีการจัดการเรียนการสอนทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาอย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2507 และ 2508 ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่¹¹

นักวิชาการทางด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาไทยซึ่งได้รับการศึกษาจากต่างประเทศรุ่นแรกซึ่งมีส่วนเริ่มการศึกษาทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในประเทศไทย และมีบทบาทในการผลักดันให้เกิดงานศึกษาทางด้านวัฒนธรรมไทยที่สำคัญอาทิ พัทยา สายหนู และสุเทพ สุนทรเกสซ์ มีบทบาทในการศึกษาสังคมไทย ศึกษาข้อมูลทางวัฒนธรรมกับสังคม และส่งเสริมการศึกษาสังคม-วัฒนธรรมอย่างจริงจัง ผลงานวิจัยของ พัทยา สายหนู เรื่อง The Hill tribes of Northern Thailand พ.ศ.2513 และ“การใช้แบบความคิดเรื่องวัฒนธรรมกับการพัฒนาประเทศ” พ.ศ. 2514 ส่วน สุเทพ สุนทรเกสซ์ ผู้บุกเบิกวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในงานวิจัยเรื่อง สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2511 และงานรวบรวมงานเขียนของนักวิชาการตะวันตกที่ศึกษาสังคมในภาคเหนือ สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย พ.ศ. 2513

นอกจากนี้ในทศวรรษนี้งานศึกษาวัฒนธรรมได้ขยายตัวและศึกษาจากศาสตร์อื่นๆ เช่น มานุษยวิทยาสาขาอื่น เช่น คติชนวิทยา, โบราณคดี เป็นต้น

คติชนวิทยา(Folklore) เป็นอีกสาขาวิชาแขนงหนึ่งที่ศึกษาวัฒนธรรมและทำให้เกิดการผลิตงานทางวัฒนธรรมชาวบ้านจำนวนมาก คติชนวิทยาให้ความสนใจศึกษาความคิด ความเชื่อและวิถีชีวิตของคนทั่วไปซึ่งคนกลุ่มนี้มักถูกมองข้าม คือวัฒนธรรมของชาวบ้านหรือวัฒนธรรมพื้นบ้าน

¹⁰ ชัยนंद วรรณฤติ. พัฒนาการการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ม.ป.ท.) หน้า 60-62 .

¹¹ “บรรยายภาศในการศึกษาสังคมวิทยาในสังคมไทย”รายงานสัมมนาทางวิชาการสังคมวิทยาครั้งที่(มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 26-28 มกราคม 2516).

จากคหิชาบ้านซึ่งเป็นคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมในตัวของมันเอง คหิชนวิทยาเป็นสาขาวิชาในประเทศไทยในทศวรรษ 2510 นี้

ผู้มีบทบาทในระยะแรกที่สำคัญ คือ กุหลาบ มลลิกมาศ และ กิ่งแก้ว อัครถาวร งานศึกษาในระยะแรก คหิชาบ้าน ของ กุหลาบ มลลิกมาศ พ.ศ. 2504 อธิบายความหมายของคหิชาบ้านและรวบรวมงานคหิชาบ้าน งานศึกษาที่ใช้ความรู้คหิชนในการศึกษา คือ การศึกษาเรื่องคหิชนของ กิ่งแก้ว อัครถาวร ซึ่งเป็นผู้ที่สำเร็จจากการศึกษาระดับปริญญาเอกทางด้านคหิชนวิทยาจากต่างประเทศและเริ่มต้นเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย ได้กลับมาเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับคหิชนวิทยา และกระตุ้นให้เห็นความสำคัญของข้อมูลทางคหิชนวิทยาหรือคหิชาบ้านซึ่งกำลังจะหมดไปจากสังคมซึ่งหมายถึงการสูญเสียวัฒนธรรมในส่วนนี้ไป ด้วยการสอน อบรมและให้การช่วยเหลือภาครัฐในการเผยแพร่ความรู้ทางด้านคหิชนของไทย ในงาน คหิชนวิทยา ของ กิ่งแก้ว อัครถาวร ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ 2519 ประกอบกับการสนับสนุนการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมของรัฐซึ่งกระตุ้นให้ส่วนภูมิภาคเร่งเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมในท้องถิ่น โดยเฉพาะสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาในส่วนภูมิภาคดำเนินการเก็บข้อมูลในพื้นที่ งานศึกษาวัฒนธรรมในช่วงนั้นจึงเกิดงานประเภทเก็บและรวบรวมข้อมูลพื้นบ้านค่อนข้างมาก และเปิดโอกาสให้เกิดผลงานของคนในท้องถิ่น เช่น พระอริยานุวัตร ปรีชา พิณทอง จารุบุตร เรื่องสุวรรณ มณี พยอมยงค์ สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ วิเชียร ณ นคร ล้อม เฟื่องแก้ว เป็นต้น¹²

การศึกษาในทางโบราณคดีในทศวรรษ 2490 เมื่อมีการก่อตั้งคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรในพ.ศ. 2498 เมื่อมีการศึกษาวิชาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ วิชาโบราณคดีซึ่งศึกษาอดีตสังคมจากศิลปะสังคมและวัฒนธรรมไทยโบราณ ใช้วิธีการทางโบราณคดี ผลจากการศึกษาทางด้านโบราณคดีในสมัยนี้ให้ข้อมูลใหม่กับอดีตของสังคมไทย การศึกษาโบราณคดีและโบราณคดีก่อนสมัยประวัติศาสตร์ทำให้ทราบอดีตว่า ชาติไทยมีพัฒนาการในดินแดนประเทศไทยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เห็นพัฒนาการของวัฒนธรรมในดินแดนนี้ คนไทยอยู่บริเวณนี้มาแต่เดิม ได้แก่ ชิน อยู่ดี ผู้มีบทบาทสำคัญในระยะเริ่มแรก

ชิน อยู่ดี เป็นผู้บุกเบิกการสอนวิชาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรในระยะแรก ชิน อยู่ดีได้รับการอบรมวิชาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์ เบลเยียม อินเดีย เวียดนาม กัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2497-2498 และทำงานกับนักคณะคณะสำรวจชาติตะวันตก เช่น คณะสำรวจก่อนประวัติศาสตร์ไทย-เดนมาร์กในช่วง พ.ศ. 2503-2505 งานสำรวจด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในท้องที่จังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี รายงานการสำรวจในท้องที่ต่างๆ และงานศึกษา สมัยก่อนประวัติศาสตร์ชาติไทย ทำให้ทราบถึงพัฒนาการ

¹² ศิราพร ฐิตฐาน . แนวทางการวิเคราะห์คหิชนชาวบ้าน (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม, 2524)

ของดินแดนในบริเวณประเทศไทยนี้มาแต่เดิมตั้งแต่ ยุคหินเก่า ยุคหินกลาง ยุคหินใหม่ ยุคโลหะ ยุคประวัติศาสตร์ โดยมีการสืบสานทางวัฒนธรรมในแต่ละยุคมาจนปัจจุบัน การศึกษาในระยะแรกแม้มีอาจหลุดจากศูนย์กลางอำนาจการปกครองแต่ก็แสวงเวลาทางประวัติศาสตร์และให้เห็นข้อขัดแย้งในประวัติศาสตร์

นอกจากนี้งานที่มีผลต่อความรู้ทางประวัติศาสตร์ คือ การสำรวจภาคสนาม แสวงหาและตรวจสอบข้อมูล ของ มานิต วัลลิโกคม เพื่อศึกษาทำความเข้าใจประเด็นปัญหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เช่น อุทอง สุวรรณภูมิ อโยธยา และ ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งสานต่อด้วยผลงานศึกษา ของ ศรีศักร วัลลิโกคมในเวลาต่อมา ศรีศักร วัลลิโกคม ศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาจากต่างประเทศ และได้ใช้วิธีการทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยาทางศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในสมัยโบราณ งานวิจัยเรื่อง สถาปณิศาสตร์ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาพุทธศตวรรษที่ 20 พ.ศ. 2508 งานวิจัยเรื่อง “แคว้นทริภุญไชย” ศิลปะและโบราณในประเทศไทย พ.ศ. 2517 และตามมาด้วยบทความอื่นๆที่ชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของบ้านเมืองในดินแดนสยามประเทศ

ในส่วนของการให้ความสำคัญกับการพัฒนาในส่วนภูมิภาค การขยายทางการศึกษาในระดับอุดมศึกษาและพัฒนาในส่วนท้องถิ่น ส่งผลสำคัญต่อการศึกษา คือเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดงานศึกษาประวัติศาสตร์ในส่วนท้องถิ่นและนักวิชาการในส่วนท้องถิ่นทั้งภาคเหนือ ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันตก ภาคใต้ อาทิ ไกรศรี นิมนานเหมินทร์ มณี พยอมยงค์ สุเทพ สุนทร เกสัชปรีชา พิณทองพระอาริยานุวัตร ธวัช ปุญญธก จารุวรรณ ธรรมวัตร ล้อม เฟื่องแก้ว

สุริวงค์ พงษ์ไพบูลย์ และนักวิชาการท้องถิ่นรุ่นต่อมา งานศึกษาเรื่องราวในท้องถิ่นส่วนมากเนื้อหาพูดถึงขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมในท้องถิ่น

ด้วยวิธีการศึกษาในศาสตร์แขนงวิชาต่างๆ ความหมายวัฒนธรรมและการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในยุคที่สองนี้ แลเห็นวิถีชีวิตของมนุษย์และสังคม และทำให้งานศึกษาประวัติศาสตร์หันมาสนใจเรื่องวัฒนธรรมและมองประวัติศาสตร์ในกรอบของวัฒนธรรม

การขยายตัวทางการศึกษาในศาสตร์ต่างๆในทศวรรษนี้มีผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในอดีตวิธีการและหลักฐานใหม่ทำให้เกิดการแย้งและปฏิเสธข้อสรุปเดิม โดยเฉพาะการศึกษาทางด้านโบราณคดีโดยการสำรวจและขุดค้น งานของ ศรีศักร ขจร สุขพานิช จิตร ภูมิศักดิ์ อาศัการ บุกเบิกหลักฐานข้อมูลมาใช้ในการวินิจฉัยเรื่องราวทางประวัติศาสตร์

บริบททางสังคมและการศึกษา มีผลนำมาสู่การศึกษาที่ขยายออกไปครอบคลุมสังคมและวัฒนธรรมมากขึ้น เช่น การข้อสรุปการศึกษาที่ว่าคนไทยอยู่กระจัดกระจายทั่วไปบริเวณทางตอนใต้ของจีนและทางตอนเหนือของประเทศไทยในปัจจุบันตลอดถึงบริเวณรัฐอัสสัมของอินเดีย เช่น ถิ่นกำเนิดและการอพยพของเผ่าไทยของขจร สุขพานิช ซึ่งเริ่มศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ความเป็นมาของคำว่าสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ของ จิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งเริ่มค้นคว้าตั้งแต่ พ.ศ. 2505 และตีพิมพ์เมื่อ 2519 งานเขียนเรื่อง “อิทธิพลวัฒนธรรมไทยที่มีต่อเขมรในสมัยอยุธยา” ของ ประภากร ตีพิมพ์ในวารสารวัฒนธรรมไทย¹³ ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 ของ ชัย เรืองศิลป์ ซึ่งเริ่มศึกษาค้นคว้าตั้งแต่ พ.ศ. 2513

ดังนั้นในระยะที่สองนี้จึงเห็นได้ว่าวัฒนธรรมในสมัยนี้ มีการให้คำนิยามความหมายที่ชัดเจนและศึกษาแยกตามความรู้ในแขนงวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ วัฒนธรรมหมายถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ซึ่งสัมพันธ์กับสังคม งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเปลี่ยนทั้งเนื้อหาและวิธีการ คือการมองประวัติศาสตร์ในมิติทางวัฒนธรรมมากขึ้นที่สัมพันธ์กับมนุษย์และสังคม

ระยะที่สาม วัฒนธรรมในความหมาย วิถีชีวิตของสังคมที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสภาพแวดล้อม มีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น มีพลังแห่งการเปลี่ยนแปลงและมีพลวัตสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม และงานเขียนวัฒนธรรมวัฒนธรรม ที่มองความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสังคมที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง (ตั้งแต่ทศวรรษ 2520-ปัจจุบัน)

จากการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1-3 จากรัฐ และรับความช่วยเหลือจากต่างประเทศทั้งในระดับรัฐและเอกชน ส่งผลกระทบต่อเมืองและชนบทอย่างมาก การพัฒนาที่เน้นการเข้าไปจัดการชุมชน เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและสภาพชีวิตของชาวชนบททำให้เกิดการรวมศูนย์ที่ส่วนกลางและความห่างเหินจากวัฒนธรรมไทย และขาดความเข้าใจการดำรงอยู่ของเมืองและชนบทตามสภาพที่เป็นจริง ผลจากปัญหาที่เกิดขึ้นและการเคลื่อนไหวของปัญญาชน จาก นักวิชาการ นิสิตนักศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชนในช่วง พ.ศ. 2516 ทำให้รัฐตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมในการพัฒนา พิจารณาถึงข้อบกพร่องของการพัฒนาที่ขาดแคลนนโยบายและแผนงานทางด้านวัฒนธรรม ตลอดจนความเป็นเอกภาพและประสิทธิภาพในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของรัฐ รัฐจึงหันมาให้ความสำคัญสนับสนุนการดำเนินนโยบายทางด้านวัฒนธรรมอย่างจริงจังอีกครั้ง

¹³ นามแฝงนี้ วินัย พงศ์ศรีเพียร อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย ศิลปากรเชื่อว่า คือ จิตร ภูมิศักดิ์ นักคิด นักประวัติศาสตร์ นักวรรณคดีและนักวิจารณ์ ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร . “บทนำบทความเรื่อง อิทธิพลวัฒนธรรมไทยที่มีต่อเขมรในสมัยอยุธยาตอนต้น” วารสารประวัติศาสตร์ (ฉบับที่ 20 , 2541) , หน้า 90 .

นโยบายทางด้านวัฒนธรรม ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) และการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติใน (สวช.) สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ใน พ.ศ. 2522 เพื่อรับผิดชอบจัดทำแผนแม่บทพัฒนาวัฒนธรรมและแผนปฏิบัติส่วนรวมของชาติ

นโยบายดังกล่าวทำให้เกิดกระแสของการเน้นวิถีชีวิตชุมชนในการพัฒนา มีการจัดตั้งหน่วยงานศึกษาวัฒนธรรมในส่วนกลางและในส่วนภูมิภาค เช่น สถาบันไทยคดีศึกษา ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทยใน พ.ศ. 2528 ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. 2521 ศูนย์เอกสารอีสานมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นศูนย์เอกสารสิรินธรใน พ.ศ. 2523 ศูนย์ส่งเสริมวัฒนธรรมภาคใต้ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นสถาบันทักษิณคดีศึกษาใน พ.ศ. 2523 ศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นต้น ซึ่งสถาบันเหล่านี้มีบทบาทส่งเสริมงานทางด้านวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะสถาบันในส่วนภูมิภาค

นอกจากนี้การให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตชุมชนในการพัฒนา นำมาสู่ความสนใจให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่น กระบวนที่พลิกผันจากกระแสหลักมาสู่กระแสพื้นบ้านนี้ มาจากการสนับสนุนของปัญญาชน คือ นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ทำให้ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” “ปราชญ์ชาวบ้าน” “การพึ่งตนเอง” กลายเป็นคำหลักในกระบวนการพัฒนากระแสพื้นบ้านและการสร้างความรู้

การตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมในแนวใหม่ รัฐได้ปรับการดำเนินการตามแผนในการส่งเสริมงานวัฒนธรรมในทศวรรษ 2530 เกิดแผนงานต่างๆในการดำเนินการทางด้านวัฒนธรรมแนวใหม่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 เช่น แผนพัฒนาศาสนาและศิลปวัฒนธรรม ระยะที่ 6 (2530-2534) และ การประกาศให้ปี 2538 เป็นปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย สาระสำคัญของนโยบายนี้สะท้อนให้เห็นการยอมรับความหมายวัฒนธรรมใหม่ และมีผลต่อแนวทางการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของรัฐ คือ การให้ความหมายวัฒนธรรมใหม่ ที่วิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ มีการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับสังคม¹⁴

ช่วงทศวรรษ 2530 รัฐส่งเสริมงานด้านวัฒนธรรมลงสู่ภูมิภาค ทำให้เกิดการขยายตัวทางการศึกษาวัฒนธรรมของรัฐในทางวิชาการและเอกชนมากขึ้น รัฐได้จัดตั้งคณะกรรมการต่างๆเพื่อศึกษาวัฒนธรรม เช่น คณะกรรมการกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาคเพื่อส่งเสริมการวิจัยเรื่องวัฒนธรรมในท้องถิ่น ในกระแสนี้งานศึกษาวัฒนธรรมเกิดงานศึกษา

¹⁴ กุลวดี เจริญศรี และคณะ, “วัฒนธรรมไทย: การดำเนินการของรัฐ” ทิศทางวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538) หน้า 31-32 .

วัฒนธรรมจำนวนมากที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ สถาบันแห่งชาติ งานที่ปรากฏมีทั้งลักษณะเป็นการทบทวนความรู้ในเรื่องวัฒนธรรม วัฒนธรรมกับการพัฒนาและการศึกษาวัฒนธรรมที่เน้นวัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมชุมชน รวมถึงเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านและนิเวศวิทยาในท้องถิ่น เพื่อหาเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เพื่อการใช้วัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นแนวทางในการพัฒนาแทนที่การใช้แนวทางของส่วนกลาง

ความตื่นตัวเกิดขึ้นทั้งในภาครัฐและเอกชนทำให้เกิดการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมจำนวนมาก ปรากฏงานในลักษณะการทบทวนความรู้ทางด้านวัฒนธรรมเพื่อหาแนวทางในการศึกษาและปฏิบัติงาน เช่น เรื่องปัญหาการศึกษาวัฒนธรรมไทย เป็นงานสัมมนาทางวิชาการเพื่อทบทวนและหาแนวทางการทำความเข้าใจและการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมครั้งแรกในทศวรรษ 2520 การสัมมนาครั้งนี้เกิดจากความร่วมมือจากหลายๆหน่วยงาน ได้แก่ ภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร , สำนักกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ(สวช.) ด้านนาคดีศึกษาของศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. 2529 เป็นต้น . งานศึกษาวัฒนธรรมในท้องถิ่น ส่ง

. งานศึกษาประเภททบทวนการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมมีทั้งที่เป็นวัฒนธรรมในภาพรวมและวัฒนธรรมเฉพาะเรื่องในด้านต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามหลายๆครั้งในการส่งเสริมและหาแนวทางในการศึกษาวัฒนธรรมและความคลาดเคลื่อนทางด้านวัฒนธรรมตามวัตถุประสงค์ของหน่วยงานนั้นๆ งานแต่ละชิ้นกล่าวถึงการประเมินสถานภาพการศึกษาวัฒนธรรมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ปรากฏมากในทศวรรษ 2530 ได้แก่ การศึกษาสังคมไทยในเชิงมานุษยวิทยาแนวทางการศึกษาและความเป็นจริงในสังคม (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ต.ค 2523-มี.ค.2524) สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของชาวอีสาน (ธีรชัย บุญมาธรรม 2527) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ปัญหาการศึกษาวัฒนธรรมไทย (ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2528) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ด้านนาคดีศึกษา (ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2529) แนวทางการวิจัยทางวัฒนธรรมของภาคเหนือในอนาคต (โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2530) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สังคมวัฒนธรรมตะวันตกศึกษา (ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2531) พรมแดนความรู้การศึกษาวัฒนธรรมอีสาน (ไพฑูย์ มีกุล 2531) “การศึกษาคติความเชื่อ” สัมมนาประเพณีและวัฒนธรรมล้านนา (ฉลาชา รมิตานนท์ 2531) สถานภาพการศึกษาเรื่องความเชื่อในการศึกษาสังคมไทยในเชิงมานุษยวิทยาแนวทางการศึกษาและความเป็นจริงในสังคม (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ต.ค 2523-มี.ค.2524) สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของชาวอีสาน (ธีรชัย บุญมาธรรม 2527) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ปัญหาการศึกษาวัฒนธรรมไทย (ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2528) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ด้านนาคดีศึกษา (ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2529) แนวทางการวิจัยทางวัฒนธรรมของภาคเหนือในอนาคต (โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2530) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สังคมวัฒนธรรมตะวันตกศึกษา (ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2531) พรมแดนความรู้การศึกษาวัฒนธรรมอีสาน (ไพฑูย์ มีกุล 2531) “การศึกษาสังคมไทย (จิราภรณ์ กัทธราภักดิ์ 2532) สถานภาพการศึกษาเรื่องประเพณีไทย (วรภรณ์ จิวชัยศักดิ์ 2534) สัมมนาเรื่องด้านนาคดี

เสริมการวิจัยและสนับสนุนการจัดสัมมนาในส่วนภูมิภาค

ในส่วนขอของเนื้อหาแนวทางการสนับสนุนจากนโยบายและเงินทุนจากหน่วยงานส่งเสริมทางด้านวัฒนธรรมจากรัฐในสมัยนี้ต่างจากเดิม ขณะที่สภาวัฒนธรรมแห่งชาติเน้นวัฒนธรรมที่ส่วนกลาง แต่สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ(สวช.)นี้ มีแนวทางให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมกับการ

ศึกษา “โลกทัศน์ชาวล้านนา” (ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2534) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง แนวทางวิเคราะห์ทัศนชนชาวนบ้าน โดย ศิราพร ฐิตะฐาน (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2534) สัมมนาทางวิชาการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคกลาง (สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2535) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ภาคกลาง:ผลการวิจัยทางวัฒนธรรม (ศิลปากร , 2535) การวิจัยวัฒนธรรมภาคใต้ ครั้งที่ 3 ทิศทางการวิจัยวัฒนธรรม (สถาบันทักษิณคดีศึกษา 2535) สถานภาพการวิจัยทางวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ 2535) สัมมนาทางวิชาการ เรื่องทิศทางวัฒนธรรมไทย (ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2538) วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา (อมรา พงศาพิชญ์ 2538) สัมมนาทางวิชาการ “แนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติวัฒนธรรม ” (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2538) วัฒนธรรมใหม่ในสังคมไทยวิเคราะห์ด้วยวิธีการทางมานุษยวิธี (กาญจนา แก้วเทพ 2539) “สถานภาพความรู้และแนวโน้มการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องสถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน โดย วารุณี โอสธารมย์ (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 2539)

พัฒนา และวัฒนธรรมท้องถิ่น งานศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับ การใช้วัฒนธรรมในการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงสังคม พัฒนาการของชุมชนในท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่น วิถีชีวิตในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการศึกษาในลักษณะที่ให้ข้อมูลประวัติและวัฒนธรรมในท้องถิ่นเป็นสำคัญ

ในกระแสและทิศทางนี้มีผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์และศาสตร์อื่นๆที่เกี่ยวข้อง เพราะทำให้เกิดการทบทวนความคิด อุดมการณ์ เนื้อหาในการศึกษาอดีตและเข้าใจอดีตอย่างจริงจัง ตามแนวทางนี้การศึกษาค้นคว้าที่เบนเข้าหาสังคมที่ละน้อยนี้ ได้รับแรงกระตุ้นจากความตื่นตัวในการทำ ความเข้าใจรากฐานของสังคมของคนส่วนใหญ่ คือ ชนบท-ท้องถิ่นเป็นสำคัญ แต่“ท้องถิ่น”ไม่ใช่ อาณาเขตทางการเมืองเท่านั้น เป็นอาณาเขตทางวัฒนธรรมที่ไม่จำเป็นต้องเป็นพรมแดนเดียวกับ หน่วยทางการเมืองด้วย ดังนั้นการมองท้องถิ่นได้ก็ต้องผ่านกลุ่มคนซึ่งมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ คติ ความเชื่อซึ่งเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันทางวัฒนธรรม

การศึกษาประวัติศาสตร์จึงถูกท้าทายในด้านที่ขอบข่ายของเนื้อหาที่กว้างขึ้นและข้อมูลหลักฐานที่เพิ่มมากขึ้น และความจำเป็นที่ต้องแสวงหาวิธีการเพื่อให้ได้คำตอบที่ทางประวัติศาสตร์ที่ครอบคลุมความเป็นจริงในสังคม เหล่านี้ท้าทายให้เกิดการทบทวนเป้าหมาย วัตถุประสงค์และคุณค่าความหมายของประวัติศาสตร์ที่มีต่อสังคม

ในแง่ขอบข่ายของเนื้อหาประวัติศาสตร์ขยายกว้างมากกว่าเดิม ประวัติศาสตร์ไม่ใช่ เหตุการณ์เวลาใดเวลาหนึ่ง แต่คือ ประสบการณ์สืบเนื่องของสังคมมนุษย์ที่มีคนเป็นผู้มีบทบาท สำคัญในการเคลื่อนไหวนั้น ในด้านของวิธีการ การอธิบายเชิงประวัติศาสตร์จะต้องคำนึงถึงพลัง ผลักดันอย่างรอบด้านมากกว่าเน้นเพียงปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง การศึกษาประวัติศาสตร์โดยการแบ่ง ยุคสมัยประวัติศาสตร์อย่างที่เป็นมา จึงไม่อาจอธิบายและทำความเข้าใจอดีตสังคมได้อย่างเพียงพอ และมีคุณภาพ จึงเกิดแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ส่วนย่อย (Micro History) เพื่อทำให้เข้าใจ อดีตสังคมมากขึ้น ยังเป็นประวัติศาสตร์ส่วนย่อยมากเท่าใดก็ทำให้เข้าใจอดีตสังคมมากขึ้นเท่านั้น เพราะต่างก็เป็นองค์ประกอบของส่วนใหญ่ที่เกิดจากการสร้างสรรค์ การขัดแย้ง ได้ตอบ กันอยู่ การ เข้าถึงวิถีชีวิตชุมชน คือ วัฒนธรรมเป็นหนทางที่น่าจะเข้าใจอดีตตามแนวทางนี้ได้

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นแนวทางหนึ่งที่เข้ามามีส่วนและได้รับความสนใจ ศึกษาในหลายกลุ่มอย่างจริงจังทั้งในส่วนเนื้อหาของเนื้อหาและวิธีการ ในโลกตะวันตก การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมได้รับความสนใจตั้งแต่ทศวรรษ 1970 จนกระทั่งปัจจุบัน¹⁶ ในสังคมไทยปรากฏ มีการกล่าวถึงและอธิบายคำว่าประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในงานของธิดา สาระยา ใน ประวัติศาสตร์ ท้องถิ่น พ.ศ. 2529 และศรีศักร วัลลิโภดม ใน “ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับเชียงแสน พะเยา” พ.ศ. 2523

¹⁶ Michael Bentley, ed. "History and Anthropology" Companion by Historiography (1997), p. 792.

และ “ศรีสะเกษเขมรป่าดง” พ.ศ.2532 และ การศึกษาที่ปรากฏในบทความจำนวนมากหลายชิ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2517 ศรีศักร วัลลิโกดม กล่าวถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมโดยจัดแบ่งระยะเวลาของประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมยุคโบราณ¹⁷ และแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ว่า ประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม (Culture History) ในสังคมไทย เป็นการมองประวัติศาสตร์อย่างกว้างจากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น บรรดาโบราณสถานวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นในยุคสมัยตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ เช่น สมัยทวารวดี ลพบุรี อยุธยา ล้านช้าง รัตนโกสินทร์ นับเป็นการมองจากวัตถุไปหาคน แล้วสร้างภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพัฒนาการทางวัฒนธรรมขึ้น จึงไม่อาจเข้าถึงความเป็นจริงในทางสังคมได้ถูกต้อง¹⁸ พร้อมกันนี้ ศรีศักร วัลลิโกดม มองว่า ประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมในสังคมไทยก็คือประวัติโบราณคดีซึ่งมีมานานแล้วและเป็นหัวใจของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย¹⁹

ส่วน ธิดา สารยา ซึ่งศึกษาและให้ความสำคัญกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มองว่า ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นแนวทางที่ทำให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นไปได้ เพราะ พัฒนาการของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันกำลังมุ่งไปสู่การมองประวัติศาสตร์ในกรอบวัฒนธรรม-อารยธรรม ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม-อารยธรรมนี้จะเป็เวทีให้อุดมการณ์ทางประวัติศาสตร์ซึ่งเน้นความเป็นศูนย์กลางและคตินิยมทางประวัติศาสตร์ซึ่งเน้นมวลชนได้โลดแล่นอยู่ด้วยกัน²⁰ และมองว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ก่อนหน้านั้นเป็นการศึกษาวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์กรอบเดิมซึ่งเป็นการศึกษาที่ใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรม ขณะที่การทำความเข้าใจสังคมในกรอบของประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเพิ่งเกิดขึ้นและมีผลในการนำการศึกษาประวัติศาสตร์ออกจากกรอบการศึกษาแบบเดิม

ด้วยความหมายและวิธีการศึกษา การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม พิจารณาได้ 2 ส่วน คือ ส่วนเนื้อหาเรื่องราววัฒนธรรม และ วิธีการมองประวัติศาสตร์โดยใช้มิติทางวัฒนธรรมในการอธิบายเหตุการณ์ ซึ่งอาจเป็นไปได้ในระดับประวัติ(ศาสตร์)วัฒนธรรม ซึ่งมีลักษณะเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรม และ ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ซึ่งเนื้อหาและวิธีการในการเสนอเหตุการณ์ทางประวัติ

¹⁷ ศรีศักร วัลลิโกดม . “ ข้อคิดมูลใหม่เกี่ยวกับเชียงแสน พะเยา ” ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ , 2538 (2523) หน้า 273.

¹⁸ ศรีศักร วัลลิโกดม . “ ศรีสะเกษเขตเขมรป่าดง ” แอ่งอารยธรรมอีสาน . (กรุงเทพฯ : มติชน , 2538 (2523) หน้า 376.

¹⁹ ศรีศักร วัลลิโกดม . “ ศรีสะเกษเขตเขมรป่าดง ” แอ่งอารยธรรมอีสาน . (กรุงเทพฯ : มติชน , 2538 (2523) และ “ คำนำมานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์ ” ใน สุเทพ สุนทรภักซ์ . มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ , 2540

²⁰ ธิดา สารยา . ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ , 2529) หน้า 28.

ศาสตร์ ตามความหมายวัฒนธรรมประเด็นการศึกษาวัฒนธรรมครอบคลุมได้กว้างขวางทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งในที่นี้ได้แบ่งการสำรวจสถานภาพการศึกษา เป็น เรื่อง ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม ซึ่งเป็นหัวข้อที่พูดถึงในทางประวัติศาสตร์

ส่วนที่ II : พรหมแดนความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณี-พิธีกรรม

จากการความหมายและวิธีการศึกษา การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม อยู่ภายใต้มุมมองนี้ของศิลปวัฒนธรรม สังคม วัฒนธรรม และชีวิตวัฒนธรรมนี้เช่นกัน

1. ความเชื่อ

เมื่อรัฐไทยเข้าสู่สมัยใหม่รับอิทธิพลจากตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นสมัยที่ชนชั้นผู้ปกครองให้ความสำคัญกับความรู้เชิงประสบการณ์และการอธิบายความรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ทำให้ ความรู้ความเข้าใจมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติในความรู้แบบเดิมถูกท้าทายอย่างมาก ความรู้ความเชื่อดั้งเดิมในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น เรื่องผีสงเทวดา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ซึ่งไม่สามารถอธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ถูกแยกออกเป็นความรู้ความเชื่อที่ไม่มีเหตุมีผลเพราะเป็นความเชื่อของสังคมที่ไม่ศิวิไลซ์ ดังปรากฏงานเขียนในหนังสือแสดงกิจจานุกิจของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (2410) ที่ปฏิเสธความรู้ในอำนาจเหนือธรรมชาติพร้อมกับอธิบายศาสนาพุทธอย่างเป็นเหตุเป็นผล²¹ ขณะเดียวกันก็ไม่ปรากฏงานเขียนเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมในอำนาจเหนือธรรมชาติ(ผีสงเทวดา ไสยศาสตร์) แม้ความเชื่อดั้งเดิมนั้นยังคงดำรงอยู่ในการปฏิบัติตามจารีตประเพณีสืบต่อกันมาโดยเฉพาะในกลุ่มคนในส่วนท้องถิ่น ในส่วนของราชสำนักนั้นแม้ปฏิเสธและเลือกอธิบายวัฒนธรรมที่แสดงถึงความศิวิไลซ์ แต่ยังคงต้องปฏิบัติตามจารีตประเพณีแต่โบราณอยู่นั้น ก็ต้องให้คำอธิบายและปรับเปลี่ยนกับประเพณีที่ยังคงปฏิบัติอยู่ให้ดูเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น โดยเฉพาะในส่วนความรู้เกี่ยวกับศาสนานั้นได้รับการปรับให้ดูเป็นเรื่องที่มีเหตุมีผล ดังเช่น การสถาปนาธรรมยุติกนิกายเพื่อทำให้อาสนาบริสุทธิ์และอธิบายได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 และงานเขียนในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เช่น พระปฐมสมโพธิกถาของสมเด็จพระมหาสม

²¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณา, 2510) หน้า 101-102, 126-127

ณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส และ งานนิพนธ์ประวัติศาสตร์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส งานเขียนเกี่ยวกับศาสนามีปรากฏเรื่อยมา

ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดในทศวรรษ 2490 ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้ ความรู้ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนายังเป็นพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไทยในด้านต่างๆ แต่ก็ ให้ความสนใจกับความเชื่อดั้งเดิมด้วย การศึกษาวิชาทางด้านมานุษยวิทยา คติชน และ โบราณคดี มีผลให้ความรู้เรื่องความเชื่อดั้งเดิมได้รับความสนใจศึกษาเพื่อทำความเข้าใจสังคม งานสืบค้นทางด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์และแนวคิดทางด้านมานุษยวิทยาและการ ศึกษาคตินาบ้าน ทำให้ความรู้การศึกษาในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ(ผีสงเทวดา)ซึ่งขาด หายไปได้รับการกลับมาศึกษาค้นคว้าอีก หลังจากที่มีเพียงบทความเรื่อง “ การนับถือเจ้าและผี ”โดยขุนมหาวิชัย(จันทร์) ลงในวชิรญาณรายเดือนใน พ.ศ.2440

การกลับมาให้ความสนใจความเชื่อดั้งเดิม มาจากการรับรู้เรื่องราวท้องถิ่น ทั้งนี้ เพราะสภาพความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ในสังคมนั้นความเชื่อนี้ยังเป็นความเชื่อและการปฏิบัติสืบ ต่อกันมาในสังคมไทย นอกจากนี้ในการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาวัฒนธรรม ตามแนว ทฤษฎีวิวัฒนาการ(Evolutionism) มองพัฒนาสังคมตามลำดับจากความเชื่อในสังคมซึ่งพัฒนา จากความเชื่อผีวิญญาณ(Animism) ไปสู่ความเชื่อที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หลายองค์(Polythinism) สิ่ง ศักดิ์สิทธิ์องค์เดียว(Monotheism) งานศึกษาเรื่องผีสงเทวดา เช่น เรื่องผีสงเทวดา และ การนับถือผี ของพระยาอนุมานราชธน ซึ่งเป็นงานที่อธิบายความรู้เรื่องผีและไสยศาสตร์ซึ่งเป็น ความเชื่อของไทยมาแต่เดิม โดยที่พระยาอนุมานราชธานคาดหวังว่าการศึกษาเรื่องผีสง เทวดานี้ซึ่งยังไม่มีการศึกษาสอบสวนตามหลักวิชาการนั้น ควรมีการศึกษาเพราะความรู้ที่ได้ จากการศึกษาอาจจะได้ความรู้บริสุทธิ์ที่ ทำให้ให้ทราบเรื่องราวต่างๆ เช่น ประเพณี ความเชื่อ ศาสนา ประวัติศาสตร์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นพื้นฐานจิตใจของชาวไทย เป็นความรู้พื้นฐานใน การปฏิบัติได้²² นอกจากนี้งานของนักวิชาการมานุษยวิทยาตะวันตก เช่น แทมบาย สแตนลีย์. เจ (Tambiah Stanley.J) , บี.เจ.เทอร์วิล (B.J.Terwiel) , เทกเตอร์(Textor R.B.) เป็นต้น และ นักวิชาการมานุษยวิทยาไทย รวมถึงนักวิชาการในท้องถิ่น

นอกจากนี้ความสนใจเรื่องท้องถิ่นในทศวรรษ 2500 จากนโยบายการพัฒนาประเทศ ตามสหรัฐอเมริกาในการพัฒนาชนบท ทำให้ส่วนกลางรับรู้และยอมรับความเชื่อนอกศาสนา หลักที่ดำรงอยู่ในท้องถิ่น เช่น ไสยศาสตร์ ผีสงเทวดา ทำให้มีผลต่อการศึกษาเรื่องความ เชื่อขยายตัวกว้างขวางมากขึ้นจากการศึกษาจากนักวิชาการท้องถิ่น การศึกษาเรื่องราวในท้องถิ่นโดยนักปราชญ์ท้องถิ่นทำให้ประเด็นการศึกษาเรื่องราวของความเชื่อ ขนบธรรมเนียม

²² พระยาอนุมานราชธน , ประเพณีไทย (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา , 2516)

ประเพณี ได้รับความสนใจ ในช่วง พ.ศ. 2519 นักวิชาการท้องถิ่นและนักปราชญ์ในท้องถิ่น ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลพื้นฐาน (ปริวรรตเอกสารโบราณ) เกี่ยวกับความเชื่อในท้องถิ่นของกลุ่มตนเอง ไว้ เช่น พระอริยานุวัตร ปรีชา พินทอง ธวัช บุญโธรก จารุวรรณ ธรรมวัตร สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ รวมถึงการให้ความสำคัญกับแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ในทศวรรษต่อมา ยังทำให้การความเชื่อในท้องถิ่นเพื่อเข้าใจชุมชน ศักยภาพของชุมชนได้รับการศึกษาอย่างมาก

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ

หากพิจารณาความหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ หมายถึง 1. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านความเชื่อในตัวของมันเอง 2. การศึกษาพลังด้านความเชื่อในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ นั้นพบว่า ไม่มีการศึกษาในความหมายแรก แม้มีงานศึกษาเรื่องความเชื่อที่มีทิศทางด้านเวลาอยู่ แต่ก็เป็นเวลาที่หยุดนิ่งไม่เห็นความเปลี่ยนแปลง ในส่วนความหมายที่สอง มีงานศึกษาพอสมควรแต่ไม่มากนักและอาจกล่าวว่าเป็นระยะของการบุกเบิกงานศึกษาในลักษณะดังกล่าวมากกว่า

จากการสำรวจการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อที่ผ่านมา ผู้เขียนแบ่งการศึกษาออกได้ 3 แนวทาง ได้แก่ 1. ประวัติศาสตร์เชิงศิลปวัฒนธรรม 2. ประวัติศาสตร์เชิงสังคมวัฒนธรรม 3. ประวัติศาสตร์เชิงชีวิตวัฒนธรรม

1. ประวัติศาสตร์เชิงศิลปวัฒนธรรม

การศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม เป็นการศึกษาจากมุมมองศิลปวัฒนธรรม มีลักษณะการอธิบายความเชื่อดั้งเดิมในสังคมไทย ในฐานะเป็นที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน งานกลุ่มนี้ศึกษาค้น ประเพณีพิธีกรรม ศิลปะ วรรณกรรม มองว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมของชาติ

งานศึกษาค้นคว้าธรรมเนียมประเพณีพิธีกรรม เช่น ประเพณีการนับถือผี ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ประเพณีการรักษาพยาบาล ประเพณีเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ประเพณีที่เกี่ยวกับอาชีพ, การศึกษาค้นศิลปวัตถุ ศิลปกรรมเช่น ศึกษาจากลายผ้า ที่อยู่อาศัย เครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน การแสดงการเล่น , การศึกษาค้นวรรณกรรม ได้แก่ ตำนาน เพลงพื้นบ้าน นิทานพื้นบ้าน ภาษิตคำราดูหม่อ คำรายา คำราโหราศาสตร์ คำสวดในการประกอบพิธีกฎหมาย (ชื่อบ้านชื่อตำบล อาหารหารบริโภค สัตว์ การปลูกข้าว)

ด้วยการมองวัฒนธรรมในลักษณะของศิลป วัฒนธรรมในความหมายนี้จึงมีลักษณะที่อยู่ลอยจากสังคม หยุดนิ่งเพราะขาดความสัมพันธ์กับสังคม งานศึกษาส่วนมากจึงเป็นลักษณะของการรวบรวมข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทย

งานศึกษาตามแนวทางนี้ไม่ปรากฏในงานเขียนประวัติศาสตร์ตามจารีตใหม่ในรัชกาลที่ 4 เพราะความเชื่อดังเดิมไม่ได้รับฐานะเป็นวัฒนธรรมที่แสดงถึงค่านิยมของสังคมไทย หากมีปรากฏอยู่ในตำนานเป็นความเชื่อในสังคมดั้งเดิมก่อนหน้านี้ งานศึกษาสืบค้นเรื่องความเชื่อมาปรากฏในงานของพระยาอนุมานราชธน งานศึกษาผู้รู้ในท้องถิ่น และงานศึกษาในทางวิชาการทั้งส่วนกลางและท้องถิ่น ได้แก่

กลุ่มที่ศึกษาจากโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ อธิบายพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในยุคโบราณ ตั้งแต่ยุคหิน ถึงสมัยประวัติศาสตร์ แต่งานกลุ่มนี้ไปได้ไม่ไกลไปกว่าการกำหนดยุคสมัยและศึกษาความเก่าแก่ของชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ จึงมิได้ใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรมมาอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ได้เท่ากลุ่มแรก เช่น ชิน อยู่ดี งานสำรวจศึกษาของหน่วยศิลปากรต่างๆ

2. ประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม

งานศึกษาที่ใช้มุมมองประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม เป็นการศึกษาวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับสังคม มองวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ และเป็นพลังในการสร้างสังคมและการเปลี่ยนแปลง งานศึกษาแนวนี้ศึกษาผ่าน ประเพณีพิธีกรรม หลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เอกสารลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นหลักฐานที่มีอยู่และใช้ศึกษามาก่อน แต่ได้นำมาศึกษาด้วยมุมมองใหม่ ได้แก่

การศึกษาประวัติศาสตร์โบราณ ปัญหาการขาดแคลนหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ยุคโบราณ จำเป็นต้องพิจารณาหาหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรมาอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ เช่น สภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยา โบราณสถานโบราณวัตถุ ประเพณีพิธีกรรม เป็นผลให้การศึกษาประวัติศาสตร์พบข้อมูลทางวัฒนธรรมมาอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์อย่างจริงจัง

ความเชื่อดังเดิมเป็นพลังผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคมเริ่มแรก และผู้นำสถาปนาความเชื่อ ผสมกับความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ พุทธในเวลาต่อมา ในการควบคุมชุมชนทำให้เกิดพัฒนาเป็นบ้าน เมือง รัฐ การอธิบายในแนวทางนี้จึงเน้นอธิบายจากปัจจัยทางความคิดเป็นสำคัญ ได้แก่

งานศึกษาจากความเชื่อจากประเพณีพิธีกรรมซึ่งมีพื้นฐานจากความเชื่อดังเดิมก่อนรับพุทธศาสนาอธิบายพัฒนาการของรัฐ ได้แก่ ศรีศักร วัลลิโภดม ธิดา สาระยา

งานศึกษาจากประเพณีพิธีกรรมของกลุ่มคนไทนอกประเทศ ได้แก่ งานของฉัตรทิพย์ นาถสุภา

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน การศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนหนึ่งๆ เพื่อเข้าใจการดำรงอยู่ของชุมชนนั้น การศึกษาแนวนี้ส่วนมากเป็นการศึกษาในภาพรวม มองประวัติของ

ชุมชน และความเชื่อศาสนา ประเพณีพิธีกรรม วิถีชีวิต ได้แก่ งานศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ของสถาบันศึกษาและนักวิชาการในท้องถิ่น และนักพัฒนา

งานศึกษาประวัติศาสตร์เชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา งานศึกษาในลักษณะนี้มีการเน้นพลังทางวัฒนธรรมที่ซับซ้อน กำหนดความเป็นไปของชุมชนของสังคมนั้นๆ งานศึกษาแนวนี้เป็นไปแบบการใช้ความรู้จากสาขาอื่นมาช่วยในการศึกษา ทำให้การใช้หลักฐานเป็นไปอย่างหลากหลายและก้าวเลยการใช้หลักฐานเพียงลายลักษณ์อักษร และมีมุมมองจากทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

การศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จากพลังทางวัฒนธรรมด้านความเชื่อ เกี่ยวข้องกับงานศึกษาประวัติศาสตร์โบราณ เช่น งานของศรีศักร วัลลิโภคม นอกจากนี้งานศึกษาประวัติศาสตร์ความคิด เช่น งานของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ และงานศึกษาความเชื่อต่อการจัดระเบียบสังคม เช่น งานของชยันต์ วรรธนะภูติ

งานศึกษาประวัติศาสตร์เชิงสังคมวิทยามานุษยวิทยา โดยเฉพาะงานศึกษาของศรีศักร วัลลิโภคม มีความก้าวหน้าและมีส่วนสำคัญต่อการทะลวงกรอบการศึกษาประวัติศาสตร์ กระแสหลักที่เน้นการศึกษาที่ศูนย์กลางอำนาจทางการเมือง จนละเลยปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ในด้านอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาจากมุมมองสังคมวัฒนธรรมที่ศึกษา ส่วนมากยังเป็นการมองสังคมที่ขาดมนุษย์หรือคนในสังคม ทำให้การศึกษาสังคมที่หยุดนิ่งขาดพลวัตในตัวเอง และไม่สามารถอธิบายสังคมได้

3. การศึกษาประวัติศาสตร์จากมุมมองชีวิตวัฒนธรรม

การศึกษาจากมุมมองชีวิตวัฒนธรรม เป็นการศึกษาที่มองความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับสังคมที่ให้ความสำคัญกับคนในสังคม

การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิด การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิด เน้นการอธิบายพลังทางความคิดความเชื่อของมนุษย์ต่อการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ คือ เน้นการเปลี่ยนแปลงที่บริบททางสังคมรวมถึงความคิด

ได้แก่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ “วัฒนธรรมกฎหมาย” ธิดา สาระยา “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” เนื้อหาการศึกษาประวัติศาสตร์ด้านความเชื่อ

ความรู้ทางประวัติศาสตร์เรื่องความเชื่อในสังคมไทย มาจากการศึกษาคามแนวประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม และสังคมวัฒนธรรมเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เพราะการศึกษาทางประวัติศาสตร์ เน้นการศึกษาประวัติศาสตร์ของรัฐ ซึ่งย้อนไปถึงสมัยสุโขทัย และผูกติดกับเรื่องราวของพุทธศาสนา

1.ความเชื่อดั้งเดิมในสังคมไทย เป็นความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมไทยก่อนรับอิทธิพลพุทธศาสนา และได้ผสมผสานกับพุทธศาสนาในเวลาต่อมา ความเชื่อดั้งเดิมมีอิทธิพลต่อวิถีคิด และแบบแผนการดำเนินชีวิต ได้แก่ 1.ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีบางเทวดา 2.ความเชื่อเรื่องขวัญและประเพณีเกี่ยวกับขวัญ 3. ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ 4. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ 5. ความเชื่อทางการแพทย์แผนโบราณ 6. ความเชื่อในพิธีกรรมต่างๆ 7. ความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย

1) ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีบางเทวดา (Spirit cults)

การศึกษาในเนื้อหาบอกว่าความเชื่อเรื่องผีเป็นลักษณะเดิมของชนชาติไทยก่อนรับพุทธศาสนา เพราะเป็นความคิดที่ใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคม ผีเป็นตัวแทนของอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ แสดงออกเป็นรูปธรรมด้วยการเคารพธรรมชาติที่สามารถบันดาลทั้งความผาสุกและความทุกข์ โดยการเซ่นไหว้อำนาจที่สิ่งสถิตย์อยู่ในธรรมชาติ เช่น เจ้าป่า เจ้าเขา การนับถือผีมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการนับถือบรรพบุรุษซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของสังคมเครือญาติ เคารพผีตระกูล ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษระดับเครือญาติได้ขยายขอบเขตกลายเป็น “ผีอารักษ์”ของหน่วยสังคมที่ใหญ่ขึ้นเมื่อเกิดชุมชนเมืองผีบรรพชนของเจ้าผู้ปกครองเมืองก็ได้รับการยกย่องให้เป็น“ผีเสื้อเมือง”และยังมีการโยงบรรพชนต้นราชวงศ์ไปสู่ความเชื่อเรื่องมนุษย์คู่แรก นอกจากงานที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับผีประเภทผีซึ่งมีอยู่จำนวนมากแล้ว งานศึกษาที่มองความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อกับสังคม ปรากฏในงานศึกษากลุ่มนักวิชาการตะวันตก B.J. Terwiel . Monks and Magic : An Analysis of Religions Ceremonies in Central Thailand 2510 , Textor R.B. An Inventor Non-Buddhist Supernatural Object in a Center Village 1960 ศึกษาธรรมชาติของลัทธิความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนา ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่สืบเนื่องมาจากอดีต โดยใช้ข้อมูลภาคสนามในหมู่บ้านชุมชน

นักมานุษยวิทยาไทยรุ่นต่อมา เช่น สุเทพ สุนทรเดช ในงานวิจัยเรื่อง ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2511 ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องผีซึ่งเป็นความเชื่อที่มีตั้งแต่อดีตกับสังคมในปัจจุบัน สำหรับงานศึกษาที่พยายามมองความคลี่คลายพัฒนาการของความเชื่อและสังคมในงานศึกษา ของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ในงานศึกษาเรื่อง ถิ่นนาในมิติทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2535 ว่า ความเชื่อเรื่องผีช่วยคอกย้ำอุดมการณ์ดั้งเดิม โดยเฉพาะการเคารพธรรมชาติ บรรพชนและความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน ทำให้การนับถือผีถูกคอกย้ำอย่างมั่นคงเรื่อยมา จนกลายเป็นอุดมการณ์หลัก ครอบคลุมชีวิตทุกด้านทุกระดับเคียงคู่กับพุทธศาสนามาเป็นเวลาช้านาน

การศึกษาพัฒนาการของสังคมเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องการสร้างโลกสร้างสังคมคนในสังคมจารีตเชื่อว่าโลกและมนุษย์เกิดมาจากการสร้างมาจากผีบางเทวดา ความเชื่อเรื่อง

ผีและแถนเป็นความเชื่อที่ควบคู่กัน ความเชื่อเทพ เทวดาหรือที่เรียกว่า “แถนในกลุ่มคนไทย เชื่อว่าแถนมีอำนาจสูงกว่าผี แถนมีที่อยู่บนฟ้า แถนที่ลำดับสูงสุดคือแถนหลวงซึ่งเป็นเทพผู้ให้กำเนิดหรือผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง การศึกษาเรื่องแถนมีความสำคัญเพราะเกี่ยวข้องกับสร้างโลกสร้างสังคมไทย เชื่อว่าแถนคือ ต้นกำเนิดร่วมกันของเผ่าไทยและบรรพบุรุษร่วมกันคู่แรก เช่น “เลงคอง” แถนของไทยอาหม “ขุนลูขุนโล” ผู้ครองฟ้าและส่งมนุษย์คู่แรกเกิดเป็นต้นตระกูลไท “ปู่เยอย่าเยอ ปู่สะย่าสะ” ในล้านนา และ “ปู่สังกะสาอย่าสังกะสี” ในอีสาน สิริพร ณ ถลาง สรุปในบทความเรื่อง “การวิเคราะห์ตำนานสร้างโลกของคนไทย” พ.ศ. 2540 ว่า ตามตำนานเชื่อว่ากำเนิดของโลกและมนุษย์มาจาก 1. ความเชื่อพระเจ้าสร้างโลกแล้วส่งขุนลูขุนโลมาปกครองโลก 2. ปู่สังกะสาอย่าสังกะสีสร้างโลกและมนุษย์ 3. เทวดาลงมากินจวนดิน และเป็นต้นกำเนิดมนุษย์ 4. ปู่แถนย่าแถนสร้างน้ำเต้าเป็นต้นกำเนิดมนุษย์

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบงานศึกษาเรื่องผีและแถนในท้องถิ่น งานศึกษาในภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเป็นจำนวนมาก ส่วนภาคกลางและใต้มีงานศึกษาน้อยมาก ในภาคกลางมีการศึกษาเรื่องความเชื่อผีสาธเทวดาจำนวนน้อย และส่วนมากเน้นศึกษาเรื่องความเชื่อทางพุทธศาสนามากกว่า การศึกษาในภาคใต้ไม่พบงานศึกษาวิเคราะห์เรื่องผีเฉพาะเรื่อง แต่มีแทรกอยู่ในงานศึกษาอื่นๆ เช่น วรรณกรรม ประเพณี การแสดง เป็นต้น

2) ความเชื่อเรื่องขวัญและประเพณีเกี่ยวกับขวัญ (Khwān Theory and Pratic)

ขวัญ คือ สิ่งสำคัญแฝงเร้นหรือเป็นสิ่งสำคัญอยู่ในตัวมนุษย์ มีอยู่ทั้งในสิ่งที่มีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิต เช่น คน สัตว์ สิ่งของ พืชซึ่งส่วนมากเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อมนุษย์ ขวัญจึงมีความหลากหลายและค่อนข้างสับสน ความเชื่อเรื่องขวัญและพิธีเกี่ยวกับขวัญเป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ความเชื่อดั้งเดิม เชื่อมโยงขวัญกับความเชื่ออื่น คือ มิ่ง แถน ผี เป็นต้น ส่วนอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ และพุทธ ทำให้ความเชื่อเรื่องขวัญไปเชื่อมโยงกับเรื่องบาป-บุญ กรรม งานศึกษาเรื่องขวัญ ส่วนมากเป็นงานรวบรวมเกี่ยวกับประเพณีขึ้นการปฏิบัติ อีกส่วนหนึ่งวิเคราะห์ว่าเป็นความเชื่อดั้งเดิม ที่ได้รับการผสมผสานจากพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เช่น

“ The Ceremony of Tham Khwan of a Month Old Child ” ลงในวารสารของสยามสมาคม เมื่อ ค.ศ. 1952 และงานศึกษาเรื่อง ขวัญและประเพณีทำขวัญ ของ พระยาอนุมานราชชน พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2506 อธิบายความหมายของคำว่าขวัญ และเชื่อว่าคติความเชื่อเกี่ยวกับขวัญเป็นคติที่มีอยู่ในความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มคนไทย

งานศึกษาเรื่อง Tham Khwan : How To Contain the Essence of Life : A Socio – Psychological of Thai Custom ของ Heinze ,Ruth-Inge ค.ศ.1982 เป็นงานศึกษาความเชื่อ ประเพณีการทำขวัญ ซึ่งเป็นคติดั้งเดิมที่ได้รับอิทธิพลผสมผสานกับพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์

งานศึกษาเรื่อง Tham Khwan : How To Contain the Essence of Life : A Socio – Psychological of Thai Custom ของ Heinze ,Ruth-Inge ค.ศ.1982 เป็นงานศึกษาความเชื่อ ประเพณีการทำขวัญ ซึ่งเป็นคติดั้งเดิมที่ได้รับอิทธิพลผสมผสานกับพุทธศาสนาและศาสนา พราหมณ์

วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์ ในงานวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการทำพิธีทำขวัญของคนไทย พ.ศ. 2529 ศึกษาพิธีกรรมและวิเคราะห์บทเชิฐขวัญของกลุ่มคนไทกลุ่มต่างๆ พิธีกรรมทำขวัญเป็น วัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอยู่ในกลุ่มคนไท

นอกจากนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับขวัญอื่นๆ ได้แก่ ขวัญข้าว

3) ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ (Divination) (Astrology)

ความรู้ทางโหราศาสตร์ การทำนายโชคชะตา และการพยากรณ์เกี่ยวกับบุคคล บ้าน เมือง ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยามในการหาวันมงคล การทำนายฝัน แก้วฝัน ลายมือ สะเดาะเคราะห์ เค็ล็ดและพิธีการแก้เค็ล็ด

ความเชื่อโหราศาสตร์เป็นความเชื่อที่มนุษย์หาความมั่นใจกับการวิถีชีวิตในอนาคต เป็นความเชื่อที่ช่วยในการจัดระเบียบสังคม งานศึกษาส่วนใหญ่เป็นงานในเรื่องนี้อยู่มากมี ลักษณะเป็นการรวบรวมความรู้ตามตำราทางด้านโหราศาสตร์ เพื่อใช้ในการศึกษาในศาสตร์นี้ และการศึกษาว่าเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อที่ช่วยในการจัดระเบียบสังคม ความมั่นใจในการ ดำเนินชีวิตและเป็นความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมแต่เดิม ความรู้เรื่องโหราศาสตร์ในสังคมไทย ปรากฏรูปตำรา ได้แก่ ตำราพรหมชาติ ตำราสาตรา

งานศึกษาเรื่องโหราศาสตร์ พบในงานศึกษาทางด้านวรรณคดีและทางด้านมานุษยวิทยา เช่น Padmeswar Gogoi ศึกษาเรื่อง Divination by Ahom Deadhai ค.ศ.1955 “การ หมนตัวของนาค การศึกษาเปรียบเทียบข้อความที่ตัดจากวรรณกรรมไทยที่เก่าที่สุด” ของ บี เจ เทอร์วิล พ.ศ. 2529 ศึกษาความเชื่อที่เกี่ยวกับนาค โดยเฉพาะการชกนาคหรือการหมนตัวของนาค ความเชื่อเกี่ยวกับนาคเป็นตำนานที่แพร่หลายในหมู่คนไทยหลายกลุ่ม ใช้ในการ ทำนายผลผลิตทางด้านเกษตรกรรม

งานศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อความรู้ทางด้านโหราศาสตร์สัมพันธ์กับบริบททางสังคม ในสมัยรัตนโกสินทร์ เรื่อง “ The Identity in The Astrological Tradition” และ “The Tale of Two City Pillars : Mongkut and Thai on the Eve of Modernization ” ของ Narrida Cook ศึกษาความเชื่อทางด้านโหราศาสตร์มีอิทธิพลต่อความคิดและการกระทำของคนใน สังคมไทยทั้งในระดับราชสำนักและชาวบ้าน โดยศึกษาจากการตั้งหักเมืองของกรุงเทพ”

4) ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ (Supernatural) (Magic)

ความเชื่อไสยศาสตร์ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์และเวทมนตร์คาถา เครื่องราง ของขลัง เวทมนต์คาถา พ่อมดหมอผี ความรู้เรื่องไสยศาสตร์ถ่ายทอดในรูปตำราทางไสย

บทความเรื่อง “About a Love Philter, Know to the Siamese as Nam Man Prai-Spirit Oil” ค.ศ.1938 ของ F. H. Giles ศึกษาความเชื่อเรื่องอำนาจเวทมนตร์คาถาไสยศาสตร์จากการทำน้ำมันพราย

งานศึกษาจากวรรณคดี เช่น ประจักษ์ ประภาพิตยากร ศึกษาในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง “ประเพณีและไสยเวทวิทยาชุนช้างขุนแผน” พ.ศ. 2519 ศึกษาความเชื่อทางไสยศาสตร์ต่างๆ เช่น การใช้คาถาอาคมต่างๆ ฤกษ์ยามในการทำการต่างๆ การบริกรรมเวทมนตร์ การแปลงร่าง เป็นต้น

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ไสยศาสตร์ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” เรไร สืบสุข พ.ศ. 2521 เป็นงานศึกษาทางด้านวรรณคดี ศึกษาอิทธิพลของความเชื่อทางไสยศาสตร์ของคนไทยต่อวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยพิจารณาความเชื่อไสยศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ ความเชื่อความฝันลงนิมิต เวทมนตร์(การสะกด สะเดาะ แปลงกาย กำบัง เสน่ห์)

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเรื่องไสยศาสตร์ของคนไทยจากเอกสารสมัยอยุธยา” ของจิตใจ อยู่สุข พ.ศ. 2539 ศึกษาความเชื่อไสยศาสตร์ของคนไทยที่ปรากฏอยู่ในเอกสารสมัยอยุธยา เช่น เอกสารประเภทพงสาวดารและจดหมายเหตุ กฎหมายและวรรณกรรม สรุปเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อของคนไทยจากวรรณกรรมเป็นด้านต่างๆ ได้แก่ 1.ความเชื่อเรื่องโชคกลาง 2.ความเชื่อเรื่องผีสงเทวดา 3.ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา 4.ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม 5.ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง

งานศึกษานี้รวมถึงเรื่อง พิธีประกอบการสัก หมอสัก ลายสัก ด้วย

5) ความเชื่อด้านการแพทย์ การรักษาโรคแผนโบราณ (Tradition Medicine)

ความรู้ในเรื่องการรักษาพยาบาลบันทึกและถ่ายทอดใน ตำราแพทย์ทั้งของหลวงและของราษฎร เช่น ตำราครุรักษ์ ตำรายา เป็นต้น ความเชื่อดังเดิมมีอิทธิพลต่อการรักษาพยาบาล เช่น พิธีกรรมในการรักษาโรค การใช้วัตถุมงคล คาถา อำนาจผี ยาสมุนไพรในการบำบัดโรค งานศึกษาเรื่องความเชื่อด้านการรักษาพยาบาล มีลักษณะการศึกษาเป็นการรวบรวมตำราแพทย์โบราณ วิเคราะห์คติความเชื่อทางศาสนาในการรักษาโรค ไม่ปรากฏงานศึกษาความรู้ทางด้านความเชื่อในการรักษาพยาบาลในลักษณะของพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ เช่น

งานศึกษา หมอพระ มิติใหม่ของพระพุทธศาสนาและสาธารณสุข ของ เดวิด กอสลิง พ.ศ.2529 งานศึกษาความสัมพันธ์ความเชื่อพิธีกรรมกับหน้าที่ในสังคม ในเรื่อง ระบบความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมกับการรักษาพยาบาลในล้านนา พ.ศ. 2532 ของ ฉลาดชาย รมิดานนท์ งานศึกษาเรื่อง ผีกะ : ความเชื่อในการรักษาโรคผีกะแปงและผีกะเข้า กรณีศึกษาหมู่บ้านไผ่ล้อม ต.หัวทุ่ง อ.สอง จ.แพร่ พ.ศ. 2537. ของ ศิริรัตน์ คทานิรกุล. งานศึกษาความเชื่อจากตำรา

การรักษาโรคในภาคกลาง การศึกษาด้านภาษาและคติความเชื่อในตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทย ของ อ.สุพรรณบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร พ.ศ. 2528

6) ความเชื่อในพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น วาระสำคัญของชีวิต (Rite of Passage) การทำมาหากิน ความเชื่อเรื่องอาหาร การบริโภค พิธี – ผัก สุนทรียศิลป์

งานศึกษารวบรวมความรู้วิธีการปฏิบัติ ขั้นตอนในการทำพิธีกรรมต่างๆให้ถูกต้องตามแบบแผน และศึกษาความเชื่อในพิธีกรรม เช่น พิธีกรรมที่มีกำหนดเวลา เช่น ขึ้นบ้านใหม่ สงกรานต์ ลอยกระทง บุญบั้งไฟ (Calendrical rituals) , ประเพณีการเกิด การตาย เช่น ประเพณีเนื่องในการเกิดและการเลี้ยงลูก พ.ศ. 2492 ของ พระยาอนุมานราชธน “วัฒนธรรมการเกิดและการบริบาลทารกโดยหมอต๋ามเย” วิทยานิพนธ์ของ จินดา มาไข่ เรื่อง อาหารและการบริโภค เช่น “วัฒนธรรมการบริโภคอาหารของชาวอีสาน” พ.ศ.2533 ของ ทวน ยุธพงษ์ , การทำมาหากิน เช่น “วิถีชีวิตกับการทำขนบจีนชาวบ้านประโดก” พ.ศ. 2530 ของ ดวงจันทร์ ชันสุวรรณ

7) ความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ชัยภูมิของบ้าน หมู่บ้าน เมือง การปลูกเรือน แผนผังการจัดพื้นที่ ความเชื่อเรื่องชื่อ ตำบล หมู่บ้าน เช่น

งานศึกษาเรื่อง ประเพณีการปลูกเรือน พ.ศ. 2489 ของ พระยาอนุมานราชธน The Spirit Cults and Superstition in Thai Habitation : A Case Study in Northern Region ค.ศ. 1987 ของ Santi Chantavilasvong เรื่อง เรือนถานนาไทยและประเพณีการปลูกเรือนของ อนุวิทย์ เจริญสุกุล และ วิวัฒน์ เหมียพันธ์ พ.ศ. 2526 เรื่อง คติการปลูกเรือนผู้ไทย อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์ พ.ศ. ของ ไพโรจน์ เพชรสังหาร เรื่องวัฒนธรรมภาษาชื่อหมู่บ้านในจังหวัดมหาสารคาม ของ วิมลจิตา ช่วยชูวงศ์ พ.ศ. 2532

2.ศาสนา

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านศาสนา เมื่อรัฐไทยเข้าสู่สมัยใหม่รับอิทธิพลจากตะวันตกในสมัยรัชกาลที่4 ซึ่งเป็นสมัยที่ชนชั้นผู้ปกครองให้ความสำคัญกับความรู้เชิงประสบการณ์และการอธิบายความรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ความรู้เกี่ยวกับศาสนานั้นได้รับการปรับให้ดูเป็นเรื่องที่มีเหตุผล

ภายใต้กรอบความคิดนี้ ศาสนาพุทธและพราหมณ์ยังได้รับความสนใจ เมื่อประวัติศาสตร์ศาสนาเป็นจารีตประเพณีที่อธิบายถึงความเป็นมาของสยามและวัฒนธรรมสยามที่ศิวิไลซ์มีเหตุผล ความรู้เรื่องศาสนาได้รับการสืบค้นและอธิบายเพื่อแสดงถึงความศิวิไลซ์และความเจริญก้าวหน้าของชาติ เพื่อปกป้องสยามจากการคุกคามจากชาวตะวันตกในสมัย

ความเชื่อดังกล่าวนี้มีผลต่อการจัดรูปแบบการปกครอง เพื่อสถาปนาและดำรงสถานภาพของอำนาจการปกครอง โดยผ่านรูปแบบของประเพณี-พิธีกรรมในราชสำนัก วรรณกรรม ศิลปะ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครองให้กับรัฐ ความรู้และงานศึกษาเรื่องพุทธศาสนาได้รับการศึกษาและยังมีความสำคัญขึ้นเมื่อเป็นตัวแทนของความรู้ในวัฒนธรรมเดิมในสังคมไทยที่อธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล

1. ประวัติพุทธศาสนา

รัฐไทยเป็นรัฐที่นับถือพุทธศาสนา ซึ่งรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียดินแดนแห่งการเกิดพุทธศาสนา ผ่านมาทางอาณาจักรทวารวดีดินแดนของชนชาติมอญ งานประวัติศาสตร์ซึ่งได้รับอิทธิพลของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมราชานุภาพ อธิบายถึงกำเนิดพุทธศาสนาในอินเดีย การเผยแพร่ของพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิในสมัยต่างๆ และ พัฒนาการของศาสนาและรูปแบบศิลปในสมัยสุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์ เช่น

ประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2451 ของ พระยาประกาศกิจจักร เรื่องราวลัทธิศาสนาต่างๆ สมัยก่อนพุทธกาล พุทธศาสนาในอินเดีย พุทธศาสนาไปประดิษฐานยังรามัญ พุกาม จีน ลังกา ดำนานคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2457 และ ดำนานพุทธเจดีย์ พ.ศ. 2469 ของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมราชานุภาพ ประวัติความเป็นมาของพุทธเจดีย์และพุทธศาสนา จากอินเดียมาสู่ประเทศสยาม สมัยทวารวดีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ งานศึกษา ศาสนาเปรียบเทียบ ของ พระยาอนุมานราชธน กล่าวถึงประวัติและปรัชญาในพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ใช้หลักฐานทางด้านคัมภีร์ทางศาสนาและโบราณคดี งานเหล่านี้มีอิทธิพลเป็นงานเขียนในช่วงปลายทศวรรษ 2490 และ 2500 ในสมัยต่อมา เช่น แสง มนวิฑูร เสถียร ศกโยธิน เสถียร โพธิ์นันทะ สิริวัฒน์ คำวันสา เป็นต้น งานเขียนประวัติศาสตร์ที่เรื่องราวต่างจากเดิมมาเป็นทางด้านพุทธปรัชญา ในงานเขียนของ สมักร บัวवास เขียน พัฒนาการแห่งพุทธปรัชญา พ.ศ. 2498 ศึกษาประวัติศาสตร์และปรัชญาพุทธนิกายต่างๆ

นอกจากประวัติศาสตร์ในภาพใหญ่ทั้งหมด มีงานศึกษาประวัติพุทธศาสนาซึ่งเน้นพุทธศาสนาในช่วงสมัยหนึ่งๆ เช่น พุทธศาสนาในล้านนาไทย พ.ศ. 2521 ของ แสง มนวิฑูร ศึกษาการเผยแพร่พุทธศาสนาเข้าสู่ล้านนาไทยทั้งนิกายเถรวาทและมหายาน ใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและเอกสารคัมภีร์ต่างๆ โดยย้อนศึกษาคติความเชื่อดั้งเดิมของล้านนาเรื่อง“ผี”ก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ประเทศไทย เพื่อเข้าใจคติพุทธศาสนาในล้านนาและความคล้อยตามด้วยเมื่อรับศาสนาและความเชื่อใหม่ งานวิทยานิพนธ์เรื่อง“ประวัติพุทธศาสนาในล้านนาไทยตั้งแต่ พ.ศ. 1912 ถึง พ.ศ. 2101”

2. อิทธิพลของพุทธศาสนากับการจัดระเบียบในสังคมไทย

ความเชื่อในพุทธศาสนามีอิทธิพลสำคัญต่อการจัดระเบียบทางสังคม ต่อรูปแบบการ

เมืองการปกครองและสังคม และวิถีชีวิตกำหนดลักษณะของคนไทยเป็นรากฐานของชนบทประเพณีไทยในด้านต่างๆ เช่น ความเชื่อเรื่องจักรวาล กำเนิดและที่มาแห่งอำนาจของกษัตริย์ ซึ่งมีผลการจัดรูปแบบการปกครอง เช่น ลัทธิเทวราช จักรพรรดิราช

งานศึกษาประวัติศาสตร์ด้านศาสนา วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา ศาสนาฮินดู กับกำเนิดของรัฐ อำนาจอธิปไตยและการดำเนินนโยบายรัฐ และพลวัตการเปลี่ยนแปลงและความเป็นไปในเหตุการณ์ในอดีต โดยเฉพาะผู้ปกครองใช้พุทธศาสนาเพื่อแสดงสิทธิธรรมทางการเมืองการปกครองของสถาบันกษัตริย์ ในกำเนิดและฐานะของพระมหากษัตริย์ตามทฤษฎีของพุทธศาสนา ดังปรากฏในงานเขียนประวัติแบบจารีตเดิม คือ พงสาวดาร และงานเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา เช่น ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ พ.ศ. 2470 ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นต้น งานศึกษาตามแนวทางนี้มีลักษณะของประวัติศาสตร์ทางการเมือง ใช้ข้อมูลการศึกษาจากเอกสารต่าง เช่น กฎหมาย พงสาวดาร งานเขียนในสมัยต่อมา เช่น

งานศึกษา ได้แก่ Siam State Ceremonies ค.ศ.1931 และ Ancient Siamese Government and Administration ค.ศ. 1934 ของ คอริช เวลล์ ศึกษาอิทธิพลศาสนาพุทธและพราหมณ์ต่อการปกครองระบอบกษัตริย์ ซึ่งปรากฏในพระราชพิธีในราชสำนักต่างๆ

โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ของ จิตร ภูมิศักดิ์ พ.ศ. 2508 วิเคราะห์วรรณกรรมโครงการแข่งน้ำ เห็นว่าอยุธยาพัฒนาการมาก่อนสถาปนาเป็นราชอาณาจักรสยาม อิทธิพลจากความเชื่อเดิมและพุทธศาสนา The Rise of Ayuthaya ของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

“Cakravartin : the Ideology of Traditional War Fare in Siam and Burma ,1548-160 “วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ของ สุเนตร ชุตินทรานนท์ ศึกษาอิทธิพลความเชื่อในเรื่องจักรวาลในพุทธศาสนากับความคิดและนโยบายทางการเมืองการปกครองระหว่างของสยามและพม่า

3. ความเชื่อคติพุทธศาสนา

คติความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นคติที่อยู่เบื้องหลังรูปแบบทางศิลปกรรม ในงานเขียนทางด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ เช่น และ อุดมการณ์ทางพุทธศาสนามีบทบาทต่อการที่ผู้นำท้องถิ่น ใช้เป็นพลังของการรวมตัวเพื่อต่อต้านอำนาจการปกครองของรัฐซึ่งสร้างความลำบากให้กับประชาชน ปรากฏในกฎหมายนาในภูมิภาคต่างๆทั้งภาคกลางในเขตซึ่งอยู่ในศูนย์อำนาจการปกครองของราชธานีโดยตรง และในส่วนภูมิภาคซึ่งเป็นเขตปกครองในหัวเมือง ที่เจ้าเมืองมีอำนาจปกครอง ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ กฎไพร่สมัยอยุธยา กฎไพร่สมัยรัตนโกสินทร์

งานประวัติศาสตร์มีการศึกษาในเรื่องนี้ค่อนข้างมากในทศวรรษ 2520 อธิธิ โยโน

โอะ “A Note on Buddhist Millenarian Revolts in Northeastern Siam” (กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน) พ.ศ.2518 เป็นงานศึกษาชิ้นแรกที่ทำให้ความสำคัญกับการอธิบายสาเหตุในการกบฏจากความเชื่อ ศึกษาถึงสาเหตุการกบฏขบวนการมาจากความเชื่อเรื่องผู้มีบุญและสภาพแวดล้อมทางสังคม เน้นปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม แนวคิดความเชื่อเรื่องผู้มีบุญ การแสวงหายุคพระศรีอาริย์ของชาวอีสานได้ถูกนำมาใช้ในการชักจูงขบวนการภาคอีสานในการเข้าร่วมการกบฏ ปรากฏในงานศึกษาต่อมา เช่น “กบฏไพร่สมัยอยุธยาเกี่ยวกับแนวคิดผู้มีบุญพระศรีอาริย์-พระนาลัย” ของชาญวิทย์ เกษตรศิริ พ.ศ. 2524

งานของ ชาร์ล คายส์ (Charles F. Keyes) นักมานุษยวิทยา กลุ่มนักวิชาการสังคมมหาวิทยาลัยคอร์เนล เน้นการศึกษาศาสนาพุทธและลักษณะจิตใจโดยใช้กระบวนการทางประวัติศาสตร์ และมองความสัมพันธ์ของหน้าที่ต่างๆของหน่วยในโครงสร้างสังคม ที่ให้ความสำคัญต่อบทบาทของศูนย์กลางอำนาจรัฐและเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของรัฐชาติ บทความเรื่อง “Millenialism, Theravada Buddhism, and Thai Society” (ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ลัทธิเถรวาทและสังคมไทย) พ.ศ 2520 และ “The Power of Merit (ผู้มีบุญ) พ.ศ. 2516 ศึกษาและชี้ว่า ความเชื่อเรื่องผู้มีบุญและพระศรีอาริย์เป็นความเชื่อบนพื้นฐานแนวคิดพุทธศาสนาเถรวาทแบบชาวบ้าน (บุญบาป กฎแห่งกรรม ชาตินี้ชาติหน้า การสั่งสมบุญ) อุดมการณ์นี้สร้างความชอบธรรมให้กับฐานะและอำนาจของกษัตริย์ว่าเป็นผู้มีฐานะสูงสุดมีบุญสูงสุดและเป็นการสร้างความยอมรับอำนาจสูงสุดของกษัตริย์ด้วย

งานศึกษา “Ideological Practical in Presant Rebellions : Siam at the Turn of the Twentieth Century ” ของ Shigeharu Tanabe ค.ศ. 1984(2527) ศึกษากรณีกบฏขบวนการในภาคเหนือและภาคอีสาน อธิบายสาเหตุมาจากจิตสำนึกของขบวนการซึ่งแปรอุดมการณ์ในการต่อต้านมาสู่การสร้างจิตสำนึกของตนเอง เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเป็นผู้นำทางวัฒนธรรมรวมกลุ่มทำการต่อต้านรัฐได้ แสดงผ่านทางพิธีกรรมและการสื่อสารต่างๆจากพื้นฐานมาตรฐานทางศีลธรรม ความเชื่อของขบวนการ ได้แก่ แนวคิดเรื่องผู้มีบุญและพระศรีอาริย์รวมถึงการใช้ความเชื่อทางไสยศาสตร์ด้วย

3.ศาสนาอื่นๆในสังคมไทย

งานศึกษาศาสนาอื่นที่เข้ามาเผยแพร่ในสังคม ได้แก่ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม พราหมณ์ฮินดู เป็นการศึกษาประวัติขององค์กรทางศาสนา บทบาทของคณะสอนศาสนาในการเผยแพร่ศาสนา อิทธิพลของศาสนาและวิทยาการที่มีต่อสังคมไทย นอกจากการศึกษาในภาพใหญ่ของศาสนาหลายๆศาสนา เช่น ศาสนาเปรียบเทียบ ศาสนาสากล แล้วมีการศึกษาเฉพาะ เช่น

History of Protestant Work in Thailand, 1828-1958 ค.ศ. 1958 ของ Kenneth E. Wells ศึกษาประวัติการเข้ามาและการดำเนินงานของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ วิทยานิพนธ์

เรื่อง การขยายตัวขององค์กรคริสต์เตียนและผลที่มีต่อสังคมไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2321-2500 ของ
กฤษฎา รังสิยานนท์ พ.ศ. 2524

The Religion of Islam ของ อาห์หมัด เอ กัลวัช แบล โดย เกษมแสงวณิชย์ พ.ศ. 2507
อิสลามสมัยแรก นิธิ เอียวศรีวงศ์ พ.ศ. 2511

ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์และฮินดู โดยองค์กรศาสนาพราหมณ์และ
ฮินดู

4.การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางคติความเชื่อศาสนา

การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อกับสังคมสมัยใหม่ งานคติความเชื่อที่ผ่านมามีส่วนมาก
ขาดมิติในเรื่องเวลา ที่จริงแล้วเวลาที่เปลี่ยนไปสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปคติความเชื่อก็
เปลี่ยนแปลง รูปแบบประเพณีก็เปลี่ยนแปลงไป

งานศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่อง “ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม” เป็นบทความศึกษา
ความเชื่อใหม่ของชนชั้นกลางในเมือง เป็นปรากฏการณ์ที่ชนชั้นกลางในเมืองแสวงหาสิ่งที่
ตอบสนองจิตวิญญาณในสังคมปัจจุบันซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ความเชื่อในเจ้าแม่กวนอิม
ซึ่งเป็นลักษณะของการปรับความเชื่อศาสนาพุทธมหายานหรือตำนานจีนเป็นลักษณะความ
เชื่อในท้องถิ่นของสังคมไทย ความเชื่อที่สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบันซึ่งต่างจากสมัย
เดิม ทำให้เจ้าแม่กวนอิมมีฐานะเป็นเทพีแห่งการค้าด้วย เพราะความสัมพันธ์เป็นไปอย่างใกล้ชิด
ชิดและง่าย คิดต่อโดยใช้ร่างทรง

“นาคาคติ อีสานลุ่มแม่น้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย ” ของ
พิเชษฐ สายพันธ์ เป็นงานวิทยานิพนธ์ทางมานุษยวิทยา พ.ศ. 2539 ศึกษาความเชื่อเรื่องนาค
ในสังคม ซึ่งถูกปรับเปลี่ยนไปตามกาลและเทศะที่ต่างกัน โดยศึกษาพิธีกรรมบูชาสัตว์
คนาคซึ่งเป็นพิธีที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2500 เพื่อยืนยันถึงการดำรงสถานภาพอันชอบธรรมของ
กลุ่มสังคม คือ พระสงฆ์และคนจีน ในฐานะผู้ดูแลรักษาพระธาตุพนม โดยการนำเอาคติความ
เชื่อเรื่องนาคที่มีมาแต่โบราณในกลุ่มแม่น้ำโขงมาตีความ สร้างคำอธิบายใหม่ให้นาคเข้ามาอยู่
ในบริบททางพุทธศาสนา เป็นผู้ปกป้องรักษาพระศาสนา มีสถานภาพของการเป็นผู้ปฏิบัติ
ธรรม ซึ่งเป็นสถานะที่กำลังเปลี่ยนผ่านจากสัตว์เครื่องงานไปสู่ผู้หลุดพ้นจากสังสารวัฏตาม
อุดมคติในพุทธศาสนา

ความเชื่อศาสนาเป็นความคิดที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรม ความรู้ในเรื่องความเชื่อเพิ่งได้
รับการศึกษาไม่นานนี้ ความรู้ที่ได้ส่วนมากมาจากการศึกษาในท้องถิ่นและสาขาวิชาทางด้าน
มานุษยวิทยา คติชนวิทยา ความเชื่อที่ได้รับการศึกษาประเด็นความเชื่อดั้งเดิม (การนับถือผี
สาธเทวดา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ฯ) ความเชื่อในศาสนาพุทธ เน้นเรื่องแหล่งที่มา บทบาท
ของศาสนาในด้านการเมืองการปกครองและสถาบันทางพุทธศาสนา อุดมการณ์ในการต่อ

ด้านรัฐ ในความเชื่อด้านพุทธศาสนาเป็นประเด็นที่มีทำการศึกษาในสาขาวิชาประวัติศาสตร์
อยู่มากกว่าในเรื่องอื่น งานศึกษาที่ผ่านมามีวัฒนธรรมไทยซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย

3. ค่านิยม

ค่านิยม เป็นศัพท์ใหม่ที่บัญญัติขึ้นใช้แทนคำว่าภาษาอังกฤษ “value” การศึกษาทางสังคม
วิชามานุษยวิทยา ให้ค่านิยมความหมาย “ค่านิยม” หมายถึง คุณค่าในสังคมที่ได้รับความนิยม
และมีการปฏิบัติตามเพราะสอดคล้องหรือได้รับการสนับสนุนเป็นคุณค่าของสังคม²³ หากพิจารณา
หาความหมายนี้ในอดีตสังคมไทย พบว่ามีการใช้คำว่า “ค่าสังคม” หมายถึง สิ่งที่สังคมควร
ปรารถนา เพราะมีความเชื่อว่าสิ่งนั้นจะเป็นปัจจัยช่วยให้เกิดความสุขความเจริญ หรือก่อให้เกิดสวัสดิ
ภาพแก่ส่วนรวม เช่น ความกล้าหาญ ความขยันหมั่นเพียร ความซื่อตรง ความปราศจากโรคภัย
ความรู้การศึกษา ค่าของสังคมเป็นแรงอย่างหนึ่งที่ทำให้ประเพณีกระทำหน้าที่ให้ได้เต็มที่ ค่า
สังคมมีลักษณะไม่ตายตัว เพราะคนต่างยุคมีความรู้สึกนึกเห็นต่าง ๆ บุคคลต่อบุคคลยังต่างกันแล้วแต่
สังคมของคน²⁴ ค่านิยมมีความเกี่ยวข้องอยู่กับความเชื่อทางศาสนาอย่างมาก และเป็นปัจจัย
สำคัญในการทำให้เกิดการจัดระเบียบสังคม จนกลายเป็น ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของสังคมในแต่ละ
ช่วงเวลา ค่านิยมจึงเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เป็นได้ทั้งนามธรรมและรูปธรรม

ความรู้เรื่องค่าสังคมหรือค่านิยมในสมัยจารีต ปรากฏอยู่ในแบบแผนการปฏิบัติที่ชุมชน
หนึ่งยอมรับ เช่นที่มีปรากฏในหนังสือสุภาษิตสอนหญิง สวัสดิรักษา เป็นต้น
เมื่อรัฐไทยเข้าสู่สมัยใหม่ อิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตกมีผลให้ ราชสำนักได้วางมาตรฐาน
วัฒนธรรมที่แสดงถึงความ “ศิวิไลซ์” ของสยาม ค่านิยมซึ่งเป็นที่ยอมรับในกลุ่มผู้ปกครองขณะ
นั้น คือ ค่านิยมตามแบบวัฒนธรรมตะวันตก ค่านิยมในสังคมแบบตะวันตกแสดงถึงความเจริญเป็น
อารยประเทศ ปรากฏใน “พระราชนิยม” ซึ่งออกมาเป็น ประกาศ พระราชบัญญัติต่างๆ และ งาน
เขียนที่เผยแพร่แก่สาธารณชนในวชิรญาณและสิ่งพิมพ์อื่นๆ เช่น พระราชกำหนดเรื่องนาฬิกา ประกาศ
เรื่องการใช้ภาษา พระราชบัญญัติเรื่องการสมาคม บทความเนื่องการสมาคม การแต่งกาย การพัก
ผ่อนท่องเที่ยว เป็นต้น รวมถึงการวางมาตรฐานค่านิยมที่ควรจะเป็นในแบบเรียน เช่น เรื่องสมบัติ
ผู้ดี แบบเรียนธรรมจริยา เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการเผยแพร่ชั้นนำและปลูกฝังค่านิยมแก่สังคมซึ่ง
แสดงถึงความมีอารยธรรมและความเจริญของประเทศ เช่น มารยาทในสังคม การแต่งกาย การ
สมาคม การศึกษา การพักผ่อนตากอากาศ การรักษาด้วยการแพทย์แผนใหม่ ความสะอาด ความ

²³ ประสาท หลัก ศิลา, สังคมวิทยา (พ.ศ. 2511) และ พัทธา สายหู , โลกสมมุติ(พ ศ 2516) .

90²⁴ ชัย เรื่องศิลป์ , ประวัติศาสตร์สังคมไทย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม (กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์ , มปท.)

ขยันหมั่นเพียร ความกล้าแสดงความคิดเห็น เป็นต้น

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การปกครองเปลี่ยนจากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการปกครองของประชาชนโดยประชาชน ประชาชนเป็นส่วนสำคัญและต้องมีส่วนร่วมในการปกครอง ประชาชนจึงมีหน้าที่ต่อการปกครองระบอบใหม่ รัฐเผยแพร่วิถีความคิดในเรื่องนี้เพื่อสร้างระบอบการปกครองใหม่ เช่น คู่มือพลเมืองดี ต่อมาเมื่อจอมพลป.พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รัฐกำหนดนโยบายสร้างชาติเพื่อเป็นหลักการในการบริหารประเทศ เพื่อยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของคนในชาติให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ ภายใต้คำขวัญ “เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย” นโยบายในการสร้างชาติตามลัทธิชาตินิยมนำมาสู่การใช้รัฐนิยมเป็นเครื่องมือในการดำเนินตามนโยบายส่งเสริมลัทธิชาตินิยม รัฐเผยแพร่วิถีความคิดนี้ในสิ่งพิมพ์ต่างๆ เช่น แบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม และงานเขียนประวัติศาสตร์ชาติและบทละครอิงประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ ปาฐกถาเกี่ยวกับเรื่องค่านิยมในเรื่องต่างๆ ในเรื่องการประหยัดคอออมและวัฒนธรรมสุโขทัย เป็นต้น

ค่านิยมเหล่านี้เป็นที่ยอมรับและกลายเป็นมาตรฐานของสังคม เพราะรัฐเป็นผู้ชี้นำมาโดยตลอดตั้งแต่ทศวรรษ 2440 จนกระทั่งปัจจุบัน รัฐกำหนดค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการที่พึงประสงค์ คือ 1.การพึ่งตนเอง ขยันหมั่นเพียรและมีความรับผิดชอบ 2. การประหยัด 3.การมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย 4. การปฏิบัติตามคุณธรรมของศาสนา 5.ความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์²⁵

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ความรู้ในสาขาวิชาแขนงต่างๆ โดยเฉพาะการศึกษาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยามีส่วนให้เกิดความสนใจศึกษาเรื่องค่านิยม เพราะค่านิยมมีส่วนสำคัญในการจัดระเบียบสังคมจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของสังคม งานศึกษาเกี่ยวกับค่านิยมในสังคมไทยในระยะแรกเป็นงานศึกษาของนักมานุษยวิทยา จากการศึกษาชุมชนหมู่บ้านต่างๆ ในแบบแผนการดำเนินชีวิต และระบบความเชื่อ ได้แก่ กลุ่มของรูธ เบนเนดิก(Ruth Benedice) จอห์น เอปรี(John Embree) แม้เมื่อรัฐและสังคมให้ความสำคัญกับ “วัฒนธรรมชุมชน” ในปลายทศวรรษ 2520 งานศึกษาเรื่องค่านิยมของสังคมพื้นบ้าน ซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ลักษณะดั้งเดิมได้รับความสนใจศึกษา เพื่อนำวัฒนธรรมมาเป็นแนวทางในการสร้างค่านิยมในสังคมปัจจุบัน งานศึกษาค่านิยมยังคงมีอย่างต่อเนื่องและไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนัก เพราะข้อสรุปดังกล่าวสอดคล้องไปได้ดีกับการหันกลับมาศึกษาค่านิยมในอดีตซึ่งเป็นค่านิยมที่ดั้งเดิมซึ่งมีอยู่ในสังคมไทยแต่เดิมอยู่แล้ว

เนื้อหาการศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องค่านิยม

1.ศึกษาพื้นฐานค่านิยม

²⁵ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, การรณรงค์เรื่องค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการ (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2525) .

งานศึกษาส่วนมากเป็นการศึกษาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา งานศึกษาเรื่องค่านิยมมักศึกษาควบคู่ไปกับโลกทัศน์ โลกทัศน์ หมายถึง ทัศนะในการมองโลกของบุคคลหรือสังคม ซึ่งมีความหมายที่กว้างและครอบคลุม สังคมไทยมีค่านิยมที่มีพื้นฐานมาจากพุทธศาสนา ทำให้คนไทยยอมรับโครงสร้างทางการเมืองเป็น ฝ่ายกำหนด สังคมไทยจึงเป็น สังคมราบรื่น มีความผสมกลมกลืน ไม่มีความขัดแย้ง โดยการวิเคราะห์ผ่านประเพณีและพิธีกรรมที่ชุมชนนั้นประพฤติปฏิบัติ ได้แก่ ลูซี่ ฮัง แฮงค์ (Lucien Hanks) "Merit and Power in the Thai Social Order" ค.ศ. 1962 และ "The Thai Social Order as Entourage and Circle" ค.ศ. 1975 ศึกษาพื้นฐานโลกทัศน์ของคนไทยมีรากฐานมาจากการจัดระบบจักรวาล การจัดตำแหน่งให้ใครจะอยู่ ณ จุดใดในระบบจักรวาลขึ้นอยู่กับบุญ บาป ซึ่งได้ทำไว้ในชาติก่อนๆ มีผลต่อการจัดความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยในอดีตและสมัยใหม่ที่มีกลุ่มแบบเครือญาติและอิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ งานศึกษาต่อมา เช่น แทมเบีย (Tambiah) ค.ศ. 1970, 1976 เคลสเนอร์ (Klausner) ค.ศ. 1964, 1977 เดช บุนนาค (1973) ซึ่งชี้ให้เห็นถึงบทบาทของพุทธศาสนา ในการกำหนดเกณฑ์ทางสังคมและโลกทัศน์ของคนไทยในชนบท บทบาทของพุทธศาสนาต่อโลกทัศน์ทางของคนในชนบทมากกว่าในเมืองและสังคมใหม่ ส่วนที่เห็นว่าสังคมไทยมิได้มีความราบรื่นเพียงด้านเดียวหากแต่มีปัญหาและความขัดแย้งในสังคมไทย เช่น งานศึกษา ของ แอนดรู เทอร์ตัน (Andrew Turton) ฉลาดชาย รมิดานนท์ ชัยนัฒน์ วรรณฤติ เชื่อว่า ปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์การเมือง มีผลกระทบต่อการกำหนดโลกทัศน์และค่านิยมของคนไทยในปัจจุบันมากกว่าศาสนา เช่น "Northern Thai Peasant Society : Twenty Century Transformation in Political and Rural Structures" ค.ศ. 1976 ของ แอนดรู เทอร์ตัน (Andrew Turton) "จิตสำนึกและความยากจนในชนบทไทย" พ.ศ. 2522 ของ ฉลาดชาย รมิดานนท์ "Social Structure and Peasant Political Culture : A Case Study of a Northern Thai Village" ค.ศ. 1980 ของ ชัยนัฒน์ วรรณฤติ งานศึกษารวบรวมงานศึกษาค่านิยมทางด้านสังคมและมานุษยวิทยาในด้านต่างๆ

งานศึกษาเรื่อง ชีวิตและผลงานของมหากวี:โลกทัศน์ของสุนทรภู่ ของ สมบัติ จันทรวงศ์ เป็นงานซึ่งเป็นงานที่ พ.ศ. 2519 ศึกษาผลงานต่าง ๆ ของสุนทรภู่สะท้อนวัฒนธรรมทางความคิดค่านิยมโลกทัศน์แบบไทยในฐานะปัจเจกชนและคนในสังคม ความคิดดังกล่าวมีพื้นฐานจากพุทธศาสนาและสังคมศักดินา ซึ่งส่วนกำหนดค่านิยมและโลกทัศน์ของคนไทยในเกี่ยวกับชีวิตในโลกนี้และจักรวาล เช่น เรื่องบาปบุญ เรื่องกรรมซึ่ง เป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (สามัญชน) ค่านิยมและโลกทัศน์ของสุนทรภู่เป็นความคิดของคนในสังคมเมืองมากกว่าในชนบท ในทำนองเดียวกันนี้ มีงานศึกษาวิเคราะห์และทำความเข้าใจค่านิยมโลกทัศน์ของคนไทยจาก ลีเกหงษ์ตะลุง ลำตัด หรือ การละเล่นของไทย เช่น การละเล่นของไทยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ เด็กเรียนรู้กฎเกณฑ์ของการเล่นในลักษณะเดียวกันกับการเรียนรู้ที่ใช้ชีวิตร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกัน และกัน ในสังคมของผู้ใหญ่ การละเล่นของเด็กไทยในอดีตนิยมใช้ประโยชน์

จากทรัพยากรธรรมชาติรอบตัวอย่างมาก และการละเล่นของไทยที่ยังคงอยู่นั้น เห็นได้ในชนบทมากกว่าในเมือง

2. ค่านิยมในสังคมใหม่

การศึกษาค่านิยมซึ่งได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศ อิทธิพลจากภายนอกทำให้ค่านิยมในสังคมเปลี่ยนแปลงไป หรือเกิดค่านิยมใหม่ในสังคม การศึกษาวิเคราะห์ผ่านทางศิลปะแขนงต่างๆ เช่น หนังไทย วรรณกรรมร่วมสมัย เพลงลูกทุ่ง เพลงลูกกรุง การละเล่น งานศึกษาส่วนมากให้ภาพรวมของค่านิยมที่มีพื้นฐานมาจากการผสมผสานความเชื่อต่างๆ ที่สำคัญคือ พุทธศาสนา และความเชื่อดั้งเดิมในอำนาจเหนือธรรมชาติ และอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก เช่น

“นวนิยายกับสังคมไทย (2475 - 2500)” ของ ศรีศิลป์ บุญขจร วิทยานิพนธ์ พ.ศ. 2522. ศึกษาพัฒนาการนวนิยายไทย พิจารณาว่าสภาพการณ์ของสังคมและการเมืองมีอิทธิพลในการกำหนดทิศทางและพัฒนาการของนวนิยายไทยอย่างเห็นได้ชัด การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการเมืองส่งผลกระทบทำให้เกิดพัฒนาการของนวนิยาย วิเคราะห์วรรณกรรมสะท้อนโลกทัศน์ ค่านิยม ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม

จินตนา คำรงค์เลิศ ศึกษา ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม และการดำเนินชีวิตของชาวชนบทไทยที่ปรากฏในเพลงลูกทุ่งไทยตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่2-ปัจจุบัน พ.ศ. 2531 เป็นงานศึกษาวรรณคดีเชิงสังคมวิทยา เพลงลูกทุ่งสะท้อนโครงสร้างทางความคิดของสังคมชนบท การศึกษานี้จึงช่วยให้ได้ความรู้ความเข้าใจสังคมชนบท เพลงลูกทุ่งยังคงรักษาคุณลักษณะและบทบาทสายสัมพันธ์อันแนบแน่น ระหว่าง ศิลปะ กับ สังคมของเพลงพื้นเมืองไว้ได้ นำไปสู่การได้รู้จักและเข้าใจค่านิยม พฤติกรรม รวมทั้งจารีตประเพณีที่ส่งสมกันมาจนเป็น ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย

งานที่วิเคราะห์ค่านิยมในเพลงลูกทุ่งแตกต่างกัน คือ เรื่อง “เพลงลูกทุ่งในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย,” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในศิลปวัฒนธรรมปีที่ 6 ฉบับที่ 6 (เมษายน 2528) เห็นว่า เพลงลูกทุ่งสะท้อนให้เห็นค่านิยมในสังคมใหม่มากกว่า เพลงลูกทุ่งสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของชาวชนบท ค่านิยมเก่าและใหม่ในเพลงลูกทุ่ง เป็นกระบวนการของการสะท้อนความคิด ข่าวดสาร ที่คนเมืองกำลังบอกแก่คนในชนบท เพราะเพลงลูกทุ่งถือกำเนิดขึ้นมาในยุคที่เมืองมีเทคโนโลยีที่จะส่งผลิต เพลงลูกทุ่งจึงเป็นเพลงที่มีสำเนียงบ้านนอก อาศัยทำนองและการร้องเพลงพื้นบ้านชนิดต่างๆ ซึ่ง ปีน ที่รู้จักคุ้นหูผู้ฟังชาวบ้าน แต่ขณะเดียวกัน เนื้อหาเป็น เรื่องของเหตุการณ์ประจำวัน ปัญหาและวิถีคิดของคนเมืองอยู่มาก ชีวิตของเพลงลูกทุ่งจึงหล่อเลี้ยงอยู่ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเมือง(กรุงเทพฯ)กับชนบท เพื่อนำเสนอชีวิตแบบเมืองให้แก่คนชนบท และในขณะเดียวกันก็ยกย่องคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตของชาวชนบท

งานศึกษาค่านิยมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากการรับอิทธิพลจากตะวันตก ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325-2453ด้านสังคม ชัย เรื่องศิลป์ พ.ศ. 2511 ศึกษา

เรื่องความนิยมซึ่งรวมอยู่ในเรื่องความเชื่อ เช่น การถือเคล็ด โชคลาง โหราศาสตร์ การสามัคม การละเล่น คนตรี การกีฬา การพักผ่อน รวมถึงการศึกษาที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมในสังคม เรื่องสตรี การศึกษา การประกอบอาชีพ เช่น การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2411-2475 พ.ศ. 2522 สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่: ศึกษากรณีสตรีที่ ประกอบอาชีพพยาบาล พ.ศ. 2439-2485 พ.ศ. 2529 การศึกษาของสตรีไทย:ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี พ.ศ.2447-2503 พ.ศ. 2530 การประภควดนางสาวไทย พ.ศ. 2477-2530 พ.ศ. 2531 ความคิดของผู้หญิงในนิตยสารผู้หญิง พ.ศ. 2500-2516 พ.ศ. 2533 งานกลุ่มนี้เป็น วิทยานิพนธ์ เรื่องที่ศึกษาสะท้อนให้เห็นค่านิยมใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยสมัยใหม่ การศึกษานั้นศึกษาที่สถาบันหรือองค์การที่เกี่ยวข้อง

3.ค่านิยมพื้นบ้าน

ในกระแสของวัฒนธรรมพื้นบ้านวัฒนธรรมท้องถิ่น งานศึกษาวิเคราะห์ค่านิยมไทยที่มีอยู่ในคติชาวบ้าน เช่น เพลงพื้นบ้าน ภาษิต การละเล่น งานส่วนมากเป็น น งานรวบรวมและการวิเคราะห์เฉพาะตัวบทเป็นสำคัญ เช่น

งานระยะแรกเป็นการรวบรวมและวิเคราะห์ค่านิยม ได้แก่ คติชาวบ้าน พ.ศ. 2509 ของ กุฑ ลาบ มัลลิกะมาส รวบรวมคติชาวบ้านและนิทานชาวบ้าน และแยกประเภทและตัวอย่างของคติและนิทานพื้นบ้านนั้น ๆ คติชนวิทยา ของ กิ่งแก้ว อัศกร อธิบายคติชนตามหลักวิชาการและรวบรวม แยกประเภทและวิเคราะห์ คติชนชาวบ้าน

เพลงปฏิพากย์บทเพลงแห่งปฎิภาณของชาวนาไทย ของ สุภัญญา สุขฉายา วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2523 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติจัดพิมพ์เผยแพร่ความรู้ด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมพื้นบ้านสะท้อนให้เห็นถึงสังคมไทยในอดีต ที่มีทั้งการให้ความสนุกสนาน บันเทิง ความสามัคคี แนวทางในการดำเนินชีวิตและการถ่ายทอดค่านิยมในสังคม โดยศึกษาพัฒนาการของเพลงปฏิพากย์, ปฏิกริยาได้กรอบประเพณีทางเพศ และ สังคมและวัฒนธรรมที่สะท้อนจากเพลงปฏิพากย์ ได้แก่ ความสำนึกชนชั้น , สังคมเกษตรกรรม , ระบบความเชื่อ (พุทธศาสนา พราหมณ์ - ฮินดู คติความเชื่อ) , ครอบครัว

วรรณกรรมอีสาน ของ ธวัช ปุณ โณทก พ.ศ. 2522 เนื่องจากกระแสของมุ่งแสวงหาเอกลักษณ์ของชาติ หันมาสนใจศิลปวัฒนธรรมของชาติ เน้นการสอนให้สำนึกในความเป็นเอกราชของชาติ ภูมิใจในศิลปวัฒนธรรม วรรณกรรมอีสานชิ้นนี้พยายามที่จะชี้ให้เห็นลักษณะวรรณกรรมอีสาน ความเชื่อ สภาพสังคม ค่านิยม และโลกทัศน์ และจาริตที่ได้บันทึกไว้ในวรรณกรรม เพื่อเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของนักวิชาการที่จะศึกษาเรื่องราวทางด้านศิลปวัฒนธรรมสาขาอื่น ๆ ศึกษาถึงความเป็ นมาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือทางด้านประวัติศาสตร์, การแพร่วัฒนธรรมจากสุโขทัยสู่แม่น้ำโขง , วรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมคำสอน ,โลกทัศน์ของชาวอีสานเนื่องมาจากวรรณกรรมคำสอน ได้แก่ โลภทัศน์เป็นแนวคิดเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมมโนทัศน์ของบุคคลแต่ละกลุ่มหรือแต่ละระบบที่มีค่อสิ่งที่อยู่รอบตัว และจักรวาล ,โลกทัศน์ใน